

Bárka 1998. 1.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Tandori Dezső: Tárjel, zárjel	3
Eedüütök	4
Odorics Ferenc: Tandori fülei (avagy az allegorézis bűnébe esett ínyenc olvasó verifikációs kísérlete)	5
Térey János: A sárga irigység	12
Betöretlen	12
Szilasi László: Te(rr)ore(sztéti)ka, avagy Predátor, a demonstrátor (Térey János költészete)	14
Greco Krisztián: Nehezen járható út	31
Hideg vizet kapcáinkra	31
Bozsik Péter: A játék mért...? Engem ők nem	32
Tengertan	32
Balla D. Károly: Werk: egy hiány-regény keletkezés-történetéből	34
Kiss Ottó: Mozgás egy helyben	46
Mire jó ez a siklórepülés?	47
Báger Gusztáv: Hasonló különbségek	48
A legnagyobb rendszer működése	48
Czifrik Balázs: Szerelmem egy totemállat	49
Apát ma is én kísérem körútján	50
Hazai Attila: A bivaly, a tigris és az oroszlán	51
Berta Ádám: Az olvasó szüzessége (Hazai Attila prózáiról)	59
Müllner András: A császár új ruhája	79
Erdész Ádám: Aczél és távolodó kora (Révész Sándor Aczél-életrajzáról és fogadtatásáról)	89
Cs. Tóth János: A lét hátterei (Gnandt János művészetéről)	101

Képek

Borító 2., 3., 4; 11., 13., 30., 33., 49., 58., 100. oldal: - Gnandt János művei

Tandori Dezső

Tárjel, zárjel

Mr, Csikk! Weöresnek

Tárjel, zárjel,
adójel,
halványkéked
baljós jel.
Virginiai dohány
vanília-illatán,
akárhogy is üdülném
el időm, e süvölvény
délelőttöt, üvöltvén
mondják a miniszterek:

Tavaszforrástól beteg
leszek, a szíveimet
zsugorítja lábujjamban
cigaretta-élvezet.

Kedves, baljós
Mr. Csikk,
itt állunk meg
egy kicsit:
kukorica-bajszod hollós
fekete,
mondd meg nékem
nem babra megy,
e babomé
leszek-e,
vagy már csak síri csuhé.
VÁLASZ, EGY:
„Tárjel, zárjel,
büntetés:
ha az áldás is kevés.
Bármilyen rosszra viheted,
vidd innen a
kövedet.
Küldd le róla
követed,
szíved minnek
görgeted.
Görgetésed füstölöd?
Szállj el felhői fölött.
Kizárnak vagy kitárnak,
felednek és nem várnak.”

Eedüütök

A napnak, mely magam

Van Gogh! Gee, van!

A napnak, mely magam,
gyüredék-úr röge,
ragacs-útja van,
egy holló öröke.
Végre el-
múlik-e,
a kehely:
túlig-e?
Kár, kár sincs,
rút ige,
a lapok összecukódnak.

Hónapok egybecsuszódnak,

csak a napnak köszönd,
hogy élsz, mert rád köszönt,
nincs más köszönete,
se-ő, ha nem te vagy,
s ha ő nincs, se-te,
vászon a sutba,
a kereten a szálkák:
egymás közt kicsinálják
mindjük, a többbit,
rólad már egy se tudna,
már a magukét ötlik,
nekik köszönd, ha többé
nem kár, hogy nincs örökké.

Odorics Ferenc

Tandori fülei

avagy az allegorézis bűnébe esett ínyenc olvasó verifikációs kísérlete¹

„A metanyelv megsemmisítése, vagy legalábbis megkérdőjelezése (mert átmenetileg szükségessé válhat a visszatérés hozzá), része magának az elméletnek. A Szövegről szóló diskurzus maga is csak »szöveg« lehet, keresés és textuális erőfeszítés...”²

Roland Barthes

A banán az banán.
Federicó Garcia Lorca

Tisztelt jelenlévők! Önök az elkövetkező percekben egy irodalomtudományi kísérlet tanúi lesznek. A rendelkezésemre álló teoretikus, avantgárd és gasztronómiai eszközök segítségével be fogom bizonyítani bizonyos nálam lévő, de még nem látható tárgyáról, melyek irodalmisága az Önök számára valószínűleg az első pillantásra korántsem belátható, hogy azok bizony irodalmi entitások. Erős verifikációt hajtok végre egészen le a protokolltételekig. Empirikus leszek, azonban elsősorban ne a kezem, hanem a szám figyeljék? Kísérletem bevallottan az irodalmiság, az irodalom-fogalom határainak elmozdítására irányul:

Az elmúlt két-három évtized teoretikus olvasmányélményei az irodalmiságot sokkal inkább abban a térben vélik fellelhetőnek, amely a szöveg és az olvasó között képződik meg. Az irodalmiság nem valaminél van, hanem köztességben keletkezik. Egyszerűen arról van szó, hogy az irodalmiság nem valamely tárgyiasság (a szöveg) tulajdonsága, hanem tárgyiasságok (olvasó és szöveg) viszonya. Ezt az állítást erősítik azok az irodalmi változások is, amelyek az elmúlt két és fél évtized magyar irodalom-fogalmainak rendszerében zajlottak le. Gondoljunk például Tandori irodalmon túli '73-as metakötetere, vagy a '80-as években szinte nyelvújító erővel ható Esterházy-féle regiszterkeverő beszédmódra (s arra, ahogy ez a beszéd kanonizálódott például a Magyar Narancs írásaiban), vagy Kukorelly egyre inkább legitimmé váló irodalmon-inneni, fogalmazásból kettes szövegeire, s ma még nehezen mérhető fel az, hogy Garaczi László és Hazai Attila írásai a magyar nyelv mely regisztereit képesek mozgásba hozni. Mindezek a beszédmódbeli változások és irodalom-fogalmi módosulások

¹ Ez az előadás az 1997 októberében, az MTA Irodalomtudományi Intézetében tartott Tandori-konferencián hangzott el.

² Roland Barthes: A műtől a szöveg felé. In: Roland Barthes: A szöveg öröme. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 74.

aligha magyarázhatók a szövegmarkerek immanens, az olvasói aktivitást figyelmen kívül hagyó fejlődéséből.

Az is valójában két egymástól markánsan különböző olvasási stratégiának a felmutatása, ahogy Roland Barthes tesz különbséget a kézben tartható mű és a nyelvben tartandó Szöveg között. A fogyasztó és az ingyenc olvasó pedig már expliciten olvasási módokat reprezentál: a fogyasztó olvasó a történet fordulataira figyel, az izgatja, hogy ki a gyilkos, minél hamarabb célhoz akar érni, kielégülését akkor éri el, ha az olvasás végén önmagához jut el. A fogyasztó olvasó öngazolást, élete stabilitását keresi az olvasásban, könyvhöz való viszonyát az azonosság határozza meg, a különbség, az eltérő, a deviáns zavarja, sőt rémülettel tölti el. Tulajdonképpen mindegy neki, hogy mit olvas, hisz mindig magához jut el. Az ingyenc olvasó ezzel szemben semmi fölött nem siklik el, tapad a szöveghez, aprólékosan és hévvel olvas, a szöveg minden pontjánál az aszindetonra figyel, amely szétszabdálja a nyelvezetet, arra figyel, ami nem jelölt, a hiányt keresi, a mást, a másikat, a különbözőt, alternatív világokat akar feltárni az olvasással, mert nem bizonyos abban, hogy az általa élt világ a világok legjobbika. Olvasását a különbözőség szervezi, általában nem is a szöveg elején kezdi az olvasást, össze-vissza olvas, elidőzve a szövegnél újraolvassa azt, így minden egyes olvasata ugyanannak a szövegnek a variánsát, a másságát találja el. Az ingyenc olvasó csócsálja a szöveget, bibelődik vele, társszerzővé lép elő. Amikor olvassa a szöveget, akkor egyben írja is. Úgy vélem, Tandori szövegei szinte kínálják magukat az ingyencedő újraolvasásra. Itt persze elsősorban az Egy talált tárgy megtisztítása című kötetében található szövegekre gondolok. A többi különösebben nem érdekel most, s ez itt semmiképp sem akar értékelő kijelentés lenni. Nos tehát induljon be a teoretikusan avantgárdos gasztronómiai mechanizmus?

(A beszélő felmutat két banánt.)

Ma tehát a banánról fogok beszélni. A banánról, amely a közvélekedés szerint is határozottan nem-irodalmi entitás, tehát a banánról fogom bebizonyítani az irodalom viszony-jellegére apellálva, hogy a banán is irodalom. A banánhoz való viszonyunk leírható az imént ismerttetett Roland Barthes-i séma segítségével. Mert vannak, kiknek a banán egyszerűen az étkezés tárgya, meg akarják enni. Fogyasztani, zabálni, nem éhesnek lenni - ez van intencionálva. Ezek a - legyen most már egy terminus - banán-fogyasztók nemcsak fizikailag fogyasztják el a banánt, de szubsztanciálisan is megszüntetik: zabálás közben nem figyelnek arra, amit esznek, tökmindegy nekik, hogy banán vagy kolbász vagy somlói galuska. Legyen tele a has valamivel. Ezzel szemben a banán-ínyencek a banán feldolgozása során a banánt szubsztanciálisan megőrzik. Minden egyes harapást rendkívüli figyelemmel és műgonddal, a banán banánságára való tekintettel hajtanak végre. A banán-ínyencek szeretik, tisztelik és emlékezetükben megőrzik a banánt.

A banán-fogyasztók megszüntetik a banánt a zabálás, a semmi felé. Ez utóbbi eljárásnak azonban vannak egyéb, ennél kifinomultabb, civilizatórikus módozatai. A banán banánsága ha nem is megszüntetését, mégcsak nem is felfüggesztését, inkább játékba hozását a következőképpen látom lehetségesnek, előbb sorolom, majd kifejtem őket: 1. a szemiotikai el-banánítás, 2. a nyelvi el-banánítás és 3. az irodalmi el-banánítás. Egy: A banán szemiotikai elmozdításának, játékba hozásának teoretizálása csupán a bevett jelelméleti közhely említését kívánja meg: a szemiotikai banán nem, illetve nem csak önmagát jelenti, a banán túlmutat önmagán. Többé már nem magán-banán. Például: Telefon³, karok, nyakörv, szarv, púp, pisztolyok és fülek. A banán mint fül. Mint valamely ember füle. Hát akkor legyen ez a fül Tandorié. Kettő: Nyelvileg elmozdított, azaz nyelvi banánról akkor beszélhetünk, ha a banánt valamely nyelvi jelölővel azonosítjuk. Például maradjunk a fűlnél, a füleim bezárnak, a bezáró nyelvi jelek pedig a zárójelek. Végül három: Irodalmivá akkor válik a banán, akkor lesz banán-irodalom, ha irodalmi jelölőként olvasom. Ha Tandori (pedig Tandori, mert Tandori-konferencia van), akkor Cummings urnafülei. Akkor pedig Tandori fülei. Egy talált tárgy megtisztítása, 1973. Magvető, Budapest. Felelős kiadó a Magvető igazgatója. Felelős szerkesztő Zsámboki Mária. Üssük fel a 28. oldalt!

Tandori Dezső

3 Hi, Dezső, mi újság Frankfurtban, mit kavartok Bálinttal?

)
(

Az előjáróban bejelentett empirikus irodalomtudományi kísérlet végrehajtása egyszerűnek tetszik, a banánt - kihasználva a banán és a zárójel ikonikus viszonyát - a gasztronómiai regiszterből beemelem az irodalmi beszéd regiszterébe, s úgy gondolom, hogy ezzel dolgom végezve van. Tessék:

(A beszélő a kezében tartott két banánt a háttérben, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete Könyvtára olvasótermében, a [rég] Magyar Napló bekötött példányaira feszített abroszra erősíti egy-egy kampóval.)

Azonban.

Ismerve a recepció (és a recepcióesztéták) kérlelhetetlenségét, tekintettel vagyok arra a bizony nem kis számú írásra, mely Tandori Dezső nevével hozható összefüggésbe. Tehát következék elkerülhetetlenül egy kis recepció menet.

A Tandori-recepció (is) természetesen szórt, a szerző jelentőségét ugyan kevesen vonják kétségbe, szövegeinek nyelvkritikai jellege, a magyar költészetben nyelvi fordulatot jelentő beszédmódja és szubjektum-felfogása teszi el nem hallgatható beszélő szubjektummá azt a valakit, aki a szövegek mögött van. Azonban gyakran hangoztatott vélemény, olykor ítélet, hogy szövegei hiányosak, nehezen érthetők, első kötete a hiány metafizikája, második kötete az üresség metafizikája - ahogy mondják. A nehezen érthetőséget, vagy súlyosabb esetben az érthetlenséget elég jól mutatja, hogy szövegeit ritkán hozzák szemantikai játékbá. Úgy gondolom, hogy az érthetlenség vádjá leginkább az urnafüles vers kötetére, az Egy talált tárgy megtisztítására vonatkozatható, idézem egyik kritikusat: „Az »önállósodás«, egylényegűvé válás éppen a totális ellényegtelenüléssel lesz egyenlő, a dolgok a másra vonatkozás, a kapcsolódás esélye nélkül, önmagukba zártan, egymás mellé vetve vannak; üresen és értelmezhetetlenül. S befejeződik a személyiség szétagulódása, eljelentéktelenedése is, a szubjektum teljes önelvesztése után maga is tárgyként sorolódik be a többi dolgok közé. (kiem. OF)⁴ Megjegyzem, hogy üresség és értelmezhetetlenség nem feltétlen feltételezi egymást: a szöveg az valóban mindig üres, azonban elvileg sosem értelmezhetetlen. A szöveget vagy érted, vagy nem. Vagy tudod értelmezni, vagy nem. Azt gondolom, olyan szöveget még Tandori sem képes létrehozni, amely elvileg lenne értelmezhetetlen. Ugye, a Koppár Köldüsre lehet mondani, hogy nem értelmes, de hogy értelmezhetetlen lenne?? Húzzál bele édes öregem?

Tandori költészetét gyakran nevezik negatív költészetnek. Jó. Legyen. Felhasználva ezt a terminust: Tandori negatív költészetének reprezentatív darabjának tartom a Halottas urna két fülét. Vagy ez a költemény nem is irodalom? Ugyan 1973-ban adódott egy sajátos költészettörténeti helyzet (ügyes alapozás volt a Töredék Hamletnekkel), s ebben a helyzetben adódott ki ez a kötet, s ezzel megtörtént az ilyen beszéd irodalmi legitimálása. Azonban maga a publikálás ténye még nem jelenti automatikusan egy nemzet irodalom-fogalmának azonnali elmozdulását. (Vigyázzatok a sznobokra?) Hosszú évek oktatói gyakorlata mutatja, hogy azok, akik még fogékonyak az újra (általában nem többek mint 19-20 évesek és nem rendelkeznek bölcsész-diplomával), akik még rugalmasak, akiknek még mozdíthatók irodalmiság-határaik, azok is kissé gyanúsán méregetik ezt a két zárójelet mint irodalmat, banánról egyelőre még ne is szóljunk. Elfogadni irodalomként esetleg még hajlandóak, azonban irodalomként olvasni alig-alig. S bizony a Tandori-recepció sem mutat mást. A Halottas urna irodalomná legitimálása (by Magvető, by Zsámboki és bye-bye hetvenes évek) megtörtént, azonban irodalomná olvasása korántsem. Ezért gondolom azt, hogy a néhány perccel ezelőtt végrehajtott (persze avantgárd) banános mutatványommal, (lám, meta- és tárgynyelv viszonya mennyire problematikus?) még korántsem bizonyítottam a banán irodalmiságát, hiszen a banán irodalomná olvasását nem végeztem el. (Legitimálni legitimálódott, hisz mégiscsak az Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, s irodalomtudományos konferencián vagyunk, azaz abszolút

4 Mátyás Győző: Helyett. In: Jelenkor, 1985. 800.

legitimatív helyzetben.) Azonban kísérletem csak akkor tekinthető sikeresnek, amennyiben képes vagyok itt és most irodalommal olvasni a banánnal szervírozott Halottas urnát. Tehát következzen a bűnös allegorézis, a jelentésteremtés és az időleges jelentésrögzítés ideje.

A cím úgy önmagában rendben van. A cím, így a vers devianciáját a verstest hozza létre. A két szimbolikus, azaz nyelvi jel megsérti a grammatikát: rosszul vannak elhelyezve. Így az egymásra egyébként szervesen épülő szemantikai rétegek rendje megbomlik: mondhatni megnyílik a vers. A verstest két zárójelet (vagy két banánt?) tartalmaz. Látszólag. Ugyanis normális esetben (ha vannak normális esetek) a zárójelek funkciója a két jel konvencionálisan meghatározott helyzetéből, s egymáshoz való kötött elhelyezkedésükből jön létre: szemben állnak és közre fognak valamit. Közre fognak, elrejtenek valamit, kihatároznak valamit, elkülönítenek valamit. A zárójelek alapvető funkciójukat tekintve bezárnak valamit, elrejtik a mondatot, a mondatban lévő titkot, s egyben birtokolják is azt. A zárójelhez a bezártság, a végesség, a birtoklás szemantikai mozzanatai kötődnek. Ezek a Tandori-félék azonban nem rendes zárójelek, nem zárnak be semmit se, nem záró jelek, hanem nyitó, s egyben nyitott jelek, ezzel mintegy felszólítanak az értelmezés játékkára: ne keress, hanem kalandozz, ne az eredetet, ne az értelem titkos mondatát keresd, hanem játszd az interpretáció ártatlan játékát. Így azzal, hogy hátat fordítanak egymásnak, s egyben hátat fordítanak a grammatikának, átírják a zárójel szemantikáját: a bezártságot nyitottsággá, a végességet végtelenséggé, a birtoklást szabadsággá. Ebből persze korántsem következik, hogy nem jelentenek semmit, hogy nincs közük semmihez, hogy nincs köztük semmi. Mi is van a két nyitójel között?

Mi lenne? Az obligát választ hallhattuk: semmi. Nana. Közösségük egyaránt értelmezhető vizuális és grammatikai kódok szerint. A vizuális kód szerint (Nézzük csak) valóban nincs köztük semmi, avagy a semmi van köztük, nem bezárnak valamit, hanem kizárják a semmit, ezzel lehetővé teszik persze a mindent, ezzel szabadjára engedik a „bármilyen” lexémát. Minden megvan (Ottlik) és Minden lehet (Feyerabend).

A grammatikai kód ezzel szemben egy könyv lapjain helyezi el őket, a tükörré. (Egyébként ott is vannak.) A grammatika átírja a vizualitás semmijét, a nyelv belekényszeríti őket a balról jobbra és a fentről lefelé írás rendjébe, így ezennel egy sor ékelődik közéjük, egy üres sor van köztük: ez a sor a titok, a kimondhatatlan, a leírhatatlan helye.

A nyitójelek megfosztják a verset a titok, az igazság birtoklásának lehetőségétől, ez a vers megfoszt, ez a vers fosztóvers. Így a zárójelekből zérójelek (zárójelek/0jelek) lesznek, nem a semmit, hanem a jelölhetetlent jelölik.

A cím azonban rendíthetetlenül szórja a jelentéseket, pakolja egymásra a szemantikai rétegeket: a cím ikonikusan nyomul: a nem záró-, hanem nyitó-, fosztó- és zérófeleket urnafüleké írná át, s ezzel nem a Szépművészeti Múzeum, hanem a krematórium szénráját idézi fel. Halottas urna fülei mint deviáns grammatikai jelölők. A grammatika halála. A nyelv kudarca. Hova még Ludwig? Ahová nem lehet?

Ez urnafüleké is deviáns vers. Ezekkel a fülekkel - szemben ismét a normális esettel - nem sokra még, nem tudod megfogni az urnát, ezekkel nem ragadható meg az urna tartalma, próbálkozásaid sorra kudarcot vallanak, a megragadandó sorra kisiklik, kicsúszik a kezedből, elillan. Az életen túlról, a halálról nem lehet beszélni - mintha ezt üzenné a vers, s ezzel fel is építene egy oppozíciót: az élet és halál oppozícióját, miszerint a halálról, az érzékelhető utániról nem lehet beszélni, ezzel szemben az életről, mely teljes gazdagságában előttünk és rendelkezésünkre áll: igen. Ezt az értelmezést azonban a korábban interpretációba hozott grammatikai kód átvágja, felfüggeszti, a fosztóvers műfaji parancsa megfosztja a szöveget ettől a szemantikai mozzanattól. Tehát sem életről, sem halálról: nemcsak az érzékeken túlról, de az érzékelhetőről sem lehetséges beszélni. A grammatikai és a krematóriumi kód devianciája egyre inkább egy olyan poétika felé mozdítja el ezt a Tandori-költeményt, amely a hallgatás közelében lokalizálható.

S itt a cím újabb akciója. A vizuális, a grammatikai és a krematóriumi kódok mozgósítását követően a magánygyűjtemény és Cummings szemáinak metszetében az artistikus kódot is működésbe hozza, s itt még az ars poetica műfaji gyanúja is felsejlik. (Éljenek a képzavarok?) Ezt úgy értem, hogy a magánygyűjtemény oly tárgyakat foglal magában, melyek tudományos vagy művészi szempontból értékesek. Cummings művész is volt, a metszetük tehát maga a művészet.

Ezen a nyomon haladva eljuthatunk ahhoz a poétikai hanghoz, melyet Tandori hall. Eljuthatunk Tandori füléhez. Ne feledjük, hogy az urnafül lexémában a fül igen jelentős helyet foglal el, amely eddig elkerülte a figyelmünket. Sőt, nemcsak szemantikailag rejtőzik a fül a versben (lásd cím), de ikonikusan is jelen van: a két zárójel, nyitójel olvasható oly fülekként, melyek kihomorulnak valahonnan. (Az persze más kérdés, hogy a fülek a fejhez viszonyítva homorúak avagy domborúak-e.) Figyelemre méltó, hogy a versben csak a fülek, a receptorok jelöltek, a receptorok jeleit feldolgozó interpretációs rendszer nem, azaz Tandori fülei csak hallanak, de nem hallanak meg. Tandori fülei zérófülek. Felhasználva az eddigi kódok interpretációs hozadékát, miszerint a valóságból semmit nem ragadnak meg ezek a fülek, így Tandori fülei önmagukat hallják. Tandori füle az önmagát halló fül.

Úgy vélem, hogy ezzel az értelmezési kísérlettel kielégítettem az ingyenc olvasás interpretációs előírásait, irodalommal olvastam Tandori füleit. Elidőztem, újraolvastam - mozgósítottam a vizuális, a grammatikai, a krematóriumi, az artisztikus és végül az akusztikai kódokat, mindezeket túl és mindezekkel együtt azonban az ingyencedés reprezentatív kódjával adós maradtam. Ugyan a zárójelek, az urna és egyéb fülek ikonikusan beemelték a banánt az irodalmi regiszterbe, de az ingyenc olvasás legerősebb kódját nem hoztam mozgásba: a gasztronómiai kódot nem vette be az alkalmazott interpretációs stratégia. Vegyük hát be?

(A beszélő megeszi a banánokat.)

Térey János

A sárga irigység

Tartsunk össze legalább mi, önzők.
Benővi a buja gyom a külön utakat.
Régi őrhelyed fölfalja az aljnövényzet.
A „kétlakiság”, mikor csúcsidőben indulsz
a kicsidhez, és embersűrű az Őrsön,
és két átszállás, dugig tele a déli busz.
Összebútorozunk majd. Egyetlen háztartásban
egyetlen házioltár. Melyikünké? Ugyanazt
lépem megnyitáskor a parasztjaimmal, mint te.
Királynőt veszítek, lesodrom a táblát.
Esz a sárga irigység: nem állhatsz be
idegen bárszékényben matatva,
nem részegülhetsz meg házon kívül.
Én nem bánom, vedelj, gödény, egyetlen
megkötés: egészségemre mondj pohárköszöntőt.
Együtt hágnak az üveg nyakára.
Egyszerre pillantjuk meg a pohár fenekét.
Ráérezek italod ízére, és gátszakadás.
Kirúgok a hámból, asztal alá iszlak, ember.
Megkeményszem a piától, ahogy te, ellened
fordítom régi fegyvered, a szeszes dacot,
elbeszélek melletted, agresszív ivó. -
Most pedig gyógysört rendelj, rázós volt a mozi
és filmszakadáskor bóbiskolt a gépész.

Betöretlen

Betöretlen borítójú példány.
Forgalomból kivont betűtípus
és fatartalmú papíros.
Nem bizonyult karrierje
zálogának a színes gerinc.

Ajánlott olvasmány, számúzve
a polc hátsó sorába.
Önhibáján kívül
maradt olvasatlan?
Pocsék nyomás, egyenetlen
szedéstükör. A vízfestékes
mázolmány a homlokán!
Kézen-közön elkallódott
könyvtár hírmondója. Maradék
a filléres sorozatból.
Testvérei fölárzva, antikváriumban.
A hűtlen kezelő fejére átok!
Betöretlen, betöretlen.
Szüzen hagyták a matató kezek.
Gerince előtt alaplívek sorakoznak,
alaplívek keménykötésben.

Szilasi László

Te(rr)ore(sztéti)ka avagy Predátor, a demonstrátor

(Térey János költészete)¹

1. Bevezetés

Nem vagyok megijedve, még csak nem is félek. Bár Térey János utolsó, Tulajdonosi szemlélet című kötetének utolsó, az Interpretátorhoz címzett verse úgy ér véget, hogy

„Minden, amit kapirgálsz, lila maszlag,
észre se veszed, és lomtárba baszlak.
Mohó vagyok, mint minden predátor:
rágatlanul eszlek meg, Interpretátor.”

mindez valahogy mégsem int értelmezői visszafogottságra. Sőt.

Térey János költészete a magyar recepcióban elsősorban hangütésük miatt érdekes versek halmazaként kanonizálódott.² Újraolvastván³ az immár négy kötetnyi corpus nem csupán az lett

¹ Magyar nyelvű előadás idegen ajkú közönségnek, Bécs, Finnugorisztikai Intézet, 1997. november 13.

² Téreyről inkább beszélnek, mint írnak. Az írott fogadtatás legfontosabb mozzanatának Bodor Béla: A valóságos fikció című szövegét (Holmi, 1995. december, 1780-1785.) tartom.

³ Az újraolvasás fogalmához lásd: Barbara Johnson: A kritikai különbözőség: Barthes/ Balzac. Helikon 1994/1-2.

feltűnő számomra, hogy a Térey-szöveg minden ellenállásom dacára bizonyos mértékig tematikus kritikára kényszerített, hanem az is, hogy nagyon erős kompozíciókkal találkoztam a ciklus illetve a kötetek szintjén, mindenekelőtt pedig az, hogy ez idő szerint valójában nagyon keveset tudunk a Térey-szövegek méltán elhíresült, esztétikailag is értékesnek minősített és talán tényleg természetes arroganciájának retorikai mibenlétéről.

A téma, a retorika és a kompozíció kérdései mentén veszem hát sorra a köteteket.

II. Szétszórás (Cserépfalvi, 1991.)

Térey János költészete a legelső szövegektől kezdve radikális és első látásra is megismerés-érdekelt költészetnek mutatkozik. A szövegek elsősorban a ciklus- és verscímekbe foglalt beszédaktusokat (kizárólag a nyelv által végrehajtható radikális cselekedeteket): a perújrafelvétel, az újjáavatás, az újraértékelés, az érvénytelenítés, a lefokozás, a fenyítés erősen kanonikus témáit tárgyalják. A beszéd eleve tudatában van a „tisza, egyértelmű leképezések” lehetetlenségének, de a többnyire közvetlen dialógus-helyzetben megszólaló én, az ismétlődő megszólítások által mégis mindvégig a másik egyértelműbb jelenlétét kutatja, az Egy kései audiencia című szöveg pedig tételesen végrehajtja a leíró, semleges, tárgyias beszéd mód leváltását - noha az ábrázolt világhoz és a számbavehető hagyományokhoz való viszonyt döntő mértékben továbbra is az újdonságok feletti öröm lelkes kritikátlansága jellemzi elsősorban.

„Tölts be,
tilts el, fokozz le, szűlj meg, valósíts
meg, akármit bárhogy, - de ezt a kimért
közönyt ne!”

A szecessziós világérzékelésnek mindemellett olyan nagy a csábítása (Serena Lederer [Jugendstil-strófák egy kép alá], Júdea [Posztszecesszív chanson], Bérház [Erzsébetvárosi pasztell]) mintha ez a költészet rejtett módon mégis inkább a Babits nagy hatósugarú tárgyias lét-lírája⁴ előtti, erősen amortizálódott hagyományokban próbálna alapot vetni.

A megismerés kérdései szorosan összefonódnak az ismeret közölhetőségének problematikájával. Tehető-e érzékszervileg ellenőrizhetően pontos kijelentés? illetve: ez a kijelentés önmagával azonos, érintetlen formában átjuttatható-e az olvasóhoz? Ez a pozitivista illetve fenomenológiai ihletettségu paradigma folyamatos tűz alatt is igen sokáig tartja magát. A nyelv alapvető jelölő műveletei nem működnek (az undor tárgyiasítása lehetetlen, a szándék alig néven nevezhető: A csarnok), a megismerés tárgya a megismerés közben is aggasztó módon megváltozhat⁵ az időbeli behatárolás lehetetlen (Kísérlet rehabilitációra), az utólagos definiálás értelmetlen (Nyolcvanöt nyara), a megismerés eszközei elavulnak (Szilencium), a megismerő én elveszti fiatalkori lendületét, hanyatlik, mint Örleynél (Anzix, Debrecen), még a lehető legnagyobb közelség sem azonoság (Évad), a tárgy néha magába olvaszthatja a megismerőt⁶ - és mégis van értelme a lényeg keresésének⁷, mégis van remény ösvény vágására a „konfúzus kavalkádban”, az azonosulás által létrejövő⁸, eredményes és visszaigazolódó megismerésre.⁹

A kérdések és a válaszok állandóak, újra és újra problematizálódnak. Csak az azonosulás-

140-148.

4 Nemes Nagy Ágnes: A hegyi költő. Bp. 1984. - Ezt a költészetet bosszantja az objektív líra hangvétele, s e hagyományszázból Pilinszkyvel is megpróbál szembenézni (Ádventi ragyogás), de az eredmény meglehetősen gyenge, talán nem véletlenül. Pedig (mint amikor a Budában Medve mindenkit leszar, kivéve a nagyanyját:) így feleannyit sem ér az egész.

5 Pl.: „Into the Blue / Kéregmélyi ragyogás: / domesztikált közöny. / Egy aggasztó elváltozás / burkába ütközöm.”

6 „Egy / régről megkívánt, konszolidált, / békebeli zamátú délelőtt / olvaszt magába végre.” (Október 1.)

7 „Ezt a kimódolt mozdulatot / ittléte esszenciájának nevezem, / jelenvalósága párlata, ahogyan / kitarulkozik” (Komédia)

8 „Nincs köztes hely, mely bizonytalanít. / A sík tér majd, végül elfogy itt / közöttem és közötted.” (Az ütközet előtt)

9 „Át kell vágnom / magam közénknött / éveken, eltört / tájakon, / kioltott fényű tereken. / Nem számít, itt állok és jelen vagy.” (Szomoró)

megsemmisülés tézispórra hozok most egy-egy példát.

„S hogy lásd, utadra vigyázz azért:
pályád ívét vonja szűkebbre csak,
szűkebb s szűkebb köröket jársz
és köreid íve végre célba visz.” (Megérkezés)¹⁰

kontra:

„A falnak fordulók nyugalma a tiéd,
az arcod szenttelen még,
csak a szemedből tüzel valami egészen nyers,
permanens iszony. Erről aligha tudsz.
Régóta nézlek
és könnyebb volna egyszerűen rádkiáltanom,
de hogyha szobád csendjét szétpattintanám,
szilánkokká foszlanál te is vele.” (Másállapot)¹¹

Nagyjából az első kötet végére gyűlik össze annyi anomália, hogy a megismerésnek és a közlésnek ez a modellje meginogjon. Az út a tétovázás, latolgatás (Hermina út) illetve egy új, izgalmasabb paradigma felé vezet.

„Egyetlen kiiktatott mozzanat
bizonytalanít végképp el,
a széteső cselekményhez közöm
több nem lehet. (...)
A gyülő adalékok iránt
érzéketlenné értünk, érvényességünk
meginog és elhal, mielőtt
meghallgatásáért
folyamodunk.” (Szétszórás előtt)

Az első kötetet a klasszikus, rekonstruktív megismerési modellben való érdekeltség mozgatja, hosszú, alapos, helyenként kicsit tankönyvízü ismeretelméleti hezitálás jellemzi, mígnem eljut (mint létevényhez és a nyelv működésének módjához) a szétszórás kötetcímmé emelt fogalmához - amely mintha egyszerre lenne az exodus, a différence és dissemination szép magyar fordítása.

III. A természetes arrogancia (József Attila Kör - Pesti Szalon, 1993.)

Térey költészetének elsősorban hangnemi értelmezését a második kötet fülszövege fogalmazta meg először teljes világossággal:

„Ez az arrogancia itt: a gáttalan szemlélődésre következő megnevezés nyílt pimaszsága, mely semmi egyéb érzékenységet, csupán a pontosságét (tárgyi és formai értelemben) tiszteli aggályosan - és e korai költő-büszkeség mellé a szerző teljes 22 évének kíváncsisága és tüze: Térey János szokatlanul érett verseskönyvének jellemző vonásai.”

Újraolvasásomban mégsem ez volt az elsődleges tapasztalat, hanem az össze nem illő témák egymás mellettisége. Bármilyen lehet a téma: a bevett költői témák kánonja helyett a bricolage

¹⁰ Lásd még: „Jégben alvó szentély fogad. / A fagyba rejtve hű maradsz.” Zarándok)

¹¹ Lásd még: „A bonckés útja tátongó velőn át / halott vidékre ér, csak nyers idegbe kap. / A csönd szorít, kezek sötétje nő rád, / de furcsa titkodnak még őrizője vagy.” (Várakozás)

gondolatáé lesz az uralkodó szólam. Középkor, harmincéves háború, 18. század, világháborúk; Párizs, Berlin, London, Varsó; szecesszió, Nyugat: tér, idő és stílusok tetszőlegesen átjárhatóak itt. (A monostor újraszentelése, Plantagenet, Porosz fortély és vallon indulat, Alice estélyi ruhában, Ez a megszállás előtti hét, Egy tartós válság előjelei, Café Commerce, Fahéjillat a karantén ideje alatt, Túlutazni Varsón, Megalázóan meghitt, A napórás ház.) Ezeket a (legyek egyszerű:) szép szövegeket teljes egészükben az elhíresült tanács mélyreható megértése hatja át: „önmagunkból nekünk, moderneknek, egyáltalán nincs is semmink: csak azáltal, hogy idegen korokkal, szokásokkal, művészetekkel, filozófiákkal, vallásokkal és ismeretekkel töltekezünk föl és túl, leszünk méltók valami figyelemre...”¹² Éppen ezért roppant érdekes, hogy az első ciklus utolsó versei mégis hiányról, azonosíthatatlanságról és elbizonytalanodásról szólnak (Minden érvényes indulat, Egyenletes lesz és fanyar).

Mindezek után egyáltalán nem váratlan a demonstrátor-tematika feltűnése. Demonstrátor: 1) az egyetemi segédszemélyzet tagja, kiváló hallgató, 2) aki demonstrál. Demonstrálni: 1) bemutatni, 2) szemléltetni, magyarázni, szemléltető erővel kimutatni, 3) tüntetni. É pillanattól kezdve a szövegek kitartóan belakják a szó tágas jelentésmezéjét: bevallottan hiányos megismerő apparátussal leltározni kezdik a gyermekkori emlékeket, a jelen benyomásait, Budapestet.

Elégtelen az apparátus

Huzamos közelítések, barátom,
odaférni igyekvés. Ebben
végre otthon vagyunk.
És noha mindössze ebben:
néha úgy tűnik, elég.
Nem járunk messze! Odabenn
esetleg kiderül (nos,
mit szépítsem), hogy
elégtelen az apparátus.
Délután felkeressük
a ligetet és aránylag későn térünk haza.
Hagyd, kérlek!
hagyd figyelmen kívül,
ha ütközik a miserenddel.

A demonstrátor dolgozik, a katalógus vastagszik (Kensington High Street, Király utcai panasz), a régi csábítások a szép, elmúlt világok ábrázolására még élnek (Május, tompuló pasztell, Alvók. Szecesszív darab), mindezenközben azonban lassanként nem az ábrázolni kívánt dolog, hanem a tapasztaltak kimondásának módja lesz a fontos (Aggodalmas kutin), a hangnem válik a központi problémává („Képtelen leszek/sokáig kitarítani ezt/a tónust.” Az ártatlanság vége.), majd pedig - nem sokkal ezután - a beszélő mibenléte (Internátus). A beszéd problematizálása (Miképpen csatlakozz, Egy úrleánynak, Vízit) lassanként feledteti, pontosabban: magába olvasztja a megismeréssel kapcsolatos aggályokat. Felszaporodnak a saját költészetről szóló, ars poetica-szerű darabok (Veszélyes kreáció, „A legnagyobb arc”, Enervált darab): lassanként kirajzolódik a kommersztől való félelmeiktől gyötört, apránként mégis mitikus méretűvé növekvő, arrogáns anti-vátesz visszataszító, megalázó módon mégis vonzó arcéle.

Ebben az értelemben korántsem előkészítés nélküli az első teljes egészében parlagi¹³ vers

¹² Friedrich Nietzsche: Werke III. Salzburg, 1983. 45. Idézi: Kulcsár Szabó Ernő: A saját idegensége. A nyelv „humanista perspektívájának” változása és a műfordítás a kései modernségben. Alföld, 1997. október, 32-53. 42.

¹³ A továbbiakban terminusként használt jelző idézet A hült hely című Térey-versből.

váratlan (az Alvók című szecesszív darabbal ellenpontosított¹⁴) felbukkanása.

És jócskán 40

Ön nyilván nimfomán és jócskán 40 éves;
péppé örölnöm önt régóta esedékes.
Nyomaszt, hogy akcióm kimenetele kétes.

Ön bojkottál, madame. Impozáns combjait
szemlélem. Egyhamar kikészülök. Ma győz ön.
Attraktív, óriási mellein elidőznöm
miképp lehetne? Nincs több érv, mely elcsitít.

Úgyszólván szűz vagyok. Ha már unatkozik,
mindent mozgósítok, de egyelőre gőzöm
sincs, hogy fogok betörni. Frigyünk ezen az őszön
időszerű. Kivártam, és győzkdődnöm alig

kell. Feltételeket, madame, hiába támaszt.
Gyerünk. Elvégre is, vajon önnek mit árthat,
ha szétcincálja egy dühödt, húszéves állat?

(Excursus1: a Térey-költészet retorikai jellemzői a Hedvig-ciklus előtt: hibák és pragmatika)

A Térey-szöveg uralkodó trópusát¹⁵ keresvén arra jutottam, hogy a szövegek (korántsem következmények nélkül) elsősorban a retorikai hibákra és a pragmatikus alakzatokra alapozzák magukat.¹⁶

Az elbeszélés módja tekintetében egyaránt megsértik a rövideg (brevitas), a világosság (perspicuitas), és a meggyőző erővel rendelkező valószínűség (probabilitas) poétikus, ill. a tárgyyszerű ellenőrizhetőségnek a nem fikciós műfajokra nézve kötelező parancsát. A bizonyítékok gyakorta túlzóak, egyhangúak és/vagy túlzottan részletezők, ezzel pedig vétének az odaillés (aptum) és a világosság (perspicuitas) tanácsa ellen. Meghatározó a fonológiai hibák szerepe is: a szövegek nem kerülnek, a költői gyakorlat régről ismert eszközeiként: keresik a dysphrophoront, a nehezen kiejthető hangok együttesét, nagy kedvvel használnak idegen szavakat, gyakorta eltérnek a szokásos írás- (enuntiatio) és kiejtőmódtól, valamint a fonetikai összhangtól, hajlamosak a metaplasmusra, a barbarismusra, az idegenszerűségekre. Mindemellett leggyakoribb szintaktikai hibái: a magyartalanság (barbarismus), az idiomatikus korrektség elleni vétség (soloecismus),

14 Lásd még a Via Lilla és a Behavazott viszonylat című szövegeket és egymás közötti viszonyaikat.

15 Az uralkodó trópus fogalmát Paul De Man és Hayden White nyomán használom. „Kezdetből fogva találkozunk a hosszabb elbeszélést átfogó trópus lehetőségével; Quintilianus az Institutóban az iróniát úgy írja le, mint amely képes megszabni egy szónoklat egészének színezetét azáltal, hogy olyan hangnemet alkalmaz, mely nem illik az adott szituációhoz, vagy éppen, mint Szókratész esetében, áthatja egy élet egészét.” [Quintilianus: Institutio 9. 2. 44-53, idézi Norman Knox: The Word Irony and its Context. 1500-1755. Durnham. N. C.: Duke University Press. 1961] Paul De Man: A temporalitás retorikája. Ford.: Beck András. In: Az irodalom elméletei. I. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 35.

„Jakobson elméletének eredményessége azonban abban a feltevésben rejlik, hogy mind a költészet, mind pedig a próza különböző formái (amelyeknek mind megvannak a maguk ellentétpárjai a narratívában általában és ezért a történetírásban is) jellemezhetőek annak a domináns trópusnak az alapján, amely a nyelv által nyújtott paradigmaként szolgál egy olyan világ valamennyi jelentést hordozó viszonya számára, amelyet bárki, aki e viszonyokat a nyelvben kívánja ábrázolni, felfoghat.” Hayden White: A történelmi szöveg, mint irodalmi műalkotás. Ford.: Novák György. In: Testes könyv. Szerk.: Kiss S. Attila - Kovács Sándor S. K. - Odorics Ferenc. Szeged, Dekon-könyvek, 1996. (A továbbiakban: Testes.) 350.

16 A részletes példaanyagtól most eltekintek. Ezen retorikai alapok jó része alaposan tanulmányozható pl. az És jócskán 40 című versben, illetve Ambrus Juditnak A természetes arrogancia című kötetről írott kritikájának (Lehetett volna úgy, Holmi, 1993. október, 1461-1462.) citátumaiban.

idegen szavak (helytelennek látszó, de tulajdonképpen:) interpretatív átvétele (barbaro lexis), feleslegesnek tűnő ismétlések (tautologia¹⁷), azonos jelentésű mondatok vagy mondatrészek ismételtetése (macrologia), szükséges mondatrész elhagyása (eclipsis), hiányzó mellékmondatok (anacoluthon), és az illetlen kifejezések (verba obscena) ironikus kikerülését célzó többszavas, terpeszkedő körülírások (circumlocutio). Jellemző szemantikai hibái a többértelműséget célozzák vagy eredményezik: azonos alakúság (homonymia), sokat sejtető más mondas (ambiguitas), egy logikailag is két- vagy többértelmű mondat jelentésének hangsúllyal vagy kontextussal történő további gazdagítása (amphibolia).

Mindezzel korántsem azt a régi elméletet akarom felmelegíteni, mely szerint a költői nyelv a deviancián alapul. Sokkal figyelemreméltóbb most az, hogy számos retorikai alakzat szándék nélkül hiba, szándékkal erény, vagyis a beszélő szándéka a minősítés alappillére, hiszen a szándék ismerete nélkül még az sem tudható, hogy mi is az, amit látunk. Rövidre fogva: mindez tehát elsősorban ezért fontos most, mert a hiba-központú poétika, mindenkori intentio-közelsége miatt szükségszerűen vezet el a beszélő problematizálásához, majd annak mitikus felnagyításához. A hibák csak egy mindentudó narrátort feltételezve válnak erénnyé.

A mitikus méretek mellett az arrogancia a narrátor másik legjellemzőbb tulajdonsága. E jegy kialakulásának okát a pragmatikus alakzatokra való eredendő hajlandóságban látom. Ezek elsősorban a közönséghez való fordulás, a közönséggel való kapcsolattartás alakzatai. Funkciójuk elsősorban a felhívás, a beszélő-hallgató viszony erősítése, formájuk leggyakrabban a megszólítás és a kérdés.

A Térey-szöveg kezdettől fogva úgyszólván tobzódik ezek használatában. A közönséghez fordulás bevett alakzatai (obsecratio: könyörgő kérdés a közönség megindítására, licentia: veszélyre intő kemény feddés, protrope: cselekvésre való buzdítás fenyegetés vagy ígélet révén, apostrophe: patetikus elfordulás az adott közönségtől, egy másikhoz való odafordulás) legalább olyan gyakoriak, mint a tárgy nehéz volta miatt szükséges élénkítést szolgáló tárgykezelő alakzatok némelyike (finitio: a beszélő érdekeit tükröző fogalom meghatározás, conciliatio: az ellenfél érveinek kihasználása, agressio (!): valaminek a bizonyítása ellenkezőjének cáfolatával, antitheton: két ellentétes dolog szembeállítása avégett, hogy egyik a másikat megvilágítsa, divisio: egy állítás kifejezése antithetikus alternatívák révén, oxymoron: egymást kizáró jelentésű fogalmak szoros szintaktikai kapcsolata, distinctio: ugyanazon szavak emphatikusan hangsúlyos, jelentéskülönbséggel járó ismétlése). Feltűnően gyakoriak a kérdés alakzatai (interrogatio: költői - válaszra nem váró - kérdés kijelentő mondattal, epiplexis: szemrehányó kérdés, a válasz kiereszkedésének reményében, subiectio: költött - tehát monologikus - dialógus a gondolatmenet élénkítésére, dubitatio: kétségeskedés, színlelt kétkedés, a saját álláspontra való megjátszott tanácsalanságú rákérdezés, communicatio: megjátszott tanácsalanságú tanácskérés egy követendő cselekménymintára), a dialektikus alakzatok (praeparatio: az ellenfél fő érveinek visszautasítása, vagy - anticipatio: - az annak való elébevigás, concessio: az ellenfél egy, mellékes érveinek elfogadása, permissio: ironikus tanácsadás, a hallgató döntésének kikényszerítése egy adott cselekvésre vonatkozóan) és az exclamatio (:nem feltétlenül valóságos érzelm felkiáltás formájú, természetesnek és őszintének ható nyelvi kifejezése).

A pragmatikus alakzatok eredendően, definitíve provokatív, oppozicionális retorikai eszközök. Üres, a beszélő mibenlétére vissza nem ható retorika nem létezik. A Térey-szövegekben pedig ezen alakzatok felhasználása oly gyakori, hogy a második kötet közepére teljesen magukhoz hasonlítják a narrátort. Térey beszélőjének természetes arroganciája a pragmatikus alakzatok veretes, de roppant radikális arroganciájából ered.

A Térey-szöveg udvariatlan, gyakorta pedig egész egyszerűen antihumánus kijelentéseinek magyarázatára is igaznak tűnik, hogy „...a nyelv olyan dolgokat idéz elő, amelyek oly radikálisan vannak kivonva az ellenőrzésünk alól, hogy semmilyen módon nem egyeztethetők össze az emberivel¹⁸ valamint hogy „[a]z, embertelen' a nyelvi struktúrákban, a nyelvi feszültségek, a

17 Ennek retorikai szerepéről lásd Szilasi László: Pleonazmus: a vízjel retorikája. (Mészöly Miklós Családarádás című beszélyének dimonáns trópusáról). Jelenkor, 1996 július-augusztus, 704-716.

18 Idézi: Kulcsár Szabó i. m. 32.

bekövetkező események játékában van, olyan lehetőségek ezek, amelyek benne rejlenek a nyelvben - függetlenül azoktól a szándékoktól vagy ösztönöktől, kívánságoktól vagy vágyaktól, amelyek vezérelnek bennünket.¹⁹ Térey parlagi nyelvhasználata az azt túl durvának találó olvasókat akár „egy olyan új humanizmus megalkotásának kötelezettségére is felszólíthat[ja], amely a nyelv emberen túli hatalmával szemközt [esetleg] hatékonyabb lesz az esztétizmusénál.”²⁰

A kifejlett retorikai apparátus az általános Térey-képre nézve meghatározó jelentőségű, sokat dicsért, és valóban roppant egyenletes Hedvig hagyományai című záróciklusban lenne alaposabban tanulmányozható. Ez a szövegcsoport az És jócskán 40 című vers parlagi nyelvezetének domesztikálása, ciklusnyi működtetése, munkába fogása. Öndicséret, nők szidása, csúnya szavak, „nemtelen románc”. A nyelv parlagi, a másik ember, mindig eszköz - feldereng egy, még az antihumanizmust is magába olvasztani képes új esztétikai életmód lehetősége. Véres terror, hűvös teoretika, megfontolt anti-etika, egy új, gonosz esztétika.

Te(rr)ore(sztéti)ka.²¹

IV. A valóságos Varsó (Panaszkönyv) (Seneca, 1995)

A harmadik kötet szerzői fülszövege teljesen világossá teszi, hogy a kezdetek pozitivista ihletésű megismerési problémáira egy lehetséges világ megteremtése lett a megoldás. Ezekre nézve minden leíró kijelentés igaz, hiszen ebben az esetben maga a leírás hozza létre a megismerendő tárgyat.

„Varsó neve veszélyes varázsigé. Aki kimondja, belép abba a városba, ahol én vagyok az egyetlen háziúr. A valóságos Varsó regényes bédekker, katalógusa mindazon helyeknek, ahol megfordultam legénykoromban. Könyvem ugyanakkor csonka bédekker, a helyszínek szabatos ismertetése elkallódott a kéziratból; csupán az apróbetűs kommentárokból megmaradt bekezdéseket állítottam sorba. A bádogszín egű legénykor vidékein ismerkedtem meg hőseimmel, akiknek életrajza szorosán összefonódik Varsó törekeny épületeinek történetével. Ne gondolja senki, hogy saját szemével látta az én Varsómat. Ne legyen senki abban a hitben, hogy szabadulhat Varsóból, ha már átjutott egyszer - meghívómat lobogtatva és vacogva - a városkapun.”

A szövegek felszabadulnak és problémátlanul felolvadnak a teremtés munkájában.

A 18. századi katona-téma megalkotja Termant, a költői alteregót (Fiatal hadnagy, A hadnagyot beiskolázzák, A hátszói Termant, Beszéd a fiatal hadnagy teste fölött). A beszélő expressis verbis elutasítja a hagyományt, radikális eredetiségét fennen hirdeti (A viszketegség).²² A beképzelt és agresszív narrátor fikciója egyre hihetőbb, önbizalma egyre határtalanabb, megmutatkozása egyre szégyentelenebb (A lunaparki túra,²³ Szavak a révnél, Gyógyászat és gyógyszerészet, Az adventi düh). Ezzel párhuzamosan felmerül a kérdés: mindezen kijelentéseknek valójában milyen modalitás is tulajdonítható. Ironikusan mondja avagy nem? Bár a közhiedelemmel ellentétben az ironia általában nem segíti, hanem rombolja a többértelműséget,²⁴ Térey ironiája ezen a ponton abban az értelemben kezdi el megvalósítani az írás eszméjét, hogy halasztani próbálja a beszélő ez irányú szándékainak kiderültét, s ezzel végeredményben a Ki beszél? kérdésre adott választ (A Kánon Öre, Átoksziget²⁵).

19 Paul De Man: Schlussfolgerungen. Walter Benjamins 'Die Aufgabe des Übersetzers' - Diskussion. In: Übersetzung und Dekonstruktion. Hrsg.: Alfred Hirsch. Frankfurt am Main. 1997. 213. Idézi: Kulcsár Szabó i. m. 32.

20 Kulcsár Szabó i. m. 42.

21 E szóért Müllner Andrásnak kell köszönetet mondanom.

22 „Előtáncos: nem holmi báb, zsinóron rángatózó, / Vásott és makrancos táncos leszek tehát.”

23 „Megvallom, ez újabb csúnya véték, / de el kell, hogy nézd, túl sokat érek.”, „Virgonc vagyok, ki fent csak néma érdek.”

24 Roland BARTHES: S/Z. Ford.: Mahler Zoltán. Bp. 1997. 65-66.

25 „Az anyósülésen hever a lektúr, / mely nyáridőben bibliám.”

A tematikai gazdagság kiteljesedik. Nemcsak a jelenhez közelebb álló témák kidolgozása egyre elmélyültebb (A szörnyeteg családok), de olyan hagyományosan irodalmon kívüli: irodalom melletti ügyek is verseket kapnak, mint az elsőgenerációs értelmiségi problémái (Alvégi leszármazás, Anesztézia), sőt, konkrétan ideológia-kritikai attitűdre is van példa (Hügeia, egyedül²⁶) A szövegek mindemellett lassanként maradéktalanul belakják a történelmet (A szép szülőföld, Mädchenlied) és az örökség témája kapcsán (tematikailag is bomlasztván a túlduzzasztott beszélő fikcióját) elmerülnek a hagyományhoz való viszony árnyaltabb (immár opposzió helyett szubverzióra épülő) problémáiban (Az ünnep kimenetele). Mindvégig tudatos marad azonban, hogy mindez csupán egy teremtett, lehetséges világ (A védőnő és védence), gyakorta felbukkan a néhai rendbontónak az én és a város megbonthatatlanul egész és ép volta fölötti csodálkozása, hogy a lehetséges világ megteremtése valóban megoldás, és hogy ez az igazi felforgatás (Üdvözölni a rendet, A sirokkó ünneplése). A hit mégsem maradéktalan: a kötet a város összeomlásával zárul.²⁷

A beszélt nyelv elnyeri kifejlett formáját, amely néhány kivétellel (A jó agár és a vad, A vitéz hadnagy, Bonctani alapvetés, az utolsó kötetben: Úszólecke) képes ellenállni a témák által felidéződő régi nyelvek archaikus csábításának. Finoman elemződik a szerző és a narrátor viszonya, valamint az agresszív nyelv elhatalmasodásának története (Együttállás), az önmegszólító szövegek esetében pedig világos lesz, hogy a végső kérdésekkel való szembenézést nem csupán tragikus hangvétel hitelesítheti - hanem a parlagiság is. A Hedvig-ciklus hangjának újfajta, és legmesszebbre mutató hasznosítása ez (A nektár nyomában, A méz jövője).²⁸

(Excursus2: a névszói állítmány)

A Térey-szövegek uralkodó trópusát tovább keresve - nem találtam semmit. A Változatos alakzatok című szövegből úgy tűnik, hogy nem a rendszerhez, hanem az egyediséghez való vonzódás a fő szervezőerő: a szöveget a legváltozatosabb alakzat, a hapax legomenon, az egyszer előforduló szóalakok szervezik meg.

Az egyetlen, talán mégiscsak jellemző nyelvi alakulat példáját most A ragaszkodók élete és a Nyílt láng használata című szövegekből hozom.

„éveim száma számla a régiék szemében”
„évődése célirányos hadmozdulat”
„E foglalatosság ízetlen nyaram egyetlen fűszere.”

Mik ezek?

Hosszas hezitálás után úgy látom, hogy bár valamiféle alakzatnak tűnnek, valójában nem alakzatok, csak azok emléke(zete)i. Csupán a névszói állítmányról van szó: a predikatív viszony két névszó között létesít kapcsolatot. A névszói állítmány, mint uralkodó trópus. Azzal a mondandóval, hogy egy bizonyos valami itt valami teljesen más, mint egyébként, és meg is mondható, hogy pontosan micsoda. Ebben az értelemben a névszói állítmány a „másnak nevezés”²⁹ trópusa: a valami már fennállóból teremtendő lehetséges világ teremtésének természetes és kézenfekvő eszköze. Ráadásul, mivel e szimmetrikus szerkezetben az alany illetve az állítmány szerepe folyamatosan felcserélődhet, segít a létrehozott univerzum létének folyamatos lebegtetésében is: a valóság és a költői fikció folyamatosan oszcillálhatnak.

A hibák és pragmatika mellett ezt az egyetlenegy, általában is jellemző eszközt találtam. A Térey-szövegben ritkák a tulajdonképpeni alakzatok. Hibák vannak, pragmatika és névszói állítmány.

26 Értelmezését korábban már elvégeztem: Szilasi László: Érdes Részek. MaNes 1995. március 23. (VII. évf. 12. sz.) 33.

27 „Az Óvárosi Szín helyén gazos, / szikkadt mezőt találtam virradatra. / Átjárható a reggel és lakatlan. / Porrá mállott a labirintus: áldott / szűzföldön lépdelek. Anyám ha látna.” (Anesztézia)

28 Erről a kérdésirányról lásd recenziómat: Best of N G. B. Élet és Irodalom 1997. április 25. 12.

29 Bodor i. m. 1783.

„A dallam lecsúszott az ütősökre" - ahogy Miles Davis mondta.

Akárhogyis

„Aki méltósággal ragaszkodik,
a végső kánonban megszerzi szólamat.”

V. Tulajdonosi szemlélet (Versek) (Palatinus, 1997)

Az utolsó kötet a kitűnő és nagy fontosságú Tulajdonosi szemlélet című szöveggel kezdődik.

„A birtok neve: békebeli zóna,
aranyidóm, csikóév, múltak odva.
Tulajdonos, vigyázz archívumodra.
A birtok nyárilak a Tóvidéken,
menhely, ahonnét kirángatlak, hogyha
fantáziátlanul, bután nyaraltál.”

Nem igazán meglepő, hogy a kötet témájának kijelölése fenyegetésbe torkollik: a szöveget nem pusztán élvezni kell, aktívan részt kell venni jelentéseinek létrehozásában, az olvasói inaktivitás kizáró ok. A pozitívista ihletésű ismeretelmélet konstruktivista fordulatát itt követi először teljes nyilvánvalósággal konstruktivista közlés- és befogadélmélet.

Helyesnek találom a leírást:

„[a]z esztétikai tapasztalatnak - a retorikai hatásesztétikák *movere-docere-delectare* típusú fogalmaiban őrzött - teljessége úgy bomlik meg, hogy a történeti értelmezések innen (Ti. nagyjából a 18. és 19. század fordulójától. Sz. L) fogva vagy a kommunikatív (katharszis), vagy a receptív (aiszthészis), vagy pedig a produktív (poiészis) szempontot hanyagolták el és iktatták ki az esztétikai hatásfunkciók köréből.”³⁰

Úgy gondolom, Térey János költészete ebben a tekintetben is kitüntetetten fontos renovátor.

A teremtett világ ezúttal elsősorban az ifjúkor Debrecenje - amely mellékesen és ellenőrizhetetlenül egybevág egy valós és ismert helyszínnel, a valóságos Debrecennel (A visszatért föld, Halottasház, Anzix, Debrecen). Térey János családja, legénykora Ady nyelvezetének remiében, a vallomásos és képviselői beszéd *simulacrum*ában³¹ jelenik meg, az ironia problémájának folyamatos szem előtt tartásával, a ki beszél? kérdésének további halasztásával (Harminchat éves asszony, Nyugalmunk érdekében, Lámpaláz, A juss, Tisztogatás) A (szecessziós) Termann-ház (már megint) benépesül. Az olvasó mibenléte először lesz igazán fontos kérdéssé: világossá válik, hogy ezzel a költészettel az egyszerű ember meg nem szólítható dialóguspartner (Semmi szín alatt).

A legfontosabb fejlemény azonban talán az, hogy a radikálisan konstruktivista ismeretelmélet immár finomabb állításokat hordoz az eddigieknél. A szélsőségek után finomodik a nyelv, változik a poétikai cél, szaporodnak az *ars poetica*-szerű szövegek.

„Nem nagy kaland, zakatolás a rónán.
Meg egy szép, kedélytelen mezzoszoprán;
amolyan hideglelős dalocska.
Az effélékből nem lesz soha himnusz. (...)
Nincsen műdal, kikezdhethetetlen,
de vannak módszerek a csinosítgatásra.

30 Kulcsár Szabó Ernő: Történetiség Megértés Irodalom. Bp. 1995. 28.

31 Jean Baudrillard: A szimulákrum elsőbbsége. Ford.: Gángó Gábor. Testes 161-193.

Legyen szó zákányról a szövegben.
Szerepeljen benne egy csésze kávé,
dalocskád máris több, mint limonádé.
Műdalból így lesz dalmű,
limonádéból lassú gyógyysör." (Téli mozdony)

Sokasodnak az önkritikus kijelentések (Sütkérezés), a hagyomány fontossága megnő („Virágozzék / a hagyomány." [Pókháló kisasszony]), visszatérnek a szép, régi témák (Szárzadajka), ám még mielőtt (némi szomorúsággal) beleszoknánk ebbe a szolidabb világba, váratlanul újra megváltoznak a szabályok: az olvasónak nem sokáig lehet nyugalma.

„Fűszeres, vastag élet, majdnem rakendroll."
„Elég a bájcsevejből." (Primadonna)

Az összezavarodott olvasó váratlanul Budapesten találja magát (A húgom pincéernő a mélypincében, Össztánc): az a fikció, hogy ez nem fikció, mindennek tetejébe pedig itt derül ki az is, hogy még a szerző neve is puszta (bolti) fikció: nem index, jel csupán.³²

„Tartásdíjról ne álmodj. Nem adom
nevemet a babának. (A szikrázó
nevet, mely adoniszi kólon.
Magam vásároltam, bagóért.)" (A hült hely)

A korábbi köteteket illető kritika pedig mindezek után az olvasót utolsó támpontjaitól is megszabadítja.³³ A nagyvárosi élet dalai (Szintiszta marhahús, Így áll az osztályharc, Afölmentettek sóhaja, Móka és kacagás, Októberfeszt) csak fokozzák a zavart, de ezután immár tényleg elkezd kirajzolódni az új image: az oppozíció helyett (pillanatnyilag végleg) a szubverzió, a kanonikus témákról való beszéd dekonstrukciójáé lesz a fő szólam.

A hűtlen kezelés szövege szerint az örökséghez: a hagyományhoz való ajánlott viszony az abusus, a visszaélés (lásd még: Veszélyben a képíró), a Dologház szerint a közhiedelemmel ellentétben a mai költőnek nem pozitív, hanem negatív definíciója az iparos, (lásd még: A Főnökasszony dicsérete), az Anyagismeret ars poeticája pedig (ironikusan) immár újra a tragikumra épít.

„A tragikus hangoltság: a tisztánlátás maga."
„A tragikus hangoltság: búcsúzni minden
lehetséges tájtól. Hattyúdalt komponálni,
aztán még egyet, még egy tucatot."

Hátrébb az agarakkal - mondja az utolsó ciklus címe.

Az utolsó szövegek a siker pusztító voltáról vallanak ("Kegyelmes úr! Mi nem ilyen lovat/akartunk." [Fejedelmi többes]), az egyik ars poetica rosszmájú jegyzőt, feljegyzést, csüggesztő riportot, keserves dokumentumot, krónikási tartást, élményvadász gyakornokot emleget. Savanyú a szőlő neki. Talán mégis inkább élni kellene (A jegyző). A másik ars poetica (Tisztábatétel) pedig újra az eszményi kijelentés nyomába ered.³⁴

Némiképp veszteségnek tűnik, ahogy a kötet vége visszaveszi a kezdetek radikalitását: a Hátrébb az agarakkal hazahívó óda a szétszóratott agarakhoz, az Enyv és az Istenházáról Istenhidegére című szövegek pedig megadják magukat a hagyománytörténés hatalmának („Aki

32 Barthes i. m. 59-60.

33 Korabeli imágóm: száraz, goromba férfi, / találkáról találkára / parlagibb modorral." (A hült hely)

34 „Kishitű agglagény. Számára egyetlen / hangalakhoz csupán egyetlen jelentés tartozik."

nem dönt, azt ledöntik.”). A haladékidő és sétatér lesznek fő témákká, megkezdődik a berendezkedés a folyamatos halasztódásban, mindezek után immár a higgadt köznapi nyelv hűvös hangütése hitelesíti a nagy témákat (Cserbenhagyás-gyakorlat" Beharangozás).

Nem kívánom eltitkolni, hogy itt találtam az első - ízlésem szerint - nagy versre. Az a címe, hogy Haladékidő.

Innen nézve az Appendix hosszú rep-versei (Iskola a tőrés határon - repríz és reparáció" 92/95 -, Interpretátor) bár mellékesen lebontják a kommersz és az arisztokratikus oppozícióját, mégis egy korábbi, oppozíció-centrikus agresszivitás e kontextusban némiképp idejüket-múlt rekvizitumai csupán.

VI. Egy friss önértelmező esszé: Házunk tája (a belterjességről) (Jelenkor, s. a.)

Az esszé a belterjes: a témátlanság elől, penzumteljesítés céljából, a saját portáján sepregető irodalmi szövegekről szól. Elsősorban nem is a szakmai, hanem a magánéleti belterjességről. A lírai hős (=szerző) háztartásáról áttételek és álcák nélküli, egyenes alanyiságról, a pátoz helyett álló közvetlen megszólalásról, a naplóbekezdés-szerű jegyzetek hitelességéről, a fogalmi költészet helyébe lépő epikus dokumentációról, az intimitásról és az információról, az ellesett mondatok rögzítéséről és iktatásáról, majd kidolgozásukról: helyzetbe hozásukról.

„Hogy a kismagánügyből közérdek lesz-e, hogy az önéletrajzi ihletés mennyire tudja bővületben tartani a publikumot, az egyes-egyedül szerzőkém karizmájának, erejének és aurájának kiterjedésétől függ. Ha megvan benne a sűrítés" a veretes formába, tételmondatokba préselés képessége" magánmitológiája közérdekű lesz. Hadd utaljak például a ráismertetés gesztusára: te is ugyanazon a tájékon mozogsz" barátom, mint én, ugyanaz a nyugöd, ugyanaz az örömöd" ugyanaz a napi betevöd, ugyanott bulizol, neked is király a cucc és beüt a téma."

Leírás és közlés: kordokumentumok előállítás a cél, szakszókincs, kulcsregény, dialektusok, szociológiai talajminták, komplett milliőrajzok, egy terület tökéletes lefedése, katalógus. A minta pedig Bret Easton Ellis Amerikai psychoja.

Körbeértünk, azt gondolom.

VII. Összefoglalás

Tematika, retorika és kompozíció voltak kiinduló kérdéseim, melyek közül a két utóbbi a konkrét vizsgálatban az uralkodó trópus és az ábrázolt világhoz illetve örökölt hagyományokhoz viszony, illetve az ismeretelméleti és közléseleméleti alapállás problémáira koncentrált.

Kiinduló kérdéseim, illetve azok finomított változatai nagyjából három, egymást részben átfedő korszakot rajzoltak körül.

Az első nagyjából a Szétszórátás-kötetet és a Természetes arrogancia-kötetnek az És jócskán 40 című szövegig terjedő részét foglalja magába, a második a Természetes arrogancia Hedvig-ciklusát, A valóságos Varsó című kötetet és a Tulajdonosi szemlélet első két ciklusát tartalmazza, a harmadik pedig a Tulajdonosi szemlélet második felét.

Az első korszakot kanonikus témaválasztás, halmozott beszédaktusok, lelkes kritikátlanság, pozitivisták ismeretelmélet és fenomenológus közléselemélet jellemzik.

A második korszak az centi-kanonikus témákat bricolage-szerű elrendezésben, retorikai hibákra, pragmatikus mondatalakzatokra és névszói állítmányra épülő, oppozicionális kritikát kifejtő nyelven, lehetséges világokként, konstruktivisták közléselemélet jegyében tárgyalja.

A harmadik korszak az újra kanonikusnak nevezhető témákat az ironia és a simulacrum jegyében veti alá szubverzív, dekonstruktív tárgyalásnak, miközben a leírás pontosságába és a közlés sikerébe vetett hit újra megerősödni látszik.

Az utóbbi időben érzékelnem vélek a mai magyar irodalomban némi finom elmozdulást jelölőtől a jelölt, a verba-tól a res felé. Mintha némiképp visszatérni látszana a nyelv kifejező és leíró erejébe vetett (bevallom, számomra pillanatnyilag gyengén argumentálhatónak tetsző) hit. Meglepődve tapasztaltam, hogy a hazai-minimalizmus (Hazai Attila, Szijj Ferenc) illetve az általában a „szövegirodalom” jelesei közt számontartott szerzők (Garaczi, Kukorelly, Németh Gábor) önéletrajzi jellegű szövegei mellett, úgy tűnik, Térey versei is részesei ennek a jelenségnek. Meglepetésemet csak fokozza, hogy értelmezésemen egyelőre nem változtattak a kötetben még meg nem jelent új Térey-versek sem, melyek közül számomra pillanatnyilag A mi vizslánk³⁵ és a Veszett fejsze nyele³⁶ címűek tűnnek a legfontosabbaknak.

GreCsó Krisztián

Nehezen járható út

Feladás, lemondás a jogról.
Szuszogásról iktatószám,
delejes egész, vakondjárat,
nehezen járható út,
nyelv: langymeleg kagyló,
a szűkösség tör, bógne egy kicsit.

Felkérés, perelés a jogért.
Rajtam tartod a szemed,
arcom nedves zsebkendő,
cukros - ecetes tréfa,
mennyi anyag pihen
a zacskóban, sziszeged,
gyűlt golyók (a kakasok után
gondolom:), fehérek;
álmomban sütkérező szitakötők,
álmomban tarisznyák, pénzek.

Hideg vizet kapcáinkra

Hanem azért netovább,
öntsünk hideg vizet kapcáinkra!
Dőljünk karosszékbe hátra,
nem könyvből olvasom:
ki nem rúgjuk a ház oldalát!
Mögöttünk a jó mulatság,
de nem férfimunka,
kutyáinkat elaltatjuk,
az udvarról behordjuk a szenet,
bőrt felhúzzuk a kaptafákra;

35 Jelenkor, 1997. október, 941

36 Alföld, 1997. október, 6.

hanem azért netovább,
öntünk hideg vizet kapcáinkra.

Bozsik Péter

A játék mért...? Engem ők nem

A játék mért ment vérré?
Vajon így születtem Csantavérre
(vagy inkább a világra
ez ósanyagból letört darabkára),

hogyan tudtam, kik akarták
életem. De sebemet mért vakarták
ki újra? Hogy reszkessek,
mint bátor bakában* a félelem?

Látom, helyem már nem lelem.
Mint e szonett tőlem szöknék.
Tőlük épp úgy, mint előlem.

A játék vérré ment. Mért?
Az uniformák mit akartak tőlem?
Én élni hagytam őket. Engem ők nem.

1987-1997

Tengertan

Sáfrányszín földből
nő a fű Árnyékban ülsz
Otthon aratnak

Bősz Poszeidón
emelkedik a habokból
Sellője húzza
vissza Majd kavicsá vagy
homokká egyesülnek

Sós víz permetez
Vakító kőfényben heversz
Combodon hangya
A szél tengernyi titkot
fúj a szigetek felől

* Bokában? „Hm”.

Dagály ringatja
tested Hátadra fordulsz
S érzed amint
fejedből kimossa mások
tengertankáit a víz

Hullámra hullám
Andalít e csobogás
Hulládra hullám

Preluk-Rovigno, 1997. június vége

Balla D. Károly

Werk: egy hiány-regény keletkezés-történetéből

A fragmentum úgy viszonyul a műegészhez, mint nászutazás a házassághoz.
Tsúszó Sándor

A Szembesülés egy olyan majdani könyvet feltételez, amelyben másodlagos, járulékos szövegek révén rajzolódik ki a mű egésze. Ennek a könyvnek van szinopszisa, fülszövege, előszava, terjedelmes jegyzetapparátusa, monografikus igénnyel megírt utószó-tanulmánya, a mű keletkezését naplószerűen rögzítő és alkotáselméleti szempontból kommentáló Werkje - épp csak la voltaképpen regény hiányzik belőle. Az a regény, amelyet az előszó bevezet, a több száz jegyzet magyaráz és az utószó értelmez.

A hiányzó regény végső soron az ógörög Oresztész-Elektra-történetek modern parafrázisa. A fiatalember Oresztész két egymásnak ellentmondó szellemi örökség közt őrlődik: a zeuszi hatalommal szembeszegülő Agamemnon példája és a lojalitást túllihegő Egiszthosz apai szigora egyaránt vállára nehezedik. Az erkölcsi útvesztőben a több alakban megjelenő Elektra mutatja fel számára a követhető magatartásformákat, miközben - életének egy-egy sarkalatos pontján feltűnve - szembesülésre készíti őt hol a külvilággal, hol a múlttal, hol a jelennel - és leginkább önmagával.

Ezen szembesülések háttérben ott húzódnak a szerelmi szálak, a barátságok, a folyton átalakuló emberi viszonylatok, sőt: a közelmúlt történelme is.

Oresztész az Elektrák révén avatódik be ebbe a világba.....
.....E vonatkozásban akár kulcsregénynek is ne.....

A Werket „véletlenül” kezdtem írni. Eleinte csupán néhány feljegyzést, naplószerűen rögzített észrevételt fűztem munkám menetéhez, hol külön papírcetlikre, hol a kézirat szélére vagy a lapok aljára, s csak utóbb jöttem rá, hogy e krónika is része lehet a leendő könyvnek. A szétszóródó, fragmentális jegyzeteket a többi szövegrésszel, a „regénnyel” párhuzamosan bővítettem, javítottam; az évek során felhalmozódott anyagot kétszer is ('95-ben és '96-ban) újabb észrevételeimmel kommentáltam, majd végül az egészet egybeszerkesztettem. Ezzel együtt a dátumozás is elvesztette jelentőségét.

..... ha több időm lett volna rá. Így újra csak néhány mondatra futotta. De élveztem a munkát, mint talán csak valamikor nagyon régen, első novelláim születése idején.

Érdekes: még saját használatra szánt jegyzeteimben is regénynek nevezem a Szembesülést, és úgy állítom be a dolgot, mintha a mű valóban létezne vagy „létezni fogna”.

A nincs-regény ötlete - ebben a formájában és tudtommal - teljességgel sajátom, ám ez egyáltalán

nem jelenti azt, hogy nincsenek, ne lennének előzményei. Több fontos, már az írás kezdetekor tudatosult (I, 77, III) és később, az írás elméleti alapozódása során keresett és talált forrást (A, B, C) is meg tudok jelölni.

I) Karinthy, Kosztolányi és Babits teremtette meg annak idején (főleg a keletimádatnak hódoló sznobok pukkasztására) Cecil M. Joepardy, a bengáli nyelven alkotó, egzotikus állatok és növények közt, egy Madagaszkár melletti szigeten élőköltő és bölcselő alakját. A három játszótárs megírta az aggastyán szigetlakó életrajzát, fordítottak tőle, tanulmányban elemezték műveit, idézték magvas megállapításait. Játékukat környezetük sokáig komolyan vette, és társasági körökben egy időre a titkokkal övezett legendás figura közbeszéd tárgya lett.

Joepardy alakja azóta - és sajnos - nagyjából feledésbe merült, esetleg aforizmái bukkannak még fel olykor-olykor, például ezek: „Minden a túlsó parton van”, „A halak sohasem hazudnak”, „Közelebb van az otthoz a messze, mint az fithez a közel”, „A hegycsúcsok mindig felül vannak”, „Minden túlsó parttal szemben megtalálsz az innensőt”, „A ma a tegnapi holnapja és a holnap tegnapija”, „A víz alatt nem lehet énekelni”, „Semmi is kevés a sok”, „Meghalni csak egyszer lehet” stb., stb. Fontosabb műveiről, az Under the Golden Keyről (ez csupán angol fordításban maradt fenn) vagy a Nagy Traktátumról (mely egyébként a materialista és az idealista filozófia szintézisét igyekezett megteremteni) szinte teljesen megfeledkezett a hálátlan utókor. A magam szerény eszközeivel a Szembesülésben szerettem volna megörökíteni a jó öreg Cecil mester alakját, ezért több helyen is idézek műveiből, utalok és hivatkozom megállapításaira. A Szembesülésben természetesen szinte kizárólag a magam-írta Joepardy-aforizmusokat idézem, általában függő szöveg formájában; ezekből néhányat bemutatok az Utószóban. Számos egyéb szárnyas gondolatot nem emeltem ki, így az eredeti regény az a hely, ahol ezek nem olvashatók. Mint például: „A sötétségnek nincsenek színei”, „A tenger mindig meztelen”, „Amit szemed nem hall, azt füled sem láthatja”, „A dolgok vagy önmagukban igazak, vagy sehogy. Dolgok viszont önmagukban nem léteznek. Így hát semmi sem igaz”.

II) Második forrásom Kamatsu Sakyó japán író A bika feje c. novellája, amelyet korai kamasz koromban olvastam, akkoriban, amikor az iskolai kötelező olvasmányok ellenében, az irántuk érzett viszolygásom okán, évekig kizárólag sci-fi-t vettem a kezembe. Ez az egyébként nem is annyira fantasztikus, talán inkább utópista és misztikus novella arról szól, hogy az írás hőse egyre gyakrabban hall ismerősei körében egy háborzongatóan csodálatos, lebilincselő remekműről, A bika feje című könyvről. Keresni kezdi, hogy elolvassa, de sehol nem akad nyomára, még a legnagyobb könyvtárakban sincs meg. Mígnem kiderül: a könyv nem is létezik, épp csak mindenki úgy tesz, mintha ismerné, mintha olvasta volna. Ezt a gyakorlatot végül a novella hőse is átveszi, s nagy elragadtatással maga is a könyv lenyűgöző zsenialitásáról, semmihez sem hasonlító eredetiségéről kezd beszélni egy társaságban.

III) A harmadik forrást az akkor Somorján lakó és később Dunaszerdahelyen működő Hodossy Gyula barátomnak köszönhetem. Ő irányította rá figyelmemet Tsúszó Sándor, a jeles felvidéki születésű költő és gondolkodó munkásságára, aki, ha mással nem is: egybetűs verseivel és kihúzásos technikával készült költeményeivel örökre beírta nevét az irodalomtörténet arannyal futtatott lapjaira.

Vannak a Szembesülésnek további, bár talán kevésbé jelentős forrásai. Ezek egy része irodalmi, művészettörténeti vonatkozású, más részük inkább a tudományok, a bölcsélet vagy a vallásfilozófia mezejéről eredeztethető.

A) Itt van mindjárt a vallás - példának okáért a görögöké.

Elképesztő az a páratlan gazdagság, változatosság és találékonyság, amellyel a régi görögök benépesítették képzetes világukat. Anélkül, hogy egyetlen istent vagy istenséget, egyetlen emberfeletti lényt valaha is láttak vagy hallottak volna - ezen alakokat hiányukban is roppant karakteresekké tették azzal, hogy rögzítették (valóságos elemekkel kombinált) életrajzukat, cselekedeteiket, megalkották genealógiájukat, kidolgozták karakterüket stb. Mitológiájukba jó arányérzékkel integrálták történelmüket, valós hőseiket isteni, isteneiket emberi tulajdonságokkal ruházták fel, s alapos szerkesztői műgonddal létrehoztak egy olyan virtuális világot, amely - függetlenül attól, hogy ők maguk hittek-e benne, s ha igen, milyen mértékben - épp

szerkesztettsége, belső rendszere, kidolgozott struktúrája és az egészét működtető speciális törvények átlátható, de néha kiszámíthatatlan gazdagsága révén: ma is van, létezik. Létezése ugyanakkor nem olyan, mint valamely történelemkönyvekből azon jellegtelenségükben kilépő „eseményeké” vagy „alakoké”, hanem oly közvetlen, mint valamely primer, már-már megélt tapasztalaté. Ahogy Németh László fogalmazza A minőség forradalmában: „a görög hagyomány (s általában minden életképes hagyomány) nem a messze múltból szól, hanem a szomszédból”, ezért is történhetett, hogy a görög mitológia sokkal inkább részét képezi tudatunknak, mint némely valóságosabb, de szerkesztetlen világok. A képzetes (például vallási) rendszerek ugyanis épp attól jelentősebbek, életkévesebbek vagy kevésbé azok, hogy milyen mértékben és milyen sokrétű interpretációban érvényesül bennük valamely „alkotói koncepció”. A legbuzgóbb hívő sem tudna hinni olyan felsőbb erőben, amelyről csak annyit közölnek vele: van. Tudni akarja: hol van, mióta, meddig van; milyen megjelenési formákban létezik; mit tett, teremtett, hogyan teremtette, hány nap alatt teremtette stb. Ezért, ha a mindenkori Tanítók magát az istent nem is tudták felmutatni, hát felmutatták helyette a jól szerkesztett „járulékos szövegeket”.

Kicsit bölcselkedve úgy is fogalmazhatnánk, hogy az emberi pszichében megjelenő (vallási) tudattartam, mivel nem a külső világ leképeződéseként, hanem egy teremtő folyamat eredményeként jött létre, ezért rendelkezik a külső világ reáliáival szemben azzal az előnnyel, azzal a felülmúlhatatlan tulajdonsággal, hogy nincs valós létezése és ennél fogva benne automatikusan megszűnik a „jelenség” és „lényeg” feloldhatatlannak tűnő ismeretelméleti ellentmondása. Az így létrejött isteni lény megjelenése - épp tudati és nem reális jellege és származása miatt - önmagában önmaga lényegét is kifejezi, azt nem kell külön erőfeszítéssel feltárni. Így például Zeusz bármely megnyilvánulásában azonnal megragadható lényegi volta is, míg egy létező tárgynak vagy pláne embernek az észlelhetősége csak a jelenségek szintjén oldható meg. A tudatosan teremtett istenség vagy más mitológiai alak tehát áthidalja a világ lényegi megragadhatatlansága és a szubjektumnak éppen a világ-lényeg megragadására irányuló törekvése közti paradoxont, s erre az áthidaló szerepre annál inkább alkalmas, minél gazdagabb és szerkesztettebb tudati létének jelenségvilága, amely így a lényeg megragadására több és egyértelműbb alkalmat kínál.

Ezért - páratlan gazdagsága és összetettsége okán - alkalmas a görög hagyomány „az élet” kifejezésére, ezért képezi nemcsak az európai műveltségnek az alapját, hanem gondolkozásunk, érzéseink bázissterépét is. Szerb Antal erről így ír A világirodalom történetében: „Az utókor végtelenül sokat tanult a görögöktől... Sokkal többet..., mint az ember gondolná, valószínűleg még annál is sokkal többet, amennyiről a tudósok máig számot tudnak adni. Minden, ami megfogalmazás, minden, ami forma, végső gyökereiben a görögöktől ered. Ha írunk, ha beszélünk, sőt ha érzünk és érzésünk a káoszról kilépve formát ölt bennünk - magunk-tudatlanul mindig a görögökre emlékezünk.”

Igen: a görögök formát, alakot adtak a dolgoknak, függetlenül attól, hogy maga a dolog létezett-e. Soha nem az izgatta őket, valami „igaz”-e (s itt újra idézhetnénk Szerb Antalt, aki a görögök állandó és kitartó „hazudozását” is egyfajta művészetnek nevezte), hanem az, hogy milyen. Talán a Platón-feljegyezte Szókratész-párbeszédnek valamelyikében olvashatni: egy igazi drámaíró (alighanem Szophoklészről esik szó) számára közömbös: valóban úgy halt-e Agamemnon, ahogy a hagyomány tartja; ami lényeges az csupán az, hogy a közönség, amely a teátrumban megnézi Oresztész és Elektra történetét, pontosan ismerje és mint evidenciákat kezelje az előzményeket, s a látottaknak ne a hitelessége, hanem a milyensége kösse le figyelmét. A tényszerűség helyett tehát itt is a virtuális megalkotottságra, a formába öntésre esik a hangsúly. Ugyanakkor ennek a formának alkalmasnak kell lennie arra, hogy általa az összefüggések legmagasabb és legmélyebb szférájára is rálássunk.

Ez pedig alighanem a művészetek leglényege.

B) A művészileg megformált Nincs, a Semmi, a nem létező jelenik meg olyan művekben, mint Örkény István Üres lap c. novellája vagy Kurtág György Némajáték című kis darabja. Az előbbi egyetlen szót vagy betűt, az utóbbi egyetlen megszólaló hangot sem tartalmaz, mégis elég jól el tudjuk képzelni őket, mégpedig éppen és jellemzően környezetük révén. Az Üres lapot az Egyperces novellák közt találjuk (soha karakteresebb matériát!), a Némajáték meg éppenséggel úgy

nyer interpretációt (alkalmam volt „meghallgatni” ösbemutatóját a Zeneakadémián valamikor a nyolcvanas évek végén), hogy a zongorista (ott és akkor Kocsis Zoltán) jól megformált kéz- és testmozdulatokkal, mély átéléssel adja elő, anélkül, hogy egyetlen billentyűt is lenyomna. Bizonyos tekintetben ide sorolható Kazimír Malevics Fekete négyzete is, amely szintén a „tartalomdúc Semmi” jelképévé vált, miközben tudnunk kell, hogy a képzőművé.....

Vagy: József Attila Eszmélet c. remekének elemzése során Nemes Nagy Ágnes jutott arra a következtetésre: ebben a költeményben nemcsak a leírtak a lényegesek, hanem legalább annyira az is, amit a költő elhallgat. Egy monumentális görög oszlopcsarnok sem csupán oszlopai révén az, ami: lényegéhez tartozik az oszlopok térfogatát többszörösen felülmúló üres tér.

Vagy: Szentkuthy Miklós írja a Prae-ben: „Minden mű kifejleszti organikus »nem ez a mű«-párját”, másutt kifejti, hogyan lehetséges „az irodalom lényegi impotenciáját” úgy alkalmazni „termékeny optimizmussal”, hogy „az állandó hiány-kíséretet és másság-kontinuót pozitív harmónia-alkatrésszé” tegyük, miközben a Nem-et éppúgy belevonhatjuk „a mű területébe, ahogy a Panteonban is volt pozitív oltára az »ismeretlen istennek«”. Az is Szentkuthy, aki „végtelen, de agyontagolt mozgó semmi”-ről, „gazdag mértani semmi”-ről, „dogma-hálózatos semmi”-ről és „ezerregzésű semmi”-ről ír.

Vagy: Lao ce szerint (ha nem tévedek), „az agyagedény hasznossága” a benne lévő üreg révén mutatkozik meg, mint ahogy „a ház hasznossága” is a falak közti üres térben rejlik. Az anyag, a valami tehát azáltal fejt ki hasznosságát, hogy a nincset, a hiányt öleli körül.

Vagy: H. G. Wells hőse, a Láthatatlan ember úgy tette magát láthatóvá, hogy tetőtől talpig felöltözött és a ruhából kilátszó (illetve éppen hogy ki nem látszó) testrészeit körbefáslizta. Így a szem számára nem létező valóságot a környezet egy másodlagos és voltaképpen teljesen jellegtelen „közlés”, a ruha és a fásli révén észlelhette, és nem kételkedett abban, hogy magát az embert látja. Ehhez hasonlóan a

Vagy: ki ne látott volna halotti maszkot. A rég elporladt arcot híven őrzi a gipsz, és létével pontosan megmutatja, milyen volt az, ami már nincs. Hasonló eljárás: a Pompejít feltáró kutatók a keménnyé öregedett vastag koromrétegekben ember formájú üregeket találtak: a pernye alatt elpusztult régvolt pompejiek negatív lenyomatát. Okos ötlettel ezekbe az üregekbe gipszet öntöttek, s amikor az megszilárdult, kiemelve élethű szobrokat kaptak, amelyek pontosan őrizték a haldoklás utolsó mozzanatát. (Mind a maszköntéshez, mind a pompeji ötlethez hasonlatos Méhes László festőművésznek az az általam 15-20 éve megcsodált akt-sorozata, amely valahogy így készült: modelljét lefektette a padlóra, majd gipszbe áztatott lepedőt terített rá; ez utóbbi felvette a meztelen nő testének egyes domborulatait, s ezeket megkeményedve is híven őrizte, így hát, mint valami sajtáságos reliefet, lehetett mozgatni, szállítani, vagy akár kiállítani. De a művész nem a lepedőket állította ki, hanem azokat a fotókat, amelyeket róluk készített. Micsoda bravúros összemosása ez a létező valóságnak és az áttételeessége révén intenzívé vált kreációnak?)

Vagy: térjünk vissza egy picit a görögökhöz. A fentebbi Szentkuthy-idézetben is szerepelt az ismeretlen isten, akinek a Panteonban üres talapzatot állítottak. Lehet-e ennél szebben, pontosabban és áttételesebben jellemezni a Semmit? A bölcsen ravasz görögök tehát nem csak hogy egy egész virtuális (azaz voltaképp csak tudatukban létező) univerzumot alkottak meg mitológiájukkal, amely ugyan a valóságban nincs, de megalkotottsága révén izzó intenzitással mégis van, hanem ezen belül és ezen felül még csavartak is egyet a fikción: a képzetes van részeként létrehozták a képzetes nincset, Agnosztosz theoszt, az ismeretlen istent. Ehhez a szerkesztetlen, tulajdonságokkal fel nem ruházott, történetekben nem szereplő, családfával nem rendelkező, hatalmas és kicsinyes cselekedeteket végre nem hajtó istenhez képest létezik még csak igazán Zeusz vagy Apolló!

Végül e sorozat példáihoz utolsóként egy furcsa saját ötletemet kapcsolom.

Képzelnék el, hogy valamelyik Beethoven-szonátából „kigyűjtjük” az összes szünetjelet, s ezeket egymás után hézagmentesen sorba állítva kapunk, mondjuk két percnyi tiszta csendet. Vajon ennek a csendnek a minősége nem nagyságrendekkel magasabb-e, mint azé a csendé, amely „csak úgy”, „magától” adódik. Nem közvetít-e ez a kigyűjtött két percnyi hanghiány valami felfoghatatlanul releváns üzenetet Beethoven zenéjének zsenialitásáról?

C) Ígértem a természettudományok területéről származó példákat is. Íme néhány:

Nem emlékszem pontosan, talán valamelyik mexikói vagy perui kősvatagban fedeztek fel bizonyos ábrákat, amelyek évezredekkel ezelőtt keletkezettek, és amelyek csak a magasból - repülőgépről - láthatók. Az esetet nem azért idézem, hogy azon tűnődjek a Nyájással együtt, vajon milyen céllal és technikai eszközökkel készülhettek ezek az ábrák korszakokkal a repülés felfedezése előtt (komoly tudósok állítják: idegen civilizációk „keze van” a dologban), hanem azért, mert ezen ábrák a hiány révén jöttek létre. A vonalakat ugyanis nem úgy jelenítették meg a kőtörmelékekkel teleszórt sivatagban, hogy - például - hasonló méretű szikladarabokat egymás mellé, egy vonalba helyezték volna, hanem - ellenkezőleg : több kilométer hosszú egyenesek mentén eltávolították a vonalak útjából a kisebb-nagyobb köveket. A sivatag egésze a spontán kialakult „rendetlenség” és esetlegesség képét mutatja, csupán a kívánt ábra vonalai válnak ki ebből a káoszából azáltal, hogy hiányok sorozata kirajzolja őket.

Említhetek egy elvont matematikai példát is. Ez a pontos tudomány, amely, gondolhatnánk, nem alkalmas arra, hogy a költőileg, megalkotottságában közelítse meg a semmit, mégis időnként különös fogalmakkal operál...

A matematikai semmi, a zérus, az üres halmaz nem igazán érdemes figyelmünkre, mert benne a hiány teljesen hétköznapi módon „van jelen”. Ám itt vannak a komplex számok...

Aki valaha tanult matematikát, az hallott a komplex számokról (ma már középiskolai anyag). Nos, képzeljük el, hogy a költőietlen matematika azt állítja, minden szám elképzelhető egy valós és egy képzetes szám összegeként. A mindnyájunk által ismert és használt számoknak csak valós összetevőjük rendelkezik értékkel, a képzetes összetevőjük zérus, ám a komplex számok esetében azok képzetes részének is van értéke. Képzetes rész! Amelyről a tudomány maga állítja, hogy nem valós! (Azaz, szigorúan véve: nincs!) És most el kell gondolnunk, hogy ennek a nem valós, tisztán képzeletbeli (szakszóval: képzetes) számnak értéke van! Azaz: tulajdonképpen felruházott és e révén megalkotott matematikai Semmi!

Példák sokasága hozható fel a csillagászatból...

Idézhetném a Neptunusz felfedezését, amikor egy korábban láthatatlan objektumot a környezetére gyakorolt hatása (a Szaturnusz és az Uránusz háborgásai) alapján találtak meg, mégpedig az égboltnak pontosan az elméleti úton meghatározott pontjában. Beszélhetnék a távoli csillagok feltételezett bolygórendszeréről, amelyeket közvetlenül megfigyelni (a roppant távolság és a bolygók viszonylagos kicsinyisége miatt) ugyan nem tudunk, de az anyacsillag „viselkedéséből” mégis tudomásunk van róla (ugyanis a csillag és bolygórendszere egy közös tömegközéppont körül kering, és bár ezen középpont a csillag belsejében - de nem középpontjában! - van, a.....)

Avagy itt van a fekete lyuk paradoxona: gigantikus gravitációja minden olyan információt visszatart (még a fényt is), amely felfedné, elárulhatná létét; de mégis elég pontosan feltételezhető, hol helyezkedik el a fekete lyuk: ott, ahol, úgy tűnik, abszolút semmi sincs. Pontosabban: ahol az abszolút semmi van.

Néha neki-nekilendülök az írásnak, aztán - néhány sebesen teleírt oldal után - hetekre felhagyok vele. Van úgy, hogy kételkedni kezdek: van-e értelme az egésznek, s lesz-e elég ötletem ahhoz, hogy így írjak regényt. Aztán jön pár épkézláb lelemény, s újra fellelkesülök. Legutóbb például akkor, amikor kitaláltam, hogy a görög neveken túl egy kicsit a regény közegét is „hellenizálom”: a jegyzetekben utalni fogok egyrészt mitologikus összefüggésekre, másrészt a nagy tragédiaírók műveiből vett idézetekre.

A napokban jól haladtam a munkával. Az Utószót alaposan kibővítettem; az idősíkok és a szerkezet elemzése is elég jól sikerült, s tettem néhány alapvető megállapítást a stílusról is (különösen elégedett vagyok a „pangás barokkja” és az „önindukciós szöveg” terminusok megalkotásával). Készítettem néhány új jegyzetet is.

Egy éve hanyagolom a Szembesülést. Egyetlen sort sem írtam hozzá. És most is csupán ezt a kettőt!

Közel két esztendei szünet után... Már alig emlékeztem rá?

Hát igen: az alapötlet elég jó, a kidolgozási részletek sem rosszak. Folytatni kellene!

Ahogy mindinkább behatolok a Szembesülés mélyébe, egyre több olyan problémával találok szembe magam, amelyek megoldása nélkül a mű koncepciója, szerkezete, stílusa szétesővé válhat. Most, hogy néhány hete elővettem és újraolvastam a '93-as változatot és a hozzá tartozó jegyzeteket.....

Például:

Hiányzó regényem - a megírt járulékos szövegek szaporodván - lassan karakteresebbé, tapinthatóbbá kezd válni, mint egynémely létező regény. Ez viszont szemben áll szándékkal. Az ötletem lényegéhez ugyanis csupán az tartozik hozzá, hogy a hiányzó regény elképzelhető, a Nyájas által „kitalálható” legyen; azaz: annyi és olyan fogódzót adjak a járulékos szövegek által számára, hogy alkotó fantáziáját megmozgatva felépíthesse a maga Szembesülését.

Most viszont azon veszem észre magam, hogy elemzéseimmel, jól megválasztott idézeteimmel, a szerkezet aprólékos bemutatásával, az alakok viszonyrendszerének felvázolásával stb. és azzal, hogy magába az alkotói folyamatba - mint műhelytitokba - is egyre több bepillantást engedek meg: lassan elfoglalom az olvasó játékterét, magam töltök ki minden hiátust, magam válaszolok a felmerülő kérdésekre. És ez, mint mondtam, ellentétes eredendő szándékkal, elveszi a Szembesülés lebegését, bizsergető meghatározatlanságát.

Mi lenne hát a megoldás?

Arra aligha vagyok hajlandó, hogy a magam játékairól lemondjak a Nyájas javára. Azaz a hiányzó regénnyel - annak mozzanataival, milyenségével - kapcsolatos saját ötleteimet bizony sorra beépítem a járulékos részekbe, még akkor is, ha ezzel elvesztem a befogadói kreativitás életterének egyes síkjait. Kárpótlásul három kibúvót hagyok:

- egyrészt folyamatosan növelem a regény holdudvarát; mind több és több olyan epizódot, viszonyt, fonalat engedek kibontakozni, amelyek nemcsak befelé, a hiányregény irányában hatnak, hanem kétirányúak: lehetővé teszik a kifelé-gondolkodást is, azaz megengedik a Nyájásnak, hogy ne csak a tőle megvont regény mind pontosabb elképzelésére koncentráljon, hanem a járulékos szövegek behatárolta horizonton túlra is átnyúljon képzelete;

- másrészt újra lebegtetetté, elmosódottá teheti a már-már reálissá körvonalazott hiányzó regényt néhány ellentmondás fel nem oldása, egyes szálak el nem kötése, netán: szándékos tévesztések, egyeztetetlenségek elhelyezése (persze: ezekből csak néhány akadhat, különben túllövök a célon és szétbombázom az összeállt képet);

- harmadrészt (és ez már kipróbált ötlet) továbbra is érvényesülni hagyom a korábban oly nagy élvezettel alkalmazott kihagyásos szerkesztési technikát, ami azt jelenti: nemcsak a regény hiátusa ásítózik majd ebben a könyvben, hanem környezete is hiányokkal válik teljessé. Azaz: a Szembesülés voltaképpen nem más, mint hosszabb-rövidebb fragmentumok hosszú sorozata. Ezért is illik élére a választott Tsúszó-aforizma, amelyet itt vázolt elhatározásom megszületésével nagyjából egy időben alkottam.

Ma újabb és igen fontos elhatározást tettem. Eldöntöttem, hogy kihagyom a könyvből az Életrajzot. Napokig kínlódtam vele, elő-elővettem, belepiszkáltam, aztán félretettem. Valami hat oldalnyi szöveg állt össze, de be kellett látnom: kilóg a könyvből (és a lóláb). Ugyanis: a Szembesülés végső soron azért született meg éppen ilyen formában, mert Agamemnon és Egiszthosz konfliktusát - és ezen konfliktus következményeinek Oresztészre tett hatását - más formában képtelen voltam feldolgozni. Kevésnek bizonyult az ógörög környezet, a költői átlénygítés, a szerelmi szál túlhangsúlyozása és az ideológiai-politikai-morális vonatkozások elhalványítása: mégis úgy kerülgettem a lényegét, mint macska a templom egerét (vagy hogy is van ez a szólás). Az eközben érzett tehetetlenség, az elkerülhetetlen kényszerpálya szorítása csikarta ki belőlem végül a hiányregény ötletét, vagyis azt, hogy a megragadhatatlan forró kása (na ugye: megvan) megírása helyett magát a kerülgetést örökítem meg.

Nos, ennek a koncepciónak olyan mértékben mondott ellent az Életrajz, hogy az már megkérdőjelezte magának a koncepciónak az érvényességét is. Ugyanis: a hiányzó regény szerzőjének az életrajzát sem úgy nem lehet megírni, hogy azon mélységében érintjük benne az Agamemnon-Egiszthosz konfliktust, sem úgy, hogy ezt megkerüljük. Előbbi esetben azzal az alapellentmondással állunk szemben, amely az eredeti regény megírhatatlanságánál is mélyebb

antagonizmust tartalmaz, lévén az életrajz, bármilyen fiktív is legyen, mégis - műfaji sajátága révén - konkrétabb a regénynél. A másik megoldással - a probléma megkerülésével - megéppenséggel hiteltelenné (és ami még rosszabb: érdektelenné) válik az életrajz egésze.

(Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Szembesülés egészét tekintve van egy súlyos mulasztásom. Sehol nem sikerült megfelelően érzékeltetnem Oresztésznek azon lelkiismereti problémáját, amely amiatt alakult ki benne, hogy ugyan lényegét tekintve szembefordult az egiszthoszi magatartással, ennek ellenére nagyrészt elfogadta azokat a kiváltságokat, amelyek Egiszthosz fiaként megillették. Elítélte apját, amiért túlzott mértékben kívánt megfelelni - és meg is felelt - a zeuszi elvárásoknak, ugyanakkor élvezte mindazon javakat-előnyöket, amelyeket ennek az együttműködésnek köszönhetően biztosíthatott Egiszthosz a családjának.)

Befejeztem a Jegyzeteket!

S ahogy lenni szokott: mire a végére értem, azonnal ugrottam volna vissza az elejére: átdolgozni, újrafogalmazni valamennyit.

Ezért haladok ilyen csigatempóban a munkával: maga az írási folyamat avat be egyre jobban a lassan önálló életre ébredő regény mélyebb rejtelseibe, s ennek a beavatódásnak a mértékében folyton-folyvást elégedetlen vagyok azokkal a részletekkel, amelyek a beavatódásnak egy kezdetibb szintjén születtek.

Folyamatosan dolgozom az Utószón, jól haladok. Kiderült, hogy sokkal több a közölnivalóm a regény belső felépítését illetően, mintsem korábban gondoltam volna. Az alakok rendszeréről, az idősikokról, a szövegtípusokról és a szerkezetről szinte külön-külön kistanulmányok készülnek. Közben persze: tucatnyi megoldandó kérdés, előre nem látott nehézség. Hogy csak taláломra említsek valamit: az ún. önindukciós szöveg vajon kezelhető-e külön típusként, avagy inkább a szerzői közlések közt lenne a helye; vagy: a hivatkozásszerű függő idézetek (pl. az „ahogy Joepardy mondaná” kezdetűek) vajon a vendégszövegek helyett nem a közbevetések kategóriájába lennének-e inkább utalandók stb. És közben szünet nélkül az aggodalom: túlon túl sokat árulok el a regényről, a szükségesnél jobban szájba rágom milyenségét. Az Utószó, ahogy elnézem, önmagában vagy négy ívnyi lesz: elegendő tér arra, hogy összes műhelytitkomat kitergessem.

..... miatt annyira kiestem a szövegem világából, hogy most, amikor folytatni akarom a munkát (a Jegyzetek „első tisztázásával”), talán mindent előlről el kell olvasnom. Németh László is hasonlóan panaszkodott valamelyik naplójában, ilyesmit írva (nincs szó szerint!): „most majd majd napjaim telnek el, míg visszatalálok a regényembe” - emlékszem, ezt akkor milyen hitetlenkedve olvastam.

Hát, most itt van nekem!

..... az az okfejtésem, amelyben azt elemzem: a Jegyzetek és az Utószó furcsa kettőséget mutat: egyfelől szinte mindenütt úgy teszek bennük, mintha a Szembesülés világa kizárólag a regényben létezne: ezt a világot részben önmagához képest, részben pedig egy tőle különböző külső világhoz viszonyítva szemlélem; másfelől viszont olykor mintha megfedkeznek erről, és Oresztészről vagy Elektráról olyan közléseket engedek meg magamnak, amelyek feltételezik: a regényen kívül is van életük.

Talán végre van elképzelésem arról, melyek lesznek a Szembesülés befejező mondatai.

Na és - végre, hogy ezt is leírhatom! - egy ideje megvan az új, a saját, a félprofi, az 586-os, a 133 kHz-es, a Word 6.0-val felszerelt számítógépem. Ez a körülmény indokolja, hogy az egész Szembesülés-szöveget újra, remélhetőleg most utoljára, végigfésüljem és végleges formájában nyomtatásra alkalmas

Úgy tűnik, befejeztem a munkát. Minden szövegrészt újraolvastam-javítottam. Érdekes mód az Előszót találtam a legvéglegesebben megírtnak, ehhez jószerivel hozzá sem nyúltam. A Jegyzetek körül volt tennivalóm: új ötletek, pontosabb megfogalmazások; még szerencse, hogy az első végigírás során „hagytam helyet” új jegyzetek beszurására. Az Utószón még mindig lenne mit csiszolni.

Voltaképpen már hónapokkal ezelőtt be kellett volna fejeznie ezt a regényt. Ez a Werk-vég egy ideje olyan, mintha húznám az időt, mintha a túlírással próbálnék védekezni az ellen, hogy végleg lezárjam és ezzel javíthatatlanná tegyem a munkámat. Pedig már nagyjából megvannak az utolsó

mondataim is, ezeket viszont valahogy úgy görgetem mostani bejegyzéseim előtt, mint galacsinhajtó bogár a...

Az egyetlen említésre méltó szakmai ötlet, ami az elmúlt hetekben eszembe jutott, az a következő.

Elképzeltem magamat, mint fiatal és eltökélt filoszt, aki valami erőt próbáló irodalmi tettet akar végrehajtani. És kezébe kerül egy érdekes könyv: van fűlszövege, bevezetése, közel négyszáz végjegyzete, részletes és lábjegyzetekkel megtűzdelt werkje - csak a regény hiányzik belőle. Az ifjú elolvassa a könyvet és elhatározza: a járulékos szövegek alapján rekonstruálja az „eredeti” regényt.

Mivel is kezdje? Először is megpróbálja grafikusán ábrázolni a regény szerkezetét: hatalmas papírlapra felrajzolja a 9 x 6-os mezőrácsot (ez a kilenc résznek és részenként a hat fejezetnek felel meg), aztán, kisebb papírcetlikre kiírja a regényből vett összes idézetet, amelyeket a járulékos szövegek közreadnak. Ahol lehetséges, ezeket el is helyezi a megfelelő mezőkben. Aztán összegyűjti a többi hitelesen visszaállítható szöveget: az ógörög dráma-idézeteket és más fellelhető citátumokat, ezeket is elhelyezi a regény testén. Ezután megpróbálja felderíteni, mely fejezetek miről is szólnak (ehhez sok adalékot talál, pontosan tudhatja például, hogy mely fejezeteknek vezérmotívuma Oresztész egy-egy szembesülése, illetve mely regényhelyeken bontakoznak ki az Ágnes-, Júlia-, Elektra- és Éva-szerelmek, hol található az epikusabb részletek stb. - ezekről bő információkat szolgáltat az Utószó, és sok minden kikövetkeztethető a megfelelő jegyzet-hivatkozásokból is). Egészen pontos képe kezd kialakulni! Aztán, nagyjából fejében tartva mindazt, amit - mint szabályszerűségeket, mint alkotói sajátosságokat - szájába rágtak a járulékos szövegek, maga elé téve a Jegyzeteket, megpróbálja lépésről lépésre megírni a hiányzó regényt. Tudja, hogy a munka végeztével nem maradhat felhasználatlan „alkatrésze”: minden idézett mondatnak meg kell találnia a maga helyét, minden jegyzethez meg kell írnia azt a szöveget, amelyet kommentál. És nagy körültekintéssel, jó fantáziával szépen meg is alkotja a maga Szembesülését...

Ha vajon valóban akadna ilyesmire vállalkozó, vajon képes lenne-e az én másodlagos szövegeim alapján az „eredeti” mű megírására? Érdekes szakmai probléma, érdemes rajta eltűnődni.

Kiprinteltem a teljes szöveget...

.....amit magam is tudok: a regény megjelenése után hatalmas sértődések várhatók.

Fölösleges lenne az Előszó figyelmeztetése?: ez kérem itt szépirodalom, és ezért csupán esztétikai konklúziók vonhatók le belőle!?

Bárhogy is: talán jogom és kötelességem egyszerre, hogy - ha ilyen többszörösen áttételes módon is - „szabadjára engedjem” azokat a gondolatokat-érzelmeket, amelyek hosszú esztendőket (félek utána számolni: lassan két évtized!) óta érnek bennem. Ha végérvényesen magamba fojtom mindezt: megáporodik, megerjed a bögyömben, toxinná válik és általános lelki szépsziszt okozhat.

Azt hiszem: egy alkotó ember számára elengedhetetlen, hogy mindazt, amit gondolati és érzelmi szinten feldolgozott és személyiségébe asszimilált, azt a művészi ábrázolás világában is interpretálja: megírja, megfesse, eltáncolja, megkomponálja. Ha ezt elmulasztja, alkotói énje beszűkül és hiteltelenné válik.

Tsúszó így fogalmazná: „Az őszinteség az író legnagyobb szenvedélye.”

Igaz, kis gondolkodás után még hozzátenné: „Nem őszintén írni nehéz, hanem úgy élni, hogy mindenkor őszintén írhasunk.”

Kiss Ottó

Mozgás egy helyben

Az a hajó,
melyre mindketten
megváltottuk a jegyet,

már régóta vesztegel bennem.
A gyomor táján,
vagy talán feljebb kicsit,
a helyét behatárolni nem tudom
- de mintha a gerinc közelében.
Egy alak leengedte körülötte a vizet,
azt a reménnyel megszórt masszát,
ami évek alatt tölthető csak újra,
ha egyáltalán... No de hagyjuk,
tulajdonképpen a mozgásról
akartam néhány szót,
arról az egyhelybeniről,
a megfejthetetlenről,
amikor mindenféle átmenet nélkül
megjelenünk itt és ott,
a térnek valamelyik pontján,
tesszük ezt és azt,
foglalatoskodunk,
ugyanakkor mégis ott ülünk
abban az albérleti konyhában,
hová évekig kell a hátsó udvarról
hordanod a vizet,
ha tisztára akarsz mosni
néhány szennyes éjszakát
- hogy megmoccanjon
az a rozsdálló horgonylánc,
s feltekeredjen
a mellettünk elringó
tavaszok egyikére.

(1990)

Mire jó ez a siklórepülés?

Öltöztess selyembe
a fátyolmúltat,
de ne kérdezd,
hogyan ez mit jelent,
újraöntött alakját
csak pingáld bele
kék színnel
a jövő időbe,
vedd kezébe
mindenre kígyózó
olajbarna testét,
lehelj belé életet,
aztán hentergőzz vele
forró homokban,
önfeledten,
hogyan képzelete
fecsketáncot járjon,

hold alakú, molyhos mellét
úsztasd tisztára
tenyered medrében,
lázás combját
göngyöld nedves lepedőbe,
engedd
rózsaszínné válni
halvány eperajkát,
hámozd le
azt a régi délutánt
szeméről,
és nézd,
most nézd meg,
hogyan pereg, hull le róla
ez az egykor fölösleges,
mára pedig hiábavaló
ének.

Báger Gusztáv

Hasonló különbségek

(Washington)

Ahol ötször annyi a nő,
jó a nőknek.

Ha jön az este,
ki vannak mind festve.

(New York)

Ahol ötször annyi a férfi,
jó a nőknek.

Ha jön az este,
nincsenek kifestve.

A legnagyobb rendszer működése

Hangyát látok -
napfényben fut
a legkisebb mozdony.

Kocsija nincs -

önmaga szállít:
tojást visz ösvényen.

A fény csak zöld -
örök vonulás
a legnagyobb rendszer -

A tojásból
mozdony, ujjamból
meg vagon sor lesz.

Czifrik Balázs

Szerelmem egy totemállat

Szerelmem egy totemállat.
Fölbred reggel és kortyolgat
kávéjából. Harapna vala-
mit. A csokis kuglófot megint nem
vette le a mélyhűtőből. Ül,
kezében a megfagyott tészta.
(És reggel van, csillog a pára
a zúzmarás alufólián.)
Szerelmem kezében a svájci
hegyek. Ő látta a csúcsokat,
nem mesél, mert a gyomrában
kihűl a kávé ügyis: dermedt
ételen kívül semmit nem tűr.
Titka a reggel, nem fejtem meg:
szerelmem egy totemállat.

Apát ma is én kísérem körútján

Apát ma is én kísérem körútján.
A Kálóczy-teret egy fal keríti el
a tenispályáktól.
A fal fölött apa átlát,
én a teniszlabdák tompa puffanását hallom.
Apa sokszor egy
órát is elálldogál itt.

Nemrég indultunk otthonról.
Minden közel van hozzánk.

Átmegyünk egy gyaloghídon.
Felnőtté válok az aszfaltsávtól.

Ha jön egy biciklis, szorosan
a korláthoz kell húzódnunk.
Apa szerint ezen a hídon
tolni kell a kerékpárt.

A sátras uszoda óriás hernyó,
a töltés mellett nyújtózik.
Nyakába vesz apa,
így jól látom a hernyó hátát.

Hazai Attila

A bivaly, a tigris és az oroszlán

Rezső egy pillanatra megállt az ismerős ajtó előtt. Kopogott és várt. Éppen a csengő felé nyúlt már, amikor megjelent az ajtóban a barátja. - Ne csengess - mondta Feri.

Rezső belépett a lakásba. Kezet fogott Ferivel és becammogott az előszobából nyíló konyhába. - Ezt hoztam - mondta, amint az asztalra rakta a pezsgőt.

- Remek - mondta Feri.

- Ma van a születésnapom - mondta Rezső.

- Hanyadik - mondta Feri és leült az asztalhoz.

- Harmincegy - mondta Rezső.

- Ettől vagy ilyen gondterhelt?

- Nem vagyok gondterhelt - mondta Rezső.

- Akkor jó - sóhajtott Feri. Hátranyúlt és az asztalra rakott két poharat. Rezső közben levette a kabátját és leült ő is az asztalhoz.

- Van csajod? - kérdezte Feri a pezsgős dugót piszkálgatva.

- Nincs - mondta Rezső.

- És milyen érzés?

- Nem túl jó.

- Egyedül akarsz megöregedni?

- Ezt nem mondtam, de nem zárom ki, hogy ez a sors vár rám - mondta Rezső.

Feri kinyitotta a pezsgőt. - Hát akkor... boldog születésnapot - mondta és töltött.

- Köszö - mondta Rezső.

Koccintottak, aztán egy ideig szótlanul ültek.

- Azért a dugás nagyon fontos - törte meg a csendet Feri.

- Aha - mondta Rezső.

- Elképesztő, hogy milyen fontos! Az is nagyon fontos, hogy beszéljenek róla az emberek. Most olvasok egy könyvet erről. Érdekes, hogy erről tulajdonképpen nem illik beszélni, de mégis mindenkit ez érdekel a legjobban.

- Hát, igen - mondta Rezső, majd lassan lehajtotta a fejét és belekortyolt az erősen lábszagú pezsgőjébe. Fura íze van, ez valami nemes penész lehet, gondolta Rezső.

- A szexről eszméletlen sokat lehet beszélni - mondta Feri.

- Idefele jövet arra gondoltam, mi lenne ha kiadnám egy kurvának az egyik szobámat napközben. És esténként mindig el kellene mesélnie, hogy kivel hogyan csinálta. Ez izgalmas lenne, nem? - kérdezte Rezső.

- Ez nem annyira érdekel - mondta Feri. - Engem inkább az foglalkoztat, hogy miért van az, hogy az egyik nőtől azonnal iszonyúan beindulsz, egy másik nőtől viszont egyáltalán nem?

- Hát, igen - mondta Rezső.

- Vagy, hogy valakit egyszer megdugsz és többet nem akarsz megdugni? Más valakit pedig egyszer megdugsz és utána mindig őt akarsz? Miért van ez? Érdekes, nem? - kérdezte Feri elgondolkodva.

- Olyan is van, hogy valakit megdugsz és két perc alatt elmész. Mászt pedig órákon keresztül dugsz és mégse tudsz elmenni - mondta Rezső.

- Ez is van. Jól látod ezt a kérdést - mondta Feri, amint letette a poharát. Rezső felállt az asztaltól és kinyitott egy befőttesüveget. - Ez mi? - kérdezte. - Aszalt vadbarack - mondta Feri.

- Megkóstolom - mondta Rezső és a szájába rakott egy kis darab gyümölcsöt. - Egyedül vagy itthon? - kérdezte.

- Én meg az Eszter - mondta Feri.

- Na igen, úgy értettem - mondta Rezső.

- Még alszik, de mindjárt fel kell ébreszteni. Aztán megfürösztöm, adok neki vacsorát és újra el fog aludni - mondta Feri.

- Sokat alszik?

- Elég sokat. Ma is elég későn kelt és ezért elcsúszott az egész napja.

- Rég nem láttam. Mennyi idős most? - kérdezte Rezső.

- Egy lesz. Menjünk be. Felébreztem - mondta Feri.

Benyitottak a középső szobába. Eszter már ébren volt, és most sírni kezdett. Feri kivette a gyerekágyból, magához ölelte és pár pillanat alatt megnyugtatta.

Rezső körülnézett a többi szobában. Az egyik hálószoba át volt rendezve. -

- Hát, te bekakáltál - mondta Feri, amint levette a baba popsijáról a pelenkát. - Egyébként már tud szólni. Csak legtöbbször nem veszem észre. De már tud bilizni - mondta Feri.

- Nagyszerű - mondta Rezső.

- Megfognád itt a lábát, amíg letörölöm? - mondta Feri. Rezső odalépett a pelenkázó asztalhoz és megfogta a gyerek puha combját.

- Kösz - mondta Feri és összecsuksa a pelenkát.

- Milyen jó kis pelenka - mondta Rezső. Körülnézett, aztán leült a fotelbe és onnan figyelte Ferit meg a kisbabát. Először a haját babrálta, aztán dobolni kezdett a térdén. Végül elgondolkodott.

- Szerinted melyik az érdekesebb... úgy értem, milyen barátnőt szerezzek magamnak - kérdezte Feritől.

- Ezt hogy érted? - kérdezte Feri.

- Szóval, hogy szerinted egy sovány lányt válasszak, akit felhizlalok, vagy inkább egy kövérebbet, akit esetleg majd idővel lefogyasztok? - érdeklődött Rezső.

Feri értetlenül nézett, aztán a karjába vette a gyermekét és elindult vele a fürdőszobába. - Gyere utánunk - mondta.

Rezső lassan feltápáskodott a fotelből, majd bement a fürdőszobába és letérdelt a kád mellé. A kádban kisebb narancsszínű műanyag edény volt meleg vízzel teletöltve. Feri már berakta a meztelen Esztert a fürdetőbe.

- Mi a véleményed? - kérdezte Rezső.

- Miről? - kérdezte Feri, miközben levett egy műanyag kiskacsát a porcelán kád széléről. - Itt a kacska! Hol a kacska? Eltűnt a kacska?... Itt a kacska - mondta játékosan Feri. Eszter a kacska után nyúlkaált és hangosan nevetett.

- Szóval szerinted egy kövérebb vagy egy soványabb nővel kellene összejönnöm? - kérdezte Rezső.

- Miért, van valakid?

- Csak kérdezem a véleményedet - mondta Rezső.

- Nézd! Szerintem szedjél fel egy normális lányt, és akkor nem kell ilyenekkel foglalkoznod - mondta Feri.

- Lehet, hogy igazad van - mondta Rezső kissé csalódottan.

Feri nemsokára kiszedte a kádból a kislányát, vastag törülközőbe csavarta és felültette a mosógépre.

- Nem jössz el bulizni valahova? - kérdezte Rezső.

- Ma nincs babysitter. És a Gergő is azt mondta, hogy idejön - mondta Feri.
- Akkor szívjunk egyet - mondta Rezső.
- Oké. Menj ki a konyhába. Én is mindjárt megyek - mondta Feri.

Rezső a nappaliban magához vett egy kis üveget, egy fekete pipát és kisétált a konyhába. Az asztalra helyezte az üveget, mellé tette a pipát, de nem tömte meg. Körülnézett a helyiségben. Leült a székre. Jó hatással volt rá ez a rendezett tér. Minden csillogott és a helyén volt. Egy ideig maga elé nézett, aztán a pezsgős üvegre, meg a gyümölcsös tálra meredt. Közben az jutott az eszébe, hogy az emberiség ösztudása mostanában hat vagy tíz évente megkétszereződik.

A tévében hallotta ezt a számot és nem emlékezett rá pontosan, hogy hat, vagy tíz évet mondtak-e. Elég ijesztő belegondolni. Azt már hallotta, hogy a fejlett társadalmakban az emberek intelligenciahányadosa emberöltőnként tíz-tizenöt pontot emelkedik.

Ebből ugyebár az következne, hogy egyre intelligensebbek az emberek. Ez is elég meglepő adat volt Rezső számára, mivel nem igazán érezte, hogy különösebben okosak lennének körülötte az emberek. De hogy a tudás is ilyen gyorsan megkétszereződik? Ez tényleg hihetetlen. Azt is nehéz felfogni, hogy tulajdonképpen mit jelenthet ez, gondolta Rezső. Mondjuk, például rám nézve nincs nagy jelentősége, mert körülbelül ugyanolyan hülye vagyok most is, mint tíz évvel ezelőtt. Mi ez, hogy tízévente megkétszereződik az emberiség ösztudása? Mit érhetnek ezen? - gondolkodott tovább Rezső a konyhaasztalnál üldögélve.

Vajon milyenek lesznek itt az emberek kétszáz év múlva? Mi fog megváltozni? Nehéz belegondolni, még ha nagyon szisztematikusan tervez és számolgat is az ember. Nehéz biztosat mondani egy távoli korról. Talán jobb lesz kétszáz év múlva. Ennél nem nehezebb jobbnak lennie - gondolta Rezső.

Feri belépett a konyhába. Megállt az asztal előtt. Rezsőre nézett, aztán leült. - Lefektettem az Esztert. Próbáljunk meg egy kicsit csendesen mozogni.

- Oké - mondta Rezső.
- És mire jutottál a jövőddel kapcsolatban? - kérdezte Feri. -
- Nem sokra - mondta Rezső.
- Végül is felesleges a jövővel foglalkozni - mondta Feri. - Azt is nehéz felfogni, hogy a jelenben mi történik.

- Aha - mondta Rezső.

- Én ma azon gondolkoztam, hogy szerintem sokkal jobb, ha valakinek van fitymája. Mert amikor behatolsz a nőbe, akkor az is tovább ingerli a makkodat.

- És ezért hamarabb is méysz el - mondta Rezső. -
- Igen. De szerintem jobb is - mondta Feri.
- Egyesek szerint jobb fityma nélkül. Sok nő azt állítja, hogy hatalmas a különbség.
- Lehet - mondta Feri. - De szerintem így nagyobb az élvezet, mert itt - Feri mutogatni kezdett - így... olyankor rajta van a bőr és végig mozog a makkodon.
- Szerintem olyankor nincs rajta a bőr - mondta Rezső -, mert amikor behatolsz, akkor ez az egész felhúzódik egészen hátra.

Feri elgondolkodott. - Lehet, hogy igazad van. De mégis! Kell, hogy legyen valami különbség!

- Maszturbálni biztos nem olyan jó, ha nincs fitymája az embernek - mondta Rezső.
- Bizonyára - mondta Feri. - Lehet, hogy ezért találták ki?
- Inkább egészségügyi okokból - mondta Rezső, közben elővette az öngyújtóját és rágyújtott egy cigarettára.

- Sportolhatnál valamit - mondta Feri.

- Nem szeretek sportolni - mondta Rezső.

- Hát, boldog szülinapot még egyszer - mondta Feri és felemelte a poharát.

- Köszönöm, nagyon kedves vagy. Szeretek nálad lenni - mondta Rezső. - Szívesen jönnek gyakrabban.

- Gyere, amikor kedved van - mondta Feri.

- Csak túl sokat dolgozol. Alig vagy itthon - mondta Rezső.

- Hát, ez van - mondta Feri.

- Kitaláltam egy történetet - mondta Rezső, kicsit felemelkedve a székből.
- És milyen? - kérdezte Feri.
- Egy ötven körüli pasasról szól. Sokat jár a Széchenyi fürdőbe, van felesége is... de a fürdőbe mindig egyedül megy. És titokban lopkodja a nejlonszatyrokat. Van, hogy egy nap négyet is ellop. Otthon komoly fürdősapka és törülköző és biléta gyűjteménye van.
- Biléta gyűjteménye?
- Igen. Sok kicsi biléta, amit az öltözőszekrényekhez adnak. Ennek a pasasnak van legalább kétszáz darab ilyen fémbilétája - mondta Rezső.
- Jó fej lehet - mondta Feri és elmosolyodott. - És mit csinál velük?
- Az ajtón közben halk kopogás hallatszott. Valaki lenyomta a kilincset és belépett a lakásba.
- Szia Gergő - mondta Feri.
- Sziasztok - mondta Gergő. Belépett a konyhába és megállt a szekrénynek támaszkodva. - Mi ez a pezsgőzés? - kérdezte.
- Születésnapom van - mondta Rezső.
- Gratulálok - mondta Gergő. - Én is iszom egyet az egészségedre. - Ott van pohár - mondta Rezső.

Gergő kivett a szekrényből egy poharat és töltött magának.

- Iszogatunk - mondta Feri. - A Rezső kitalált egy történetet egy fazonról, aki gyűjti a törülközőket meg a bilétákat és éppen ezt mesélte.

- És mi a sztori? - érdeklődött Gergő.

- Még nem tudom pontosan - mondta Rezső és felállt az asztaltól. A végében a fehér csempéket bámulva ismét a jövőről kezdett gondolkodni, majd kezét mosott és kiment az előszobába. Hallotta, hogy a konyhában valami munkáról és időpontokról beszélgetnek. Bement a nappaliba, leült a kényelmes kanapé közepére és bekapcsolta a tévét.

Két hatalmas tigris gyalogolt a szavannán. A kép kinyílt egy idő múlva, és innentől hat tigrist lehetett figyelemmel követni. Nemsokára három bivaly jelent meg a képen és kényelmes tempóban ügettek a tisztáson. A tigrisek közül kettő üldözni kezdte őket, majd egy harmadik is bekapcsolódott a vadászatba. Az egyik nagy és a kisebbik bivaly nemsokára kirohant a területről. A tigrisek a másik, náluk vagy ötször nagyobb bivalyt kezdték üldözni. Egy idő múlva az egyik tigris felhagyott a támadással, a másik pedig tíz méteres távolságot tartva követte.

A harmadik tigris egyszer csak nekiiramodott és ráugrott a bivaly hátára. A bivaly rohant, a tigris leesett róla és elterült a földön, de szinte azonnal felkelt és vágatni kezdett a sebzett bivaly után.

Néhány másodperc alatt utolérte, megelőzte, ekkor hirtelen megfordult és szemberohant a bivalyval. A bivaly megpróbált kitérni az útból, de a tigris követte és a fejének ugrott.

Belévájta a karmait a bivaly szemébe, közben nagyra nyitotta az állkapcsát és beleharapott a bivaly fejébe. A bivaly erősnek tűnt, egyre csak rohant tovább. A tigris lecsúszott róla és a bivaly hasa alá került. A bivaly tehetetlenül húzta magával a tigrist. A tigris háta és fenéke közben kisebesedett az éles kavicsoktól. Nem engedte ki fogai közül a bivaly fejét. Néhány perc múlva a bivaly lassulni kezdett, majd megállt.

A tigris továbbra se engedte el a fejét. Közben megérkezett a második tigris, keményen beleharapott a bivaly hátsó combjába és megpróbálta feldönteni a hatalmas állatot. A harmadik tigris is megjelent. Felugrott a bivaly hátára és beleharapott a nyakába, de végül lebukfencezett róla.

Megérkeztek a többiek is. Hangosan morogtak, amint harapdálni kezdték a még talpon álló bivaly terebélyes hasát. A bivaly nemsokára feldőlt és elterült a fűben.

Feri és Gergő bejöttek a nappaliba. Gergő hozta a poharakat és a maradék pezsgőt. Leült a dohányzóasztal mellé, háttal a tévének.

- Mi a helyzet? - kérdezte Gergő.
- Iszonyú durva filmet láttam - mondta Rezső.
- Mi volt? - kérdezte Gergő.
- Egy oroszlán megállított egy bivalyt. Teljesen szétszedtek egy hatalmas bivalyt - mondta Rezső falfehér ábrázattal.
- Ilyen az élet - mondta Feri vigyorogva.

- Ilyet még nem láttam. Az egyik oroszlán... vagy lehet, hogy tigris volt? Már nem is emlékszem.

- Szedd össze magad egy kicsit - mondta Feri.

- Teljesen kiborultam tőle - mondta Rezső. - Azt hiszem, oroszlán volt. Szóval az egyik oroszlán iszonyú keményen beleharapott a bivaly fejébe, közben meg teljesen felsebezte a hátát a kavicsokon.

- Az tényleg durva lehetett - mondta Gergő

- Iszonyú volt - mondta Rezső. - Még élt a bivaly, amikor a hasát kiharapták.

- Úgy az igazi a bivalyhús - mondta Feri mosolyogva. Rezső magához húzta poharát és belekortyolt a pezsgőbe.

- Nem tudom, mi szükség van a ragadozókra. Mi az istennek vannak ezek a földön? Csak a kegyetlenséget meg a gyilkolást terjesztik. Undorító állatok! - mondta Rezső.

- És milyen szépek - mondta Gergő.

- Hogy döglőnének meg a rohadékok - mondta Rezső.

- Rájuk is szükség van - mondta Feri.

- De én ezt nem akarom elfogadni - mondta Rezső.

- Akkor ne fogadd el - mondta Gergő.

- Vannak dolgok, amiket nem lehet megváltoztatni. Ez például régóta így van, hogy vannak ragadozók. Ez így alakult ki és így is van rendjén - mondta Feri.

- Egy nagy lószart van ez rendben! Felháborító és ocsmány dolog - mondta Rezső.

- Szerintem baromi szép tud lenni egy oroszlán vagy egy tigris - mondta Feri.

- Borzasztó - mondta Rezső. - Nem akarok belegondolni. Totál rosszul lettem.

- Nem így kell felfogni - mondta Gergő

- Miért, hogy kell felfogni? Az egyik állat élve szétmarcangolja és felfalja a másikat. Ezt hogy fogjam fel? - kérdezte Rezső.

- Hát... normálisan - mondta Gergő, majd beleivott a poharába. - Miért zavar, hogy az egyik állat megeszi a másikat?

- Mert zavar - mondta Rezső.

- Ez nem válasz - mondta Feri.

- Mi a fenét zavar az téged, hogy az oroszlán megeszi a bivalyt? Miért? A bivaly olyan különös állat? Vagy szerinted a bivaly olyan kurva jó fej, - kérdezte Gergő.

- Nem tudom - mondta Rezső.

- Ugyanolyan állat, mint a többi. A bivalynak is megvan a maga problémája, meg az oroszlánnak is megvan a maga problémája - bölcselkedett Feri.

- És mi következik ebből? - kérdezte Rezső.

- Semmi. Csak azt mondom, nyugodtan megehetik egymást. Attól még semmi sem változik - mondta Feri.

Rezső elővett egy újabb cigarettát és rágyújtott.

- Ezzel nem értek egyet - mondta, amint kifújta a füstöt.

- Ha a világon senki sem támadná meg a bivalyt, akkor szerinted minden rendben lenne? - kérdezte Gergő.

- Lehetséges - mondta Rezső.

- Na jó. Tegyük fel, hogy nem eszi meg senki azt a kibaszott bivalyt! Tegyük fel, hogy nem támadja meg senki. Leéli szépen az időt, ami kiszabott neki, aztán megdöglik az erdő szélén és felzabálják a férgek. Ez megnyugtatóbb? - kérdezte Gergő

Rezső nem válaszolt.

- Miért pont az oroszlán ne élhetne? Ez egy nagy hülyeség - mondta Feri.

- Érzem, hogy valami nem stimmel. De nem tudom elmagyarázni. Végül is mindegy - mondta Rezső, majd a körmét kezdte piszkálni.

Feri kitöltötte az összes megmaradt pezsgőt a poharakba.

- Igyunk az oroszlánokra és a bivalyokra! - mondta Gergő.

- És a tigrisekre! - mondta Feri.

- Azt hiszem, hogy a lényeg elsikkadt közben - mondta Rezső.

- Dehogy sikkadt el. Az a lényeg, hogy mi itt vagyunk! - mondta Gergő.

- Akkor igyunk a lényegre - mondta Rezső.

- Miért, szerintetek van lényeg? - kérdezte Feri.

Egy pillanatra csend lett az asztal körül. Aztán felemelték a poharukat és koccintottak.

Berta Ádám

Az olvasó szüzessége

I. Valakit bemutatni valakinek...

Hazai Attila jó író.

Jó őt olvasni.

Rólunk szól.

Én mindenesetre olyan szeretnék lenni, mint a Cukor Kékség főhőse, Feri, akinek kívül és belül is teljesen összekeveredett a kívül meg a belül.¹

Mikor Hazai Attilát olvasok, felfrissül tőle a valóság. Az, hogy ő bemutatja nekünk, hogy milyen is a világ, erőt ad, mert megteremtődik egy olyan illúzió, mely a világ közvetlen tapasztalása által nem. (Talán már nem.)

Ez az illúzió abban áll, hogy biztos vagyok abban, hogy kívül, a világban ugyanaz van, mint amit belül érzek, azaz éppen hogy az, amit belül nem érzek. Ez nem azért van, mert Hazai Attila másképp ábrázolja a világot, mint ahogy az tényleg van, hanem inkább azért, mert a világ közvetlen tapasztalása nem adja meg azt a tudatot, hogy kívül járok a fejemből, az olvasás - főképp Hazai Attila olvasása - pedig igen.

A Hazai Attila-szövegek világlátásában semmi sem jelenik meg problémaként. És lehetne-e még ennél is nagyszerűbb a világ? Nagyszerűbb, mint a Hazai Attila-féle? Hiszen az általa leírt világ egyszerűen problémamentes. Az ember - hiszen nem tehet mást: - van, a probléma - hiszen nem tehet mást: - nincs.

Népszerű vélekedés, hogy Hazai Attila sokkoló, megdöbentő, hajmeresztő vagy ilyesmi eseteket dolgoz fel. Ezzel pedig nem értek, mert nem érthetek egyet: az ábrázolt világ ugyanis teljesen normális. Hazai egy olyan generációs életfelfogást ejt foglyul tollával (például az enyémet is), melynek lényege a céltalanság, az érzéketlenség.

A beszélőhöz/karakterhez ritkán tud eléggé közel férkőzni egy inger, így aztán nem különül el egymástól a sokkoló, a természetes, az idegesítő, a csodálatos. Az érzések is fogalmiak, a szöveg tud róluk, de úgymond metaszinten kezeli őket, nem nőnek túl megnevezésükön. Hazai Attila szenttelenül mellérendelő világképébe jóformán minden belefér. Éppúgy, mint a beszélő szájába a Vasárnap című, kiemelkedő szövegben.

Maga a céltalanság, az érzéketlenség sokszor reflektáltan van jelen a karakterekben, de ezek sem „probléma szinten” jelennek meg előttük, hanem csak mint tudott és természetes dolgok. Másutt már annyira alapvető ez a diszpozíció, hogy már nem is észrevehető, nem fordul feléje figyelem. (Sőt, a - bármi felé is forduló - figyelem igen gyakran nyomokban sincs meg.)

Próbálok minél merevebb és utálatosabb nyelvhasználattal elleplezni a tényt, hogy mennyire szimpatikus nekem a Hazai által leírt embertípus: igazság szerint ideáljaimként tekinteni rájuk egy-egy helyzet nyugodt és sietség nélküli kivitelezése közben. Ezen esetek biztos jellemzője, hogy úgy hagyták megtörténni a dolgot, hogy nem akadályozták, de nem is segítették: egyszerűen hidegen hagyta őket.

Ezekben a figurákban engem a - mindenféle erőszakos céltudatosságot és eredmény-

1 A Feri: Cukor kékség (Budapest: Cserépfalvi, 1993.) Hazai Attila első könyve.

centrikusságot sugalló - ideológia zsigeri elutasítása ragadott meg legjobban. Úgy érzem, ez a magatartás lehet az agresszióval és a többi alávaló és életellenes viselkedésformával szembeni békés immunitás záloga, és ezt - őszintén remélem - senki sem nélkülözi már sokáig.

Hazai karakterei, ezek a nagyszerű személyek, bár nem vetik magukat hévvel semmibe, biztonságban tudhatják lelki egyensúlyukat. Tudják, hogy nem maradhatnak ki a fogyasztás biztosította semmilyen lehetőségéből.

Jómagam - bár helytelenítem a negatív érzületet, legyen az bárminemű is -, vágyom a kort, melyben bizonyosan nem lesznek már olyanok, akik miatt ma még elfelhősödik tekintetem. Akiktől örömöm nem lehet maradéktalan, ha gondolataimba mélyedve a szebb jövő képzete rémlik fel előttem! Akkor nem lesznek már olyanok, akik megnehezítik utunkat a világbéke felé, akik előítéleteikkel és fenntartásaikkal foltot ejtenek emberi közösségünk kék egén. Bízom abban és hiszem, hogy Hazai Attila könyvei - talán szerény dolgozatom által is - egyre szélesebb körben válnak majd híressé, és ezáltal egyre többen ismerhetik meg a szerző velünk, emberekkel és a mi életünkkel foglalkozó, maradandó gondolatait.

Az olvasás, mint mindig, igen sok buktatót rejthet: A vacsora című szövegben például a fiú belelő partnerébe, de ez a körülmény csak elhamarkodott és szűk látókörű olvasók számára bizonyíthatja a szöveg erőszakosságát. Ne feledjük: mire a pár hazaérkezik (tehát körülbelül 30-40 perc alatt), a lány egészen felépül. Az írás tárgya tehát éppen az erőszak hatástalansága, az élet örök ereje.

A történet szórakoztató módon hívja fel a figyelmet arra a komoly problémára, hogy a legmaradandóbbnak hitt dolgok is sokkal gyorsabban merülnek feledésbe, mint azt előre gondolnánk. Ez persze sokszor jó és örömteli meglepetés (mint ez esetben a csúnya sebesülés sebes eltűnése is), máskor viszont kellemetlen csalódást idézhet elő. Mindannyian biztos számtalan ilyen tapasztalatunkra gondolhatnánk, saját életünk regényének fordulatos fejezeteire, amelyek mind-mind ezt a megfigyelést igazolják. Én most csak egy példával élek: sok szerző abban a hitben márthatta tollát a tintába, hogy műve által neve mindörökké egy lesz a legnagyobbak közül az irodalomkedvelő utókor szemében, s mi most már a legnagyobb jóakarattal sem emlékezhetünk vissza őrá.

Ilyen az élet.

Mégsem vethetjük Hazai Attila szemére, hogy felelőtlenül az élet összes dolgát ilyen mulékonyan ábrázolná. Rögtön látható, hogy a következő sor az egész novellából magasan kiemelkedik:

Köztünk nem lehet szó haragról - mondta a lány -, a mi dolgunk, hogy szeressük egymást.
(95.)²

Ez a sor véleményem szerint a legékesebb bizonyítéka annak, hogy Hazai Attila egész eddigi életműve a humanisztikus értékek bővületében fogant, és minden bizonnyal további pályáján is ezek az értékek lesznek irányadóak számára. Ezek közül is legfőképpen a szeretet. Bárki, aki ezt nem tudja belátni, legjobban teszi, ha meggondolja, mit is vár az élettől, és mit gondol a világban elfoglalt helyével kapcsolatban.

II. Valamit leírni valahogyan

Nos, miután túl vagyunk a kultikus bemutató-bevezetőn, megpróbálom (a szó másik értelmében) pozitív megállapításokra ragadtatni magam, hogy aztán a dolgozat záró fejezetében két szövegértelmezésen szemléltethessem megközelítésemet.

Egyeseknek - gondolhatólag a közel egykorúaknak - Hazai szövegei a generációs hasonszőrűség vérátömlesztéseként, személyes élményként találnak célba. E tekintetben nagyon erős (hatású) szövegek. (Ism)erősek. Nagyon sajátunk a nyelv, a(z) (Pepsi-, és/vagy életézés, a helyszínek stb.

² A szövegemben előforduló pusztalapszámok minden esetben Hazai Attila: Szilvia szüzessége. Huszonnyolc történet. (Budapest: JAK - Balassi, 1995) című kötetére vonatkoznak.

Ezt a fajta befogadói attitűdöt modellálják szövegem fenti, kultikus beszédmódú passzusai.

De mi van ezen - a kortársiasság örömén - túl?

Amint az a pártoskodó felütésből is kirajzolódott, Hazai szövegei fényt vetnek az egyes - ez esetben főként korcsoportok szerint kontrasztátható - értelmezőközösségeknek (az irodalomtól nagyrészt független) normarendszerei között meglévő különbségekre. A valósághoz időnként megszállott, hiperrealistaként is méltán aposztrofálható rigorózással ragaszkodó szöveg szembetűnő sajátossága, hogy:

[stilárisan] fokozatok nélkül a szürreálisba fordul és/vagy

[tematikusan] az átlagember mentális beállítódásához képest gyökeresen vagy inkább gyökérkiszaggatóan más belső állapotokat, tevékenységeket részletez. A kontraszt, mely akár a stílus - ha lineárisan, a szöveggel haladva nézzük - bakugrásokkal operáló elváltozásai, akár a leírás tárgya és hangvétele közt létrejövő feszültség által teremtődik meg, legtöbbször analóg azzal a kontraszttal, mely a bevett és a szubverzív közt bármely ütköztetés által előidézett szituációban fennáll: bár szemiotikai, nem egyértelműen irodalmi. A szubverzív jelenség (a társadalmi szokások, íratlan szabályok, hagyományos nézőpontok és nevelésünk eredményeképpen jelenlevő) értékrendünk körvonalazottsága folytán jellemezhető harsány és megátalkodott, vagy éppen nüansznyi, ám vérforraló mássággal.

A befogadói reakciót eszerint nemritkán (a szövegekből kiolvasott világgal rokonszenvező olvasó esetén) a természetesség - esetenként normalitás vagy szokásosság -; (ellenszenvező olvasó esetén pedig) a természetességgel oppozícióba állítható tapasztalások valamelyike - sokkolás, erőltettség, betegség - szervezi.

Maguk a szövegek reflektálatlanul hagyják ezt a kérdést, (ide is vonatkozó) iróniájuk - mint

mindig - mindössze az értelmezés által tulajdonítandó alakzat,³⁴ ezért tulajdonképpen nem indokolt a fenti oppozíció kiemelése.

Megfigyelésem szerint a két ellentétes fogalomcsoport bármelyikének elemei csupán származtatott szövegjegyek, és a jóval szervezettebben felmerülő mellékes/fontos, jelentéktelen/jelentős, azaz tulajdonképpen az elvárásokat kielégítő/kimozdító mozzanat szembenállására vezethetők vissza.

Márpedig a Hazai-szövegekben nem - vagy nem egyértelműen - válik el egymástól a mellékes⁵ és a fontos. Az értelmezés szervezésekor kínálkozó két vezérelv, az esetlegesség és a szükségszerűség szemben áll egymással, és keveredésükre alig akad példa. Ha csak az előbbi van jelen, akkor minden mellékes: ha csak a másik, akkor minden jelentős lesz. (Csaknem mindenkor egyedül az értelmező szabadságában áll, hogy egyik vagy másik pólus mellett dönt.) Amennyiben (nagyritkán) mindkét minőség helyet kap, azaz maga a szöveg teremt distinkciót, valamelyes hierarchiát a leírt dolgok közt ebből a szempontból, a különbségtétel akkor is legtöbbször esetleges, miértje nem hozzáférhető, vagy mániás okokból következik. Az tehát, hogy mi fontos, folyton változik, és

3 Paul De Man A temporalitás retorikája című cikkében [(ed.) Thomka Beáta: Az irodalom elméletei. Jelenkor - JPTE 1996. 7-60.] az iróniát jellegzetesen kétpólusú alakzatként írja le, mely legminimálisabb formában jelölve negáció lehetne. Ha azt írom ide, hogy leszarom a pulpitust, ez a kijelentés csak addig kelthet bárkiben is felháborodást, míg a benne megképződő szemiotikai struktúrák elkerülik az irónia lehetőségét, ez utóbbi ugyanis kijelentésem burkolatlanul autoriter érzületű hitvallásként való elkönnyüléséhez hoz létre kifogásolhatatlan kontextust. Az irónia viaduktjának megépítéséhez szükséges másik pillér több helyről is származhat. [Vö. Quintilianus és Baudelaire de Man által idézett gondolataival.(35. ill. 37.)] Gyakori a kontextus kontrasztosító hatása, vagy az adott egységen belül más regiszter alkalmazása. Ezek az eszközök azonban mind csak valószínűsítik az ironikus olvasat létrejöttét, egyik sem tekinthető explikációnak.

Ez az észrevétel az iróniát újabb szinten is kettős struktúráként látatja: működése akkor képzelhető el, ha nem egyedüli jelentéstulajdonító mechanizmusként van jelen, az olvasatba beépítése nem szükségszerű. Így kerülhet sor arra a játékra, mely nem zárul le a jelcsoportnak a legvalószínűbb jelentéshez képest egy másik, torzított - a legkézenfekvőbb esetben negált - jelentés hozzárendeléséhez az adott kontextusban, hanem - megőrizve a valamihez képest mondottság attitűdjét, mely egyébként ellillanna - az ironizálatlan és az ironikus jelentés oszcillációjába ér, mely által az irónia exponenciális függvényt követve (2^x) burjánzik el, hiszen a két jelentés közti elcsúszás teremtette „újabb” jelentés újra iróniával társul az elsőként létrejött jelentéshez, azaz az alakzat egy véges szekvenciát rövidebbre zárva végteleníti saját életterét. A hermeneutikus mókuserék tengelyének túlélési esélyeit ez a működés kínos óhatatlansággal minimalizálja.

Röviden, ismétlésképp: az irónia, mint retorikai alakzat szemiotikai működésének energiáit az biztosítja, hogy természetéből adódóan folytonosan felfüggeszti szövegbeli jelenlétének bizonyosságát. Textuális nyomait: tetten és tetthelyen érhetségét éppen felmerülésével korlátozza és relativizálja, az interpretátor szabadságát maximumra emeli, természetéből fakadón teszi ott-nem-létének kijelentését indokolhatatlanná. Az irónia a szövegben szintről színtre leszögezhetetlenül továbbbeigye, csak mint szubjektumfüggő, a(z értelmező) szubjektumban (tehát/minthogy a vele analóg struktúrájú jelölőben - [„Az egyénről mint beszélőről van szó, mint olyanról, akit a jelentőhöz fűződő összetett viszonya strukturál.” Lacan: Hamlet. Helikon 1983/3-4. 380.] - is) inherens, mindig fennálló lehetőségként írható le

Megfigyelésem szerint a két ellentétes fogalomcsoport bármelyikének elemei csupán származtatott szövegjegyek, és a jóval szervezettebben felmerülő mellékes/fontos, jelentéktelen/jelentős, azaz tulajdonképpen az elvárásokat kielégítő/kimozdító mozzanat szembenállására vezethetők vissza.

Márpedig a Hazai-szövegekben nem - vagy nem egyértelműen - válik el egymástól a mellékes 5 és a fontos. Az értelmezés szervezésekor kínálkozó két vezérelv, az esetlegesség és a szükségszerűség szemben áll egymással, és keveredésükre alig akad példa. Ha csak az előbbi van jelen, akkor minden mellékes: ha csak a másik, akkor minden jelentős lesz. (Csaknem mindenkor egyedül az értelmező szabadságában áll, hogy egyik vagy másik pólus mellett dönt.) Amennyiben (nagyritkán) mindkét minőség helyet kap, azaz maga a szöveg teremt distinkciót, valamelyes hierarchiát a leírt dolgok közt ebből a szempontból, a különbségtétel akkor is legtöbbször esetleges, miértje nem hozzáférhető, vagy mániás okokból következik. Az tehát, hogy mi fontos, folyton változik, és gyakran alapjaiban irracionális. 6

Azaz nem viadukt, hanem pontonhíd.

Így aztán az irónia nevének felemlítését a jó és mérsékelt ízlésű interpretátorra mindenkor odabízza. (Kinek-kinek saját iróniává válik.)

4 Az irónia a mondatra vetített gyanú, mely által az értelmezői figyelem összpontosul, és az értelem kiszélesül.

5 Ez a minimalista szövegek meghatározó, állandóan tematizált élménye.

Vö. „...mindent olyan mellékesnek érzek” - mondja az egyik szereplő Bret Easton Ellis Kinn a paron című novellájában. (Bret Easton Ellis: Informátorok, 252.) Ellis az egyik legnevesebb, magyarul is olvasható amerikai minimalista prózáíró.

Vö. továbbá az Abádi Nagy Zoltán használt trivialis-fogalommal. (Abádi Nagy Zoltán: Az amerikai minimalizmus. Budapest: Argumentum, 1994. 250.)

gyakran alapjaiban irracionális.⁶

Hazai Attila világképe ezért alapvetően mellérendelő. Szövegei egyenértékűvé teszik a különböző jelölőket. Hiányzik belőlük, illetve nem ismerhető fel egyértelműen a kitüntetett jel (ill. motívum, történetzál, regiszter, műfaj, szöveg, szövegcsoport), amely rendszerint megtalálható a különböző jelekből álló jelsorozatokban. A szövegek lajstromozó működése, amely részreahajlatlan részletek, elemek, manírok és zsánerek végigfuttatásából épül fel, két mögöttes vezérelv jelenlétével magyarázható. A szövegműködést vagy az abszolút érvényre emelt esetlegesség, vagy az abszolút érvényre emelt szükségszerűség szervezi. A szöveg szubjektumát eszerint vagy a teljes közömbösség, vagy az üldözési mánia kontextusa jellemzi. Előbbi - a megtestesült passzivitás - a szelekció lényegtelené válásával, maga az esetleges és a szükségszerű közti különbségtétel elhanyagolásával indokolhatja életképességét.

A szövegeket a paranoia kontextusába helyezve viszont az tűnik fel, hogy a szövegek által tematizált tevékenységek, dolgok és cselekedetek minősége felrőhatóan kigondolt. Összefoglalva: attraktívan nagy az élettani tevékenységekre utaló elemek mennyisége. Az ön- és fajfenntartás, tehát az ösztönök felszínre segítése hangsúlyos mozzanat a szövegekben, de a testhez kapcsolódó, más természetű események, így a test deformációi, metamorfózisai, vagy (esetenként halálos kimenetelő) kártevés a testben (vagy ritkábban: nem élő anyagokban), a test részletezett reakciói különböző szituációkban, a test (le/ felbomlása. A karakter/narrátor (sokszor) test és érzékelés összetételeként jelenik meg. A szövegek mindvégig anyagközelben maradnak.⁷

A testiség - a pszichózisok és a test szoros egymáshoz kapcsolódása, a pszichés és szomatikus elváltozások egymástól elkülöníthetetlen azonosítása, a kétszférában a beindult patológikus folyamat kiindulópontjának lokalizálhatatlansága, ok és okozat eltűnése révén - különösen alkalmasnak tűnik arra, hogy egy ilyen énképellenőrző, és -javító működés középpontjává váljon, feltehetően elegendő válasz.

A test és a paranoia egymást allegorizálják.⁸ A szöveg és a paranoia inverz kapcsolata figyelhető meg: a szöveg a paranoia tünete, és kibontakozásának rögzítése. A test is a szöveg inverze: a szöveg létrejötté a belső tulajdonképpeni szemiotizálódása. A befogadó a szövegbe hatolva, és a szövegben uralkodó mechanizmusoknak alávetve magát újra (önmagán kívüli) testbe kerül.

E megfontolások következtében a materialitás élménye megkerülhetetlen. A patológikus írásk

6 Az itt leírtak véleményem szerint az általában vett minimalista próza fontos jegyei. Hazai Attilát ugyanis a szörványos hazai kritika - nem indokolatlanul - általában ide sorolja. Megfigyelésem szerint a minimalista szöveg nem teleologikus, nem tartalmaz szubjektív preferenciák által spectaculumokká avatott vagy inherensen attraktív locusokat, melyeket ars és stílus útvonalai kötnek össze. A minimalista szöveg nem teória. Ehhez ugyanis szükség lenne az összes, már száműzött oppozícióra (fontos/mellékes, érdekes/szokásos, besimuló/kiugró, természetes/erőltetett stb.), melyeknek közös lényegét is feltárni reméli ez a kontextus: ezeket a szövegeket a differencia hiánya szervezi, azaz a hiperbolát pontosabbra reszelve: (a differencia, ígérem, csupán minimális lesz:) a szövegek lényegi szervezőelve a differencialitás minimumának alkalmazása és bemutatása. Modellálási célból merül fel, hogy ezeket a különbözős-elvűség által csak minimálisan érintett szövegeket ne szemiotikai emlékművek és köztük felfedezett jelentős szellemi ösvények rendszereként írjuk le, hanem az egyenértékűségekre alapozott jegyzékeként. [Vö. Slavoj Žižek: A szubjektum objektivitása. Pompeji 1994/1-2. 211-212.] Példánk lehet az európai és amerikai kisvárosok egymás mellé helyezett térképei közti különbség. Analitikusan az eltérés lokalizálhatatlan - térképsor-térképsor -, de az előbbi mintázat mégis véletlenszerűnek látszik, a második pedig valami digitális profilú, ciklikusan visszatérő motívumnak.]

A minimalizmus gyakran emlegetett felületi jellege [ld. pl. Abádi Nagy: uo. 43-45.] csak az érem egyik oldala.

7 Az anyagközeliség mögött akár az üldözési mánia által működtetett, a hermeneutika megismerésmódjára halványan emlékeztető érvelést is sejthetünk. Eszerint ha a szerző kihagyná tematikus elemei közül a testi szükségleteket, az előbb-utóbb. szemet. szúrna. És e feltámadt vágyat, mely a kihagyás miéért firtatja, már nem csillapítaná a magyarázat, hogy e napi cselekvések viszonylag érdektelenek. Több titoknak kell itt lenni! - hallja magában előre a kíváncsi hangot a hipotetikus, ám üldözési mániás szerző. Ezért aztán úgy dönt, a testiekkel kapcsolatos nem lenne mellőzhető a szövegből: nagyobb szóbeszédet indítana útjára, mint ugyanezek enyhe túlhajszolása. A legtöbben úgyis mindig a mögöttest kutatják, s ez esetben ott már nem bukkanhatnak efféle rejtegetett, szennyes dolgokra, tekintve, hogy azok elől vannak.

8 A kifejezést itt és másutt is a Paul de Man által kifejtett értelemben használom. De Man szerint az allegória az interpretáció alakzata és temporalizált, duális szerkezete folytán - szemben a szimbólummal, melynek struktúrája organikus és egyesítő érvényű -, két jelölő oscilláló egybejárását teszi lehetővé. (Ld. de Man: A temporalitás retorikája, különösen 17-32.)

vizsgálata során vált érthetővé, hogy a szöveg és a test: mindkettő a létezés/érzékelés kódolt formája. Az egészségesnek aposztrofált szubjektum hagyományos világképében a(z irodalmi) szöveg a szerző (szubjektum) produktuma, egyes, a strukturalizmus utáni irodalom- és nyelvelméleti rendszerek szerint viszont fordítva játszódik le a szövegképződés folyamata: azaz a nyelv beszél a szubjektumot (vagy beszél a szubjektum által), a szöveg hozza létre szerző és olvasó szubjektumát.⁹

A patológikus világkép alapvetően másképp szerveződik.¹⁰ Ennek kontextusában Lacan elhíresült mondása - a tudatalatti úgy strukturálódik, mint a nyelv - már csak halványan emlékeztet a megélt körülményekre. Jelölő és ego viszonya reflektálhatatlan. Ez az egymásba zuhanás utáni állapot. A két fenomén közt - egyébként a nyelvi jelölés önkényes és szimbolikus természete folytán - örökösen jelenlévő metaforalánc útján fennálló, mediált viszony, a normalitás, amely a viszony részvevőit (a jelrendszert és az egyént) entitásokká avatta, szertefoszlott. Helyette a közvetlen identitás által meghatározott helyzet jön létre, melyen kivülesik a differencia, s így a temporizáció is. Az önértelmezés kényszerétől hajtva az egyetlen megmaradt út a szemiózissal való maradéktalan, distinkciómentes azonosulás, mert csak ez biztosítja az öntudat folyamatos létrejövését/fenntartását.¹¹

Az ego számára a nyelvben létrejövő (mediált) viszony által adott a referencialitás, amely mint a szubjektum határain kívüli létező, elengedhetetlenül szükséges az ego saját le- és megképezéséhez. A külső referencialitás bezuhanása (a regresszív eseménysorban az én/nem-én distinkció is elvész) eredményezi az érzékelt jelek interiorizálását, a szemiózis (literális) materialitását. Ebből adódik, hogy a pszichotikus számára nem különböztethető meg egy saját testrészének, egy keze ügyében levő dolognak és egy szöveg jeleinek (vagyis a jelek által a szövegnek) a létmódja.

A paranoiával összekapcsolható legfontosabb momentumok tehát véleményem szerint a következők: az irányított, sőt rögzült olvasat,¹² a nyelv szimbolikus és szemiotikus arculatának kettőssége,¹³ a próza anyag- vagy testközeli tematikája.

Hazai Attila szövegeiben tehát alapvetően két jelölési mechanizmust vélek felfedezni, mely Gilles Deleuze nyomán¹⁴ - bár a tanulmányában foglaltaktól némileg eltérve - két jelölési, pontosabban jel-feltérképező lehetőséget különböztet meg. Ezeket két-, és háromdimenziós jelölésnek (2D, illetve 3D) nevezem.

Az olvasás eszerint először a nem-patológikus gondolkodáshoz hasonlóan kétdimenziós rendszerben hoz létre jelentést. Ehhez a logikához a jelentés a felszín képzete által köthető. Alatta és felette két egymást metaforizáló rendszer különül el, egyrészt a jelek szervezete, a szöveg, másrészt pedig az élő anyag szervezete, a test.

A paranoid olvasásélmény, (ennek a termékét nevezem fanatikusan szimbolikus olvasatnak) ehhez képest a felszín szertefoszlásával jár együtt. A jelölés itt abban a térben zajlik, melyet már nem oszt meg a jelentés felülete. A két rendszer többé nem metaforizálja egymást, hanem egymásba zuhan. A szöveg és a test sorsa (komolyan-véresen) azonossá válik.

9 Vö. Szubjektum-elméletek: Pompeji 1994/1-2, Helikon 1995/1-2. stb.

10 A most következő rész Zalka Zsolt pécsi pszichiáter egy szegedi előadásának tanulságait felhasználva készült. (Vö. Felesleges valóság. Délután, 1992, 2-3.)

11 Ez egyes pácienseknél szünet nélküli íráskényszerként valósul meg. Jellemző tünet, hogy a pszichotikus egy papírlapot ír tele újra és újra, és teljesen feloldódik a folyamatban.

12 A paranoia interpretációt rögzítő jellegére utal Szilasi Lászlónak a Cukor Kékségre vonatkozó mondata: „...az olvasatokat alapvetően mégis mindig [Feri] saját rögeszméje irányítja: mindenről az többnyire a cukor jut eszébe.” (szerk.) Károlyi Csaba: Csipesszel A Lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Budapest: Nappali Ház, 1994. 238.)

13 Vö. Julia Kristeva: The Semiotic and the Symbolic. (Uő: The kevolution In Poetic Language. New York: Columbia UP, 1984. 69-87.)

A jelentés látszólagos egysége két, egymással ellentétes - egy, a szubjektum határait folytonosan megerősítő, és egy, a szubjektum határait folytonosan oldó -, jelölési mechanizmus eredőjeként tárul fel. Ld. még: „keress minden szödra egy másik szót” - írja Garaczi László a Vértáncban. Ld.: Nincs alvás?(Budapest: Pesti Szalon, 1992.) 138.

14 Gilles Deleuze: A skizofrén és a nyelv. Felszín és mélység Lewis Carroll és Antonin Artaud írásaiban. (Hódosy Annamária fordítása. Helikon 1995/1-2. [Posztszemiotika] 80-93.)

A jelölés tárgya és módja mindkét esetben szorosan összekapcsolódni látszik. Előbbi (2D) a jellemzett és normálisnak aposztrofált: azaz a felület jelentéséhez megérkező, teleologikus világgépen innen, utóbbi (3D) pedig azon túl helyezkedik el, azaz a szöveg vagy egyáltalán nem, vagy pedig túlhajszolt módon tartalmazza a célirányultságra utaló jeleket.¹⁵ Általánosítva kockáztatom meg, hogy a felületes, élményszinten megragadható olvasás a 2D, míg az intenzív (szöveg emésztés a 3D jelölés eredményeit tárja fel. Ha ezeket az eltérő jellegzetességeket patológikus megnyilvánulásokkal kívánjuk párhuzamba állítani (téve mindezt a normális logika berkein belül maradván,¹⁶ nem feledve tehát az analógiakeresés paradoxikusságát), akkor a 2D jelölés működését skizoidnak nevezhetjük, lévén, hogy a disszemináció itt maximális: csupán jelek sorakoznak, és nem épül meg a szöveghez rendelődő koherens jelentés. A 3D mechanizmus, épp ellenkezőleg, a jelekre való tekintet nélkül, az előfeltevések és objektíve követhetetlen szükségszerűségek alapjain egy rendkívül erősen intencionált jelentést rendel a szöveghez, melyet kizárólagosnak tekint s mint ilyen, alapvetően a paranoid logikával analóg.

Részletesebben: a kétdimenziós szemiozsis jelölőhalmaza metaforikán inneni, teleológia-mentesített kóborlást tesz lehetővé, nem részrehajló elidőzést, szétszóródást a jelentéktelen(ített) és izolált jelentéselemek közt, mely során a befogadót nem húzza belső kényszer az egyéni preferenciákhoz, mert a szubjektum nem kerül egy meghatározott pozícióba, nem aktivizálódik ebben a jelentő-térben. Az intenzivitás-mentes, fókuszátlan jelenlét alatt uniformizált és intenziómentes, minimális jelentés alakul ki.

A háromdimenziós mechanizmusok beindulásának pillanatában argumentálatlanul, véletlenszerűen foszlik szét a felszíni jelentés¹⁷, a belezuhanás egy jelölő - azaz bármelyik jelölő - fenségességében zajlik le. A jelölőket szervező mellérendeltség megmarad, az általános passzivitás helyére viszont aktivitás lép, a befogadóhoz éppen közel eső jelölő a többi jelölő viszonylatában kulcsként kezd működni¹⁸, fenségessége intencionálja a többi jelölő intenzióit, melyek a rendszer megképződését meghatározzák. A játék tehát itt sem a szubjektum szabadságából omlik ki, hanem a(z aktuálisan kulcsszerepet játszó) jelölőbe betűzött telosz kipörgése által, és addig tart, míg a jelölő újra entrópiába nem kerül. A szubjektum egy determinált panoptikum passzivitásra rendelt foglya, az aktivitás-illúzió csak az épp működő kulcsjelölővel való paranoid azonosulás tünete. Az értelmezés mindenkor egyetlen útja az elszabadult szemiotikai bűgőcsiga hátán tett utazás. A befogadó a fenségesség ideje alatt rajta van a jelölőn.

A fémekben az elektron nem egy adott proton tulajdona. A protonok és az elektronok együtt alkotnak semleges, azaz egyensúlyi rendszert, de egy protonnak sincs állandó elektronja, szemben bármilyen más anyaggal, ahol egy bizonyos elektron (vagy elektroncsapat) mindig ugyanannak a magnak (protonnak) az udvarában rohangál. Ugyanígy, ha ezzel az ironikusan sánta - vagy fordítva: sántán ironikus - hasonlattal térünk vissza a jelöléshez, elmondhatjuk, hogy Hazai szövegeiben a jelölőkhöz nem rendelhetünk állandó attribútumokat. A fenséget a szöveg, a rendszer egésze kölcsönzi a jelölőnek, és az attribútumok, melyek által ez megvalósul, mindig másutt található fel. Ez utóbbiak kötik meg a befogadót, így a jelölő által nem jön létre sajátos) szubjektív perspektíva. A fenség megigéz/megnevez, de ez a befogadáshoz csak nem-specifikus attitűdöt konstruál. A befogadónak egy másik jelölő fogságában ugyanezek az élmények teremődnek majd meg, tehát a szubjektum-pozíció és a betekintés/megértés¹⁹ is uniformizált, mechanikus és fémes. A Hazai-féle szövegben nincs egyéni íz, a láttatást determináló jelölő csak fókuszpont, a befogadó pedig staféta.

15 A két modell között helyezkedik el a metaforikus jelölő-kombinációkból felépülő 'normál', nem-patológikus jelentés, mely egymásra vonatkoztatja, de egyúttal elhatárolja a test és szöveg szignifikációs terét. Itt a jelentés koherens, a referencialitás szálaiból összeálló síkot alkot, mely nem engedi lejjebb vagy feljebb lépni a szöveg szubjektumát.

16 És ez az a pont, ahol letérek a Deleuze által járt útról.

17 Vö. a Deleuze által mondottakat, uo. 87.

18 Ez a kulcs-szerep nem valamilyen metafizikus értelemben áll itt, hanem a szövegnek a paranoid világlátás szerint egy fogalom vagy tárgy rögzítmésére, mindent átható filterré válására vonatkozik.

19 Az 'insight', Paul de Man terminusa. Vö. Dekonstruktív terminustár. (Kovács Sándor s. k. összeállítása.) Helikon 1994/1-2. [Az amerikai dekonstrukció] 192.

Valamiről beszélni valamennyit (Vasárnap? Pihenés?)

A Pihenés című történetben a csömör- vagy érdektelenség-élmény az érzékelés megszűnéseként manifesztálódik. A narrátor összes érzékszerve leáll, egyedül látása marad meg; ez a gesztus mindenképpen a mai, vizualitásra alapozott kultúrának szól. A karakter teljes passzivitását itt és még több helyen az jelzi, hogy nem tudja vagy nem akarja megkülönböztetni egymástól képzelt és valós élményeit.

A Párduc a városban című történetben egy filmélmény beleéléssel terjed át a központi karakter életére. A hős sejthető párduccá változásának oka(?) a kollégájának filmélménye, amit maga csak elmesélt formában ismer. Ez a közvetett élmény fokozatosan eluralkodik rajta, és metamorfózissá juttatja. A szövegen belül tehát valóság és fikció egyáltalán nem különül el, egyenlő súllyal befolyásolják a karakter érzékelését, tapasztalását és sorsát is.

A szöveg egésze reflektálatlanul korrumpálja a valóságelvet és kizárja annak érvényesülését. Minden csak a központi figura tudatában létezik. Fokozatosan, ahogy a szereplő berúg, a novellában elmosódik az élményeknek a különböző élményszintek (valóság, hazugság, történet, álom) szerint történő elkülönítése. A varráció nem tudja/akarja modálisan kezelni az egyes szövegelemeket, nem irányítja azok önmagukban, kommentálatlanul létrejövő érvényesülését. Mindennemű változást általános labilitás, valószínűtlenség jellemez.

Összességében úgy tűnik, Hazai Attila szövegeiben a karakterek (a narrátort is beleértve) többnyire tompák, nyugisak és szenttelenek.

Nem akarom túl rossz színben feltüntetni a nagyvárosi életet, vagy akár a saját életemet, de többéves szemlélődésem tapasztalatai mutatják, az élet, a humán biológiai létezés, rendkívül nagy részben a matematika nyelvén zéró érzelmi és érzéki töltettel, úgymond „nullkopció”-val zajlik. Kétségbeesítő tény, de ezen kár vitatkozni.

Olvastam egy tanulmányt - ott talákoztam először a kopció fogalmával-, mely szerint az átlagemberek, napjuk legnagyobb részében nem élveznek, talán néhány perc és fél óra között mozog az az idő, amikor kopcióval rendelkeznek. (49.)

Hangulataik és érzéseik, melyek túlnyomórészt reflektálatlanok (lásd fentebb), gyakran minimálisak, ha pedig kizökkennek egykedvűségükből, a pozitív vagy negatív érzelemkitörések rendszerint infantilis jelleget kapnak, mert jelentéktelen dolgok váltják ki őket. A mellékes és fontos elkülönítésére alig törekvő, mert sokszor a különbségtételre is képtelen karakterek irtóznak a döntéshelyzetektől, mert a felelősség mint olyan, alapjaiban idegen számukra.

A teraszon közben egyre többször merült fel a gondolat, hogy lemehetnek úszni.

Gergő vetette föl először. Aztán a Péter. Egyszer az Andrea meg a Géza is megemlítette.

Már jó ideje mindenki tudta mindenkiről, hogy van kedve úszni, mindössze az volt hátra, hogy valaki felálljon és kezdeményezze a dolgot. Úgy látszott, mindenki elhárítja a felelősséget. (148.)

Akkor illan el alapvető természetességükre vonatkozó benyomásunk, mikor rögzített beszédhelyzetbe kerülni látjuk őket. (Pl.: Karcsiék az Ibolyában című történet.) Ekkor megjelenik bizonyos, a kivételesen nehéz helyzet miatti frusztráltság, leblokkolás, de esetleg a személyükben korábbról meglévő reális énkép, de valószínűbb, hogy saját totális közönyösségük miatt a kommunikáció kudarca sem meglepetéssel, sem csalódással nem tölti el őket. Ha mégis, ennek nem adják jelét. A megjelenő erőltetett légkör nem okoz feszültséget.

Más esetekben sem sokszor találunk egy szereplő csalódottságát megjelenítő szövegrészt, kiváltképp nem az elmaradt nagyhatású eseményeket tematizáló szövegekben. (Pl.: Gondolatolvasás) Ez azért is fogadható el, mert érződik: ha a történet során mégsem maradna el a csoda, akkor az is csak besorolódna a megtörtént vagy tapasztalt események, jelenségek közé; ráadásul bármi olyan nyom nélkül, amely eredetét: a dolgok korábbi hierarchiájában elfoglalt

kitüntetett pozícióját hírül adhatná. Nem, vagy csak véletlenül váltana ki figyelmet, érdeklődést, visszhangot. Lecsengene Warhol-féle negyedóra nélkül.

Nem foglalkozna vele egyik karakter sem. Ez abból is látszik, hogy más novellákban sem lepődik meg senki, ha csoda történik vele (ilyen a Párduc a városban, A hívatlan vendég, A vacsora...stb.).

Végérvényes a csoda - az egyik legerősebb érzelmi hatást kiváltó szituáció - gördülékeny beilleszkedése a hétköznapi dolgok tömkelegébe. Persze, a csodánál kevésbé intenzív érzelmi ingerhívó helyzetek is tökéletesen asszimilálódtak az összes bejövő információt egyenértékűsítő, az esetlegességet konstans egytagú, ismétlődő jelsorra alakító rendszerbe. A változatosság, sőt: a különbség fogalma is kiküszöbölődött.

Mindenesetre a Pihenés lelegeje máris végpont, a narrátor elválása a tapintható, hallható és szagolható világtól, de egyben újrakezdés is, egyszerre indulás és érkezés, mely egy (ironikusan) szimbolikus vándorút után nyílik meg előtte.

Hazai Attila legerősebb szövegei azok, melyben sok olvasáson át mindent az esetlegesség hat át (=a szöveg a hétköznapi élet kontingenciáiról szóló lajstromnak tűnik), mígnem egyszer (egy paranoid pillanatban) valami bevillan az olvasóban, és a történet - egy fanatikus szimbolikus olvasat által - a szimbolikus és parabolikus hagyomány reprezentánsává lesz, melyben minden apróság csakis úgy szerepelhet, ahogy leíratott.

Ekképpen a Pihenés a szubjektum (újra)eszmélkedésének forgatókönyve. Mielőtt végigkísérnénk a narrátort a nagy verésig - az ironia ez esetben sem maradhat el -, vessünk egy pillantást e novellatípus másik darabjára, a Vasárnap című szövegre. Ezen a - szintén ironikus - szövegen szemléltetem a fanatikus szimbolikus olvasat létrehozását.²⁰ A Vasárnap a legcsiszoltabban forgó kulcs, mely bármely másik szöveg mondanivalójához elkalauzolhat.

Itt a narrátor két alapvető élménye a csömör és a semmittevés, de ezek alatt megpillantható a vágy mozgása, az életigény jelenléte. Értelmezésem szerint a csömör diktálja a figurának, hogy tömje tele száját mindenféle élelmiszerekkel.

Ez a kép (hogy valaki a szájába gyömöszöl egy csomó ennivalót), minden komponense által utal valami lényegesre. A mozdulatsor alapvetően evés jellegű²¹, de leáll az első fázisban, a szájbavételnél. Így egyfelől az evés (rövidített) imitációja látható. Olyan, akár egy emlékeztető, melyet - már rejtély, hogy mit - felidézni tettek a memória előszobájává, s így ajtaja is benőtt már. Másrészt groteszk és túlzó a jelenet, semmi nyoma az evésben inherens, a(z ét)vágy és elfojtás által a tevékenységbe kódolt mértéktartásnak és természetességnek. A kép a szó literális értelmében erőltetés, előbb megfogalmazott túlzó, ám szenttelen kéve a motiválatlanság ellenpontozója. Az evés per def. motivált tevékenység, a szükségletek által kötött lét végső szimbóluma²², a biológiai működések legszívósabbika, mely a legtovább képes az embert a rendszeresség és a természetesség közelében, azok közelítésében tartani. Lényegileg ez utóbbi princípiumok - a rendszeresség, természetesség, no meg a célelvőség - alkotják az elme(?) fridzsiderét. (Elme: úgy mint társadalmilag elfogadottan fenntartható szubjektivitás.) Aki huzamosabb időre ezen kívül felejt az agyát, az kattant.

A jelenet ezért a jóra való szükségleti létezés megcsúfolása, az azzal való végérvényes szakítás jele. Élet és unalom, kívánatos és felesleges dialektikájában az embert sokféle motívum vezetheti az ellentétpárok pozitív tagjai felé. Hagyományosan e motívumok közt hierarchiákat is fel szokás állítani, hogy pl. míg az egyik individuum az égre emeli tekintetét, a másik a fellegekben jár, a harmadik a farkával gondolkodik, a negyedik meg a hasát szereti. Eme hierarchiák kisebb eltérései ellenére alapvetően a lélek, az ész, és a szív eshet a magasztos, vagyis társadalmilag elfogadott vezérművek közé, a percepció (kíváncsiság) és az önérdék a semleges, míg a nemi és önfenntartó késztetések az individuum pejoratív közmegítélés alá eső kormányosai. (Valójában persze védhető álláspont a kajapia-nő-szunya hármasság²³ kivételével a többi lehetőséget feleslegesnek tekinteni.)

20 Az értelmezés alapja: Gilles Deleuze fentebb már hivatkozott tanulmánya.

21 Mely, mint az Deleuze cikkéből kiderül, a beszéddel analóg tevékenység, tehát érthető a beszéd metonímiájaként.

22 További párhuzam vonható a beszéddel, mely diszkurzív síkon ugyanolyan, a (jelen)létből fakadó evidencia, mint az evés materiális síkon.

23 Naná, hogy belém bújt a kis ő, és nem nyugszom, amíg el nem mesélem a három alapszükséglet és a szentháromság sokrétűen egymást allegorizáló viszonyrendszerét. Két verzió van, mindkettő alá gyűjtöm az érveket. Radikálisan

Preferencia-térkép-vázlatom pontatlanságai és hiányosságai azonban kívül esnek mondandóm lényegén, mely számára e felsorolás csak esetleges/szükségszerű(?) példaszor volt a tény elmélyítésére, hogy az embertől elvárt teljesítmény a bármilyen attitűdű azonosulás egy teleologikus életfelfogással, zsigereink átmelegedése azon tudat/érzet/hit által, hogy:

ÉN IS EGY VALAHOVA TARTOK VAGYOK, ÁLTALÁBAN NEM IS MEGY KI A FEJEMBŐL, HOGY MERRE IS. (Ezt persze másképp is lehet mondani, csak legyen benne a vagyok meg jó sok is.)²⁴ Ez lenne hát bennünk a közös, a testvériség. A szabadság abból jön, hogy - majdnem - mindenki másfelé és más okból; az egyenlőség meg abból, hogy senki nem tudhatja, hogy van-e igazi a sok-sok cél közt, és ha igen, melyik az. Ez a francia forradalmi hármasság a gyakorlatban elég sok frusztrációtól szabadítja meg még azokat is, akik életelv-választásuk alapjáról töprengve, kevésbé ékes indoklással tudnak csak szolgálni; és úgyszintén azokat, akik valami miatt nem hallottak arról, hogy „Az Élet” elnevezésű parti egyéni döntéses alapon szerveződik, és ezért egész idejükben vagy valami rájuk-rótnak hitt kötelesség teljesítése után sietnek, vagy - a másik véglet - időről időre értesülnek arról, hogy történik velük valami.²⁵

Hát dióhéjban, ismétlésképp ennyit az evés dekadens megidézéséről: (három tényező van képpen) az ember, az evés mint tevékenység, és az étel mint céltárgy. Utóbbi kapcsán mondom el azt, ami az előző gondolat-áramlatból kimaradt. Az ember tehát az eredeti szükségleti lény helyett felesleges ténfergőként jelenik meg; az evés ima és áldozat emelkedett szellemének hordozója helyett időmúlítás, blaszfém megemlékezés és orális örömszerzés fásult utánzata; az étel pedig szentségből, vagy máshogyan: megbecsült és szigorúan egy funkciót betöltő, helyettesíthetetlen (=

ellentéző párhuzamokkal: [a gondolatjelet például a (1) megtiltja, vagy az (2) ellentettje, esetleg a (3) titokban kívánja formula helyettesítheti] Kajapia-Szentlélek; Nő-Atya; Szunya-Fiú/Jézus Krisztus [További kommentár: feltehetőleg szükségtelen explikálni, hogy az ágens, a primer autoritás áll hátul, elől pedig a kapcsolat passzív tagja, a páciens, valamint hogy a párok első tagjai metonimikusan is kezelhetők. Pl. sorrendben: (kajapia =) hétköznapi jó/öröm/ pozitívum; (nő =) ünnepi/bűnös/határsértő öröm/gyönyör/rossz; és (szunya =) öntudatlanság, önfeledtség, reflektálatlanság, moráltalanság.] Ennek a verzióknak előnye, hogy a két összetett tag által a négyesség hármassággá avanszált - bár így, hogy jobban meggondolom, talán blaszfémia az analógia földi oldalát (= a pacientúrát) is három tagba gyúrni, mert lehet, hogy a megfeleltetés épp hármat a négyvel szembeállítva válna jámborrá. Másik verzió: Kajapia-Jézus; Atya-Nő; Szentlélek-Szunya. A másik felállás ingerlőbb volt, itt a széleken az emberi, a matériával kapcsolatos áll párba, másik oldalt pedig a testetlen. Ezzel a történettel harmonizál már az az ódon közhely is, hogy jelen ágensek (ez alkalommal az előlállók) az öröklét, jelen paciensek az efemer árnyékvilág mezőit karcolják áramszedőikkel.

24 Egy illusztráció Hazai Attila tollából a teleologikus életfelfogásról, melyben a szerző - mint másutt is -, egy egyszerű szituáció örvén csodálatos mélységeket jár be: Kétméteres kukac voltam egy hatalmas alma belsejében. Izmos szelvényekből állt a testem, mozgásom leegyszerűsödött, egész testemet ide-oda hajlítgatva jutottam előre. Jó érzés volt ez a hajladozás, a minden porcikámat átmozgató hajladozás. Testemmel egyneművé vált fejemet is tökéletesen felhasználtam a mozgásban, a néhai fejem is az előrehaladást szolgálta. Egy piciny köpetből fejlődtem ki a hatalmas alma közepén. Belseje iszonyú zsúfolt volt, vaksötét, hideg és nyirkos, tömött rostjai egymásba kapaszkodtak egy kis helyet se hagyva nekem. Az alma belül megtelt, egészen megtelt almával, csak én hajlongtam a közepén a sötétben. Tömött húsa és viaszos héja örökre bezárva tartott.

Fürtam magam előtt az utat az almában, kapálóztam, szívtam, rágtam magam előtt a sötét és édeskés, undorító húsát, hátrafele pedig csak szartam, egyre csak szartam a pempős szemetet. Éreztem, lassan, eszméletlenül lassan, de azért egész testemmel haladok előre, hogy mögöttem születőben van egy kis csatorna, hogy a hátam mögött alakul egy egyre hosszabb, vékonyka csatorna. A csatorna üressége az egyetlen dolog, amit én csináltam, ami az én művem, és amit sose nézhetek meg, mert sötét van benne, mert nincs szemem, és mert hosszú testem képtelen hátrafordulni.

Egyre csak zabáltam és szartam, készítettem magam mögött az ürességet. Fogalmam se volt, mekkora nagy alma közepén vagyok, de azt éreztem, képes vagyok keresztülvergődni a nyirkos, vaksötét, nagy halom szeméten, és végrehajtom a nagy kimászást. Hogy képes vagyok átrágni magam ezen a tömött, rostos anyagon, ami maga a szemét, maga az anyag, az élet, a tudás, a gondolat, hogy képes vagyok ezen a sok szeméten átrágni magam, megzabálni és kiszarni, hogy kijussak azon túlra.

Rágtam, kapáltam, szürsöltem a szemetet magam előtt, gyűrűztettem vaskos, izmos, szelvényezett testemet. És seholy semmi eredmény. (Feri: Cukor Kékség, 113-114.) Látható tehát, hogy - bármennyire is a pozitív világlátás és az optimista helyzetítéletek szerzője Hazai Attila, számomra, hogy úgy mondjam, rózsaszín tollú író, a teleologikus életszemléletről - mégoly tapintható erőlködése ellenére sem, hogy valami kedvezőt tekintsen tárgyának, - valójában nem sok jót mondhat el. Leginkább talán azt, hogy perspektívátlan.

25 Ez utóbbi két típust még arról is elég nehéz lenne meggyőzni, hogy az orruk előtt lévő napórának gondolt pálcát (amit már olyan régóta óvnak saját érintésüktől, nehogy elállítódjék), mások botkormányának hívják, kedvükre rángatják, és nem gondolják, hogy ez bűn. Itt bukik ki akció és passió (ld. Deleuze) releváns, képszerű különbsége is, mely miatt a két fogalom nem lehet egymás tükörképe: csak az előbbiben van szükség a joystickre.

nem szemiotizálható) entitásból (történetesen, azaz szó szerint)²⁶ pszeudo-funkcionális²⁷ helyettesé, pótszerré²⁸ vedlik, nyálkás - a nyúzás metonímiája, amennyiben a sikamlósság határ-oldó jellegű - és - agresszív bekebelezés útján - meg(gy)alázott péppé. (E cselekvéssor által egy rituális kannibalizmus prezentálódik a totemtetemen, ami Krisztus és az élet egyben). Pép, mert még csak nem is avattatik a vulgáris és ösztöni szívesen-nála-lét által pompóvé, amint az a gyermeki ártatlanság tettebe beleképzelhető, s ahol - e mozzanattal a tettet elnézhetővé lágyítva - szükségszerűen úgy, pompóként szerepelne.

A menthetetlenül eltévelyedett (csak egyre nincs bocsánat: a kétségbeesésre²⁹) halandó destruktív indulatai és vágyai nem törnek felszínre, de a tudatosított) rétegek) alatt szabadon tombolnak és dühöngésükben felfalják az egyed és a faj létének alapját. Az elpusztult teleológia és rend, melyet lineáris koncepciók, szakaszok és állomások mindenek referenciájaként pozícionáltak, bekebeleződik. A szöveg patológikus szubjektuma kijut az absztrakt és teoretikus, a tagolt és strukturált világból, és belül kerül az élő anyag határain³⁰ és ott összegabalyodva új referenciahálózatot állít fel a teljesen elszigetelt³¹ test belsejében, tökéletes mintázatot alakít ki „saját” bensőjében, mely kizárólagos jelölési térré válik, és bőre alatt örökre önnön csapdájává zárul. A mintázat tükrei és mágikus rajzolatai egy folyamatosan és abszolúte szünettelen ingertobzódássá teszik testét. Parti van benne, zibong a teste és nincs választása. Elkészült tehát a paranoia.

A paranoia szükségszerű fogalom, mert e nélkül nem jöhet létre a fanatikusan szimbolikus olvasat: a paranoia megszületésekor tűnik fel a harmadik dimenzió. Előtte, nagy misztikus erőfeszítések során többé-kevésbé megsejthető volt a két dimenziós térkép, a jelölőszőnyeg, melynek bársonyos szövetén gördül az interpretátor agya, s útvesztői józan logikával kapcsolnak hasonlót hasonlóhoz, érintkezőt érintkezőhöz, rokont rokonhoz. Szép és impozáns szimmetriát formáz a jelölőrostokról összefüggő lepedéket párálló jelentés ILLÚZIÓ. Ezt csak az azóta elfeledett, nyugalmas, egészségesen korlátozott tempójú és irányú mozgás tette dinamikussá.

26 E köztársasági választás szabad olvasói jog, melynek jelentősége abban áll, hogy az első a hiperrealizmust felfedező olvasat, az alkalmi és esetleges kulcsszavakhoz utal vissza, míg a második a radikálisan, sőt fanatikusan szimbolikus interpretáció hiperkötött szükségszerűségekkel önmagává tett, és az egész világot magába zárn képes, kultikus, iránytűl-szövegeképére figyelmeztet.

27 A funkcionalitás ez esetben azért minimális, mert a tematizált (a jelölést szimbolizáló) cselekvés tárgya szinte maradéktalanul megfosztatott azoktól a jegyeketől, melyek a cselekvést motiválják, és a tárgyra irányuló vágyat a szabadon megélhető (nem szublimálandó, nem is elfojtandó) vágyak régiójába utalják.

28 Vö. Derrida gondolatait - pl. Az el-különböződés (Gyimesi Tímea fordítása. Szöveg és interpretáció. Budapest: Cserépfalvi, 1990.), vagy a No apocalypse, not now (Angyalosi Gergely fordítása. Derrida-Kant: Minden dolgok vége. Budapest: Századvég-Gond, 1993.) című írásokban -, a jelölő maximalizált ökonómiájához képest a játékban mindig meglevő felesleggel, maradékkal kapcsolatban.

Vö. még:

- Tizenhétzetet keresek nettó - mondta Faragó.
- Remek. Sok embert ismerek, aki meg lenne elégedve egy ekkora összeggel.
- Én is meg vagyok elégedve. Ezt a fizetést reálisnak tartom. Csakhogy van egy kis problémám, nem is igazi probléma, inkább jobb, mintsem rossz, de azért mégiscsak fejtörést okoz.
- Nahát Faragó. Oszd meg velem a problémádat. Nem ígérem előre, hogy a segítségemre lehetek, de nem árt, ha átbeszéljük egy kicsit a dolgot - mondta Géza, és biztatón Faragóra nézett.
- Az a helyzet, hogy kiszámoltam, havonta csak tizenötezeret költök, és ezt a gyakorlat is igazolja. Rendszeresen hó végére megmarad kétezer forintom, amit nem tudok mire fordítani.
- Dehát szeretsz szórakozni. Mért nem költöd szórakozásra?- kérdezte Géza.
- Költöm, hát persze, hogy költöm - mondta Faragó. - Ez a kétezer forint a szórakozást is beleszámítva megmarad. Moziba járok, tévét nézek, ennivalót vásárolok, fizetem a rezsit. Mégis megmarad. (54.)

29 A szót indító számnév sem véletlen. A kétségbeesés skizoid megnyilvánulásforma.

30 Ez olyan terepcsere, mintha egy hirtelen pillanattól fogva, az ablakot kellene a gondolataim, idegeim és izmaim segítségével nyitni és csukni, míg a pisilés során kézzel vagy egy alkalmas célszerszámmal csavarnám ki a vesémet.

31 Vö. Julia Kristeva kevésbé elterjedt terminusát: A deject (,kivetett') az abjectio által megbontott szubjektum maradéka. - A kivetett az „aki számára létezik a megvetendő... [A kivetett] elteszi magát, elhatárolja magát), elhelyezi magát), vagyis kóborog ahelyett, hogy önmagát elismerné, valamire vágya, valamihez tartozna, vagy valamit is elutasítana. Bizonyos értelemben szituacionista, aki ráadásul nem is mosolytalan, mert a nevetéssel máris elhelyezheti vagy áthelyezheti [displace - B. Á.] az abjectiót. Szükségszerűen dichotomikus, kissé manicheista, feloszt, kizár; és anélkül, hogy kimondottan tudomást akarna venni az abjectióról, tud róla. Gyakran még bele is helyezkedik..." (Julia Kristeva: Bevezetés a megalázottsághoz. [Kiss Ágnes fordítása] Café Babel 1996/2. [Test] 174.)

Akkor viszont egyszerre megnyílt az értelem, felfoszlottak a rostok. A habtejszín jelentés a múlté. Múlt nincs. A szemiózis jelből konstruált dobogója, az interpretátor háziparnasszusa nyúlós páfördulattal kenődött örvénnyé, amely véres-keményen szív.³² A tudatos immár nem létezik. Az örvény a valódi matéria-jel dzsungele, ahol a vér írja a húst. A szöveg test, de nem szexuális kaland, sem Nárcisz statikus élve, hanem a patológia zsákutcájának mélyére hajított egoszilánkok. Jó lenne valami olyasmibe kezdeni, mint a hangya, ha félig nyomják el és javítja magát, pedig csak vitustánccal vergődik a túlfájdalomra felfűzve. És gyógyul is, mert hiszen hisz a folyamat mágikus jó helyre címzettségében.

Itt zárult be a kör, itt kezd a beszélő érteni. Érti már, mi a dolga, ugyanaz, amit eddig kellett volna, és amit - úgy tűnik - mindenki más csinál: körmönfonva követni, csak szorongatni a teleológiát.

Tény: ugyanaz, de milyen más itt benn, ahol a vérem áramlásterképe azonosít: meg kell tanulnom a nevemet. A jelölőhad örülten termékeny magvai mind egy irányba lüktetnek. Mi lehet ott az a góc, ahol mind összefut? De csak magamat látom arra benne. Addig sosem szabadulhatok, míg csak önmagamat jelölöm, s más senkit, s míg engem sem jelöl senki sem. Paranoiám a tékép egy helyére szúr le, de a tékép csak saját ex-bőröm, azóta már kipreparálták, a ráncok segítenek rajtam, megmutatják az utat az örökkévalóságba.

Ki véste rám e ráncokat, de hová lennék nélkülük.

Azt hiszem, megmaradtam. A sorsom egy pingponglabdába zárva, a gonosz játékszereként. Hánykolódására különös gonddal gerjesztett szabályozó-mechanizmust a külső utca-zaj. Szívdobogásom beleszűrődött a ki-kihagyó labda zajába; csak túl soká meg ne állj, - néha nyeltem: egy-egy villamos.

Nem mondom, férfimunka volt újfent legitimálni a zsigereimet, de megértE³³. S ha már E megért, minden visszarendeződik, hihetetlen és hátha inkább misztikus, mint mágikus szerencsE. Alattam a sorsom, az ördög az ölemen: kis ő. Értem a kódot. Elsajátítottam és csak aztán fejtettem meg. A légzésE-m volt?

Vége.

Mi a szubjektum? Mi az önazonosság?

Ezekre a veretes kérdésekre próbálok most választ találni a Pihenés című szöveg alapján. Az első mondat

Több mint huszonnégy éve nem bírtam magammal. (106.)

tanúsága szerint - az abban szereplő ige szemantikai kétértelműségét kibontva - a narrátor egyrészt (idiomatikus értelemben) híján volt az önkontrollnak, másrészt (az idiómát figyelmen kívül hagyva, szó szerint:) nem birtokolta önmagát a szöveg kezdetéig.

Ekkor megválik kislábujjától - oda tehát az egészsége.

Ez a mozzanat, úgy tűnik, élete első szakaszát (feltehetően az érzéketlenséget és csömört) tetőzi be. Valószínűleg a szituáció felszíni szürrealitása irányított az előbbi, 'álomfejtés' jellegű konzekvenciához, mindenesetre a kisujj elvesztése a szubjektum részekre hullását metonimizálja. Ez a tartalom a harmadik bekezdésben vázolt helyzetnek (kutyának hajigált fa eltörése) a szövegbe kerülésével is viszonyban áll, hiszen ezen szövegrész szemantikai-kontextuális szerveslensége a következő bekezdés elején illan el, amikor kiderül, hogy hasonlóként kapcsolódik az elkezdett szálhoz (a kislábujj leválasztásához). Mintha csak egy idegen tárgyról derülne ki a szöveg számára, hogy mégis a saját kisujja: ez a szövegműködés a tematizált leválás inverze.

E két folyamat egyszerre lesz mellékes a negyedik bekezdés zárómondata által (melyben egyértelművé válik, hogy a beszélő egyszerűen nem érez semmit): Nem érződik, hogy mi saját, ezért csak valamiféle külsődleges tudás alapján dönthető el bármiről is, hogy az én vagy a nem-én

32 Ld. lentebb a Pihenés bunkofonosai által alakított vándorút-finálét.

33 E = a végtelen, a vég nélküli, az örök körök. Szerepe elgondolhatatlanul súlyos: megjelenésével az egész, addig feltáruult világ átrendeződik, nemcsak topográfiájára nézve, hanem még radikálisabban: a hosszú út által kínált új perspektíva szerint, mely kimerít mindent, mert kiteszi őket azoknak a pillanatoknak, amelyek alatt minden szem önmagára mered, és tekintetük kiüresedik, míg a kifürkészhetetlen a sírok és bölcsők körül sötétben ólálkodik.

része.³⁴ Ez a tudás pedig ugyanolyan természetű, mint a kartézianus (időtálló minőségeket hordozó, folytonos) egóról alkotott kép: szociálisan és történetileg hagyományozott, tehát nem eredendő, hanem egyezményes.

A szekrényrugdosás azonban fordulópont is egyben, amennyiben a narrátor egy különleges intenzitású ingerrel igyekszik felrázni magát. További tevékenysége („a terv”) is erre irányul: próbálja test és érzékelés közt fel- (vagy vissza-)állítani az összeköttetést. A gondosan eltett kislábujj további sorsa is erre mutat, hiszen a narrátornak ez szívügye. A visszavarratás egyértelmű kudarc lenne (ld. 110. - hiszen újra csak a szervesetlen, érzéketlen összeköttetés teremődne meg), így a végtagot inkább megőrizni kell, hogy az érzékeny életbe visszajutáskor megint fontos szerepe legyen. Az érzés akkor születik meg/újra, amikor a narrátornak eszébe jut, hogy a percepcióért cserébe át „illene” adnia a kislábujját.

...fel akartam nyomni az orrába. (110.)

És bár a gesztust nem sikerül véghezvinni, az ujjacska mégis kikerül a narrátor birtokából. Ezért a kislábujj a történet során végig az érzékelés metonímiája.

És most vessünk egy közelebbi pillantást a tervre,

Lényege az volt, hogy lemegyek az utcára, és minél gyorsabban megveretem magam. (107.)

illetve a (valamennyire) terv szerint zajló útra, mely végül egyébként meg is előlegezte a sikert:

...minden tökre rendben lesz. (112.)

Tehát a narrátor keresi az igazit, aki majd jól megveri.

Nekem ehhez teljesen ismeretlen emberre van szükségem. ... Egyszerre... Akcióba léptem. ...a közeledő férfit figyeltem. Épp olyan volt mint akit elképzeltem. (108.)

És ezután a narrátor beszámol az agresszív külsejű, nagydarab férfiról, mely a rettegett apa ödipális leírását idézi. Közelebb érve az identifikációs működés is felismerhető.

Nem olyan volt, mint vártam. A személyleírás ráillett, de túl békülékenynek tűnt. (108.)

A kétely tehát, hogy apa-figura nem segíthet, felmerül, és be is igazolódik, mert a narrátor mégsem állítja le a támadást, a verés viszont elmarad.

Ez az első szín a nevelés tökéletes emblémája: az alak agresszor, majd „galamblelkű” tanító képzetét kelti, és a narrátor lázadása pénzszerű formájában jut kifejezésre, ami a erényes életre okító férfiú szemében nyilván véték és sértés. Azonban (mindent összevéve) a fiú szerepében a narrátornak nem sikerült eléggé kihoznia a sodrából nevelőjét, tette csak csínynek minősült.

A következő próbálkozással a narrátor az egyén életének következő stádiuma, a párválasztás ellen próbál merényletet elkövetni.

A párociska helyet foglalt egy felszabadult dupla ülésen, és én mögém álltam. A fiú átkarolta a lányt, és kimutatott az ablakon. Csókolózni kezdtek. Kivettem a számból a nagy gumó rágógumit, megnyújtottam egy méteresre, s az egyik végét belenyomtam a lány szőkésbarna hajába. A többi részt körültekertem a fején. Már ezzel is majdnem elkészültem, mikor a lány a hajához nyúlt. Keze az enyémhez ért, felkapta a fejét. Hüvelykujjammal nyomkodni kezdtem a rágógumit, hogy a koponyájáig betapadjon. (109.)

34 És itt újra csak a skizoid léthelyzet egy jellemzőjéhez érkeztünk, hiszen abban a reális éppúgy nem válik el az irreálistól, mint a korporeális az inkorporeálistól. (Vö. Deleuze.)

Egyrészt elszigeteli a lányt párjától, másrészt ezt éppen egy mérhetetlenül gusztustalan, saját teste belsejéből előhúzott tárgyval teszi. A határsértések tehát halmozódnak ebben a mozdulatban: Szájból - határozott forma és körvonal nélküli - ragacos anyagot - hajba - fej köré (olyan helyre, ahol a lány még nem érzel, de amely része személyes zónájának) helyezni, ha jól számolom, minimum ötszörös aláaknázása a határ mint olyan, entitásának. Ez tehát bizonyos határeset volt, de ez még nem elég az üdvösséghez. A verés még mindig várat magára.

Miért más a harmadik helyzet, melyben végül is sikeres lesz a narrátor? Szerintem a leglényegesebb különbség, hogy abban végre lemond az eszközhasználatról, mely addig megoldásait jellemezte, és közvetlen (testi) kontaktust létesít kiszemeltjével. Ez hozza meg az áttörést.

Kezemmel szétfeszítettem a szájam, lehúztam a szemem alatti bőrt. A nagy darab egyre röhögött. Széthúzott számból hatalmasat köptem, pont a nyakára ment. Ki akartam rúgni a pénzt a kezéből. A rúgás már nem sikerült, elindult az ökle, egyenesen az államnak. Megtántorodtam, de közben egyből köptem. Az orrát találtam el. (110.)

A leírásból kiderül, hogy a narrátor itt már nem mulasztja el, hogy saját testéből részesítse a potenciális verőt. Előbb egyes testüreei feltárt látványát választja a kommunikáció eszközéül (lássuk be: döntése szükségszerű), ezután pedig valóban juttat is belső tartalmaiból. A köpet már nem csak belülről kivett, de igazából nem saját anyag (mint a rágógumi): a köpet és a kisujj valóban a narrátor teste. Így a kommunikáció a deixis legmateriálisabb, és legkorporiálisabb szintjére érkezik, és ezáltal a narrátornak végre sikerül elkerülnie a félreértést és közönyt, mely az eddigiek során üzenetei befogadását kísérte. Az üzletemberek fejében megképződik a - Maturana által leírt - párhuzamos mentális struktúra, és már kezdik is verni a beszélőt. Végre oda a közvetettség, oda a jelek temporalizációja - ez a célba érés.

Talán nem érdektelen szemügyre vennünk a narrátor megváltóit: az előbbi sorozatba (iskolák - szerelem) illesztve mindenképpen a mélyvíz, a felnőttvilág tengere látható e szituáció cseppjében. A narrátor kilép az életbe, elszenvedi az első pofonokat. (Ezt a szituációt 'a pesti utca köznyelve' az orális örömszerzés elszenvedéseként teszi a konkrét, képszerű megértés tárgyává.³⁵)

(Szeged, 1996/97)

35 A Michel Foucault által elemzett elnyomó stratégiák lélektanához szolgáltat nagy érzékenységű adalékot a történet apró mozzanata:

- Tudod, mit? Szopasd meg. Ha megszopatom, adok egy ezrest - ezt a legkisebb srác mondta, hangja csilingelt az ötlet izgalmától.

- Megszopatom ingyen is. Vigyük be a kapu alá - mondta a nagydarab. (111.)

A részletből több minden kiderül. Egyrészt, hogy a kezdők is tudják, hogy élvezetes egy embertársuk szopásának tanújává lenni, a felette gyakorolt hatalom jele. Komolyabb összeget is megér, annak ellenére, hogy a pénz tudvalevőleg a hatalom egyik univerzális és könnyen kezelhető megnyilvánulása.

Tapasztaltabb és nagyobb (azaz hatalmasabb) társának viselkedése is sokatmondó. Belemegy a javaslatba, ráadásul a felkínált összeget is visszautasítja. Ezzel egyrészt jelzi: ő több, mint a másik afféle szopató-munkása, ő a szopátást a szopátásért, jókedvből, önkaratból, esetleg hobbiból végzi. Másrészt viszont azt is kifejezésre juttatja, hogy szopatni még jobb, mint azt csak nézni. Pénz nélkül is ő jár legjobban ebben a helyzetben. Talán kicsit nagyobb energia-befektetéssel jár, de összehasonlíthatatlanul nagyobb a profit is.

A császár új ruhája

„Az átlátszatlanság arra utal, hogy fordítsuk figyelmünket a felszínre. Az olyan technikai dolgok, mint például a rajzok és a tipográfiai változatok, melyek felhívják az olvasó figyelmét a könyv technológiai realitására, abból a szempontból bizonyulnak hasznosnak, hogy a felszínre irányítják a figyelmet, nem hagyván annak jelentőségét holmi mélységre (lényegre) való hivatkozással aláásni. A könyv oldalának igazsága ugyanis magán a lapon van, nem alatta, vagy valahol máshol a könyvtárban.”
Ronald Sukenick¹

„Tudom, nekem már csak a felület látványa jut és a képzelgés...Szorongva bujkál e mondatok szintje alatt - nem leszek Kolumbusz Kristófl! - a rezignált gondolat: nem, nem fogom felfedezni Párizst...”
Méliusz József

(Leporelló.)

A számítógép első, kissé mechanikusnak mondható fajtája egy-két éves korában kerül az ember kezébe. Bombasztikusnak hat, azon túl pedig a számítógép definiálásának káoszába vezet, ha hozzáteszem, hogy bizonyos lényegi okokból kifolyólag, de egyelőre szigorúan csak munkahipotézisként a harmonikaszerűen széthajtható képeskönyvet, a leporellót nevezem számítógépnek. Érveim között csak egy, de a többivel szorosan összefügg az a tény, hogy az ún. printerpapír, a számítógépes nyomtatás papír alapanyagának másik neve is ez: leporelló.

Leporello Don Giovanni szolgája a Mozart-operában. Neve annyit tesz: „nyúl, nyulacska”, ugyanis folyton cidrizik, bujkál, inábaszáll. De nem ezen az etimologikus szálon lesz a leporelló névadója, hanem mert egy ilyen formájú könyvben tartja számon ura hódításait. Leporello, a basszusnyúl erről a könyvről a regiszter-áriában dalol. A füzet alakja bizonyos értelemben végtelenített, és benne csak Spanyolországból ezerhárom nő neve van regisztrálva. Vajda György Mihály kötetének, a Don Juan vándorútja címűnek Murányi Zsuzsa tervezte címlapja egy női szoknya színházi függönyként is érthető fodraival utal a végtelen leporellóra.

A gyerekek a leporellót először mint keménylapos képeskönyvet tapasztalják meg. Talán az elementáris élmény miatt, hogy a leporelló könyv létére kigúnyolja a könyveket, akad a fiatal filiszteusok között olyan, aki négy-öt éves korában megrendezi élete első és utolsó képeskönyvromboló délutánját a szomszéd Erivel, és könyvtárának egy tetemes részét a sezlondon ugrálva széttépi. Ezeket talán a könyvek íveinek felvágott képmutatása zavarja, melyre a leporelló ujjal mutogat? Vajon mit kérnek számon a könyvektől? Hogy kézzelfogható valóságukban is illusztrálják azt a kezdet és vég nélküli bolyongást, amit egyébként potenciálisan hordoznak magukban, és aminek csak drasztikus beavatkozások vethetnek véget, egy fedél ráhajtása a lapokra, felállítás és a kéz megmosása? Aztán a leporelló eltűnik az életükből, hogy jónéhány év múlva visszatérjen oda, abban a formában, amit más néven printerpapírnak mondanak, és ami végeérhetetlen hullámokban gyűrűzik elő a számítógépes szöveg kinyomtatásakor. Nem kell azonban kinyomtatniuk egy szöveget, hogy nosztalgikusan emlékeikbe révülhessenek, és a se-vége-sehossza óperenciába merülhessenek, akár egy mesébe. A hipervalóság, melynek, mint régen a mesének, a fiatalok ma odaadják magukat, nem feltétlenül kell, sőt, egyáltalán nem kell, hogy megfoghatóan is illusztrálva legyen, mondjuk leporelló formájában. Elég, ha a képernyőt bámulják, és máris úgy érzik magukat, mintha bolyonganának egy leporellóban. A bolyongás és a vég nélküli „lapozhatóság” az, ami a számítógép egy bizonyos definíciójaként a leporellóból is számítógépet varázsol. Vagy mondjuk úgy, hogy a leporelló már egyszerű technikai kivitelezésében a textualitást hangsúlyozza, azzal,

¹ idézi Szerdahelyi Zoltán (in: A műértelmezés helye az irodalomtudományban. Studia Poetica 9. Szerk.: Bernáth Árpád. Szeged, 1990. 175-191.)

hogy rés nélküli, hogy „egyvégtű”. Na már most, a paradox helyzet akkor áll elő, ha egy olyan szöveg „leporlódik”, vagyis készül el leporellóban, ami tanulságában ellentmondani látszik önnön végtelenítettségének.

(A császár új ruhája.)

Érdekes, hogy a médiumokról szóló diskurzusban egy viszonylag rendszerezetlen, mondhatni fésületlen (nem „jól tájékozott”, mondaná McLuhan) tájékozódó is milyen gyakran találkozik az Andersen-mesére történő utalással. Elsütötte Marshall McLuhan a *The Medium is the Massage* többretegű címmel ellátott, a poszttypográfiai ember esélyeit latolgató könyvében. Aztán itt van például Theodore Roszak, aki a technikai médiumokat általánosan elemző McLuhan-nel szemben sokkal inkább a számítógépre koncentrált, és aki, még mielőtt megelőzné McLuhant ebben a kissé igénytelen, mert pusztán sorokat, rajzokat, fedeleket és felületeket előhúzó (tehát nem mélységeket felfedő) recenzióban, hátrébb szorul, vagy inkább (hát)oldalra, míg előléphet, hogy hasonlata miatt, amit használ, az „új ruha” miatt rárimeljen McLuhanre. McLuhan szerint, hogy egyenesen a közepén üssük meg őt, van valami antiszociális vonás a költőben, a művészen, vagyis általában a jó szimatú emberben (sleuth), egy olyan különleges képesség, mely lehetővé teszi számára, hogy „úgy lássa a környező világot, ahogy az van”. Jellemző az ilyen emberekre, hogy nem jól informáltak - „kevésbé tájékozottak”, mint az átlagember, magyarul nincsenek beavatva az úgymond időszerű, napi nyelvekbe, melyeket érdekek járnak át, keresztül-kasul. Mivel pedig ily módon nem kompromittáltak, a gyermek, a költő, a művész és a többi ösztönlény, nem takarja el előlük a nyelvet, a diskurzus a valóságot. És hogy érthetővé váljon az érvelés, McLuhan az Andersen-mesét hozza mint hasonlatot. Az udvaroncokat érdekeik arra kondicionálják, hogy ruhát lássanak a császárra, míg az antiszociális, rosszul informált, mert be nem avatott kölyök kimondja az igazságot: „ain't got nothin' on”, „nincs is rajta semmi”. A médium, ami úgymond körülveszi az embert (a mesében az udvar nyelve és nyelvi praktikái), oly sikeresen „masszálja” (vagy a képzavart elkerülendő: fűzi meg - McLuhan könyvének címében a „message”/„massage”, „üzenet”/„masszázs” szavakkal játszik) az érintetteket, hogy a császár új ruhája e nyelvre „véve” megszövedik, és pedig bizonyos nyelvi szabályok fonószékein („akik nem méltók a hivatalukra vagy/mert buták, mint a föld, azok előtt láthatatlan marad a ruha”). E nyelvben maga a médium válik üzenetté, és megszövedésében eltakarja a valóságot, a meztelen császárt. McLuhan ugyanezen könyve első oldalain kifejti, hogy „a fiatalság ösztönszerűen megérti azt, ami ma körülvesz bennünket - az »elektronikus drámát«, vagyis, éppen csak érlelődők lévén, a szocializációtól még meg nem rontott, a könyvkultúra diskurzusától és médiumától kevésbé befolyásolt kamaszok ártatlanságukból kinézve úgy látják az elektronikus valóságot, „ahogy az van”.

McLuhanhez képest Theodor Roszak a mediális diskurzus egy későbbi, másfajta, alapvetően kritikai beállítottságú válfaját beszéli. Nincs elkápráztatva az elektronikus fejlődéstől, mint ahogy McLuhan elkáprázni látszik, de kettejük felszínen meglévő ellentéte kibékül egy mesés gesztusban, egy mesés hasonlatban, magában az Andersen-mesében, ahogy azt olvassák. Roszak *Az információ kultusza* (- avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete) című könyvének bevezetőjében ezt írja:

„Az információ kezd hasonlítani arra a tapinthatatlan és láthatatlan, mégis szépnek talált selyemre, amelyből állítólag a császár ruháját szőtték. Olyannyira törekvő és átfogó meghatározásokat adtak róla, hogy most már a világon mindenkinek a létező legjobb dolgokat jelenti.”

Vagyis annak ellenére, hogy Roszak egész könyvét az információ kultusza rombolásának szenteli (amely kultusznak, kiderült, McLuhan az egyik főpapja) egy bizonyos humanizmus nevében, a mcluhani ártatlanság-elméletet egy másik szinten alkalmazza. Nála is a környező világgént felfogott médium és nyelv az, ami enyhén szólva igen erős hatást gyakorol az e nyelvet beszélő, szó szerint és a mcluhani értelemben véve is „jól informált” társadalomra, de ez a nyelv az elektronikai forradalom következtében a számítógép nyelve lett, az információ nyelve és diskurzusa, épp az a

médium, amelyet a hatvanas években még bizonyos tradicionális nézetek miatt az „udvari emberek” nem vettek észre, mint új valóságot. Most Roszak, látens McLuhanistaként és „antiszociális”, mert az aktuális nyelvet nem beszélő „költőként” egy más, médiumon túli valóságot vél látni. A túl sok hasznavehetetlen információ, a „jelentéktelen információs függöny”, mondja, és ezekkel karöltve (karon átvetve, ha úgy tetszik) az információs gazdaságot egekig magasztaló reklámhadjárat eltakarja a használó elől azokat a számítógépes lehetőségeket, amelyek a demokrácia erősítését, gyakorlását egyébként igen hatékonyan elősegítenék. Tehát végső soron magát a számítógépet takarják el. Pedig a számítógép, „megfosztva a hiú becsvágytól, szerény munkaruhába öltöztetve ... - akár a mesebeli császár - talán épületesen szolgálhatja majd a közjót.” Ahogy Roszak könyvének első sorában írja, „a mesebeli kisfiú, aki kikottyantotta a zavarba ejtő igazságot, hogy a császár meztelen, nem feltétlenül értette úgy a dolgot, hogy öfelsége nem is érdemel semmi tiszteletet”. Ezek szerint Roszak, mint a mesebeli kisfiú, és mint annak idején Marshall McLuhan, kikottyantja az igazságot, hogy a király (a számítógép) meztelen.

Az írónak a Mérleg sorozatban megjelent könyve fedelén Grünwald: Az isenheimi oltár című művének egy részlete látható: egy, a mutatóujjával valami felé bökö kéz, a háttérben pedig egy latin szó azt mondja, hogy „illum”, magyarul: „azt”. Ez a kép ugyanabba az irányba látszik mutatni, mint az Andersen-mese, amelyben a kisfiú a leleplezés pillanatában a császárra mutat, és így kiált: „De hisz nincs is rajta semmi!” Roszak tehát egy részleten túlmutatva az egészet sejteti. Számára (és McLuhan számára) A császár új ruhája alkalmas allegória egy üzleti-hatalmi diskurzus leleplezésének illusztrálására, valamint saját szerepük megvilágítására e leleplezésben.

(A valóság.)

A gyerekönyvek általában mértéktartók, és az ábrázolásban a hordópocak és a koffer-fenek a legtöbb, ameddig elmennek, tehát gondosan eltakarják a császár füttyijét. Ebben a The Medium is the Massage tipográfusa, Quentin Fiore is hasonlóképpen jár el, mikor a William Woodman készítette rajzot válogatja be a kötetbe, amely rajzon a császár, bár koronában van, de meztelen, viszont jobbra kifele sétál a lapról, és a jobb lábával lép. A meséből azonban egyáltalán nem a fallosz hiányzik, ugyanis a fallosz „nem játszik” a szövegben. A „fallosz” megalapozta szimbolikus rendet a ruha „testesíti meg”, vagyis az a törvény, amit a két csaló-szabó szőtt a sznob és félhülye alattvalók szájába. Mivel az imperátornak egyetlen hobbija és hiúsága az öltözködés volt (gyengéje, mondhatnánk), maga a ruha metaforikusára, de még inkább metonimikusan (érintkezik a császár testével) azonosítható a hatalom nyelvével. Ezenkívül a ruha udvari nyelvként szövődött meg. Nem kell magyarázni, milyen kellemetlen, ha a ruháról/szövegről mint hatalomról és mint hatalmi szövegről/szövegről (nyelvről) derül ki, hogy átlátszó². Foucault Kantorowitz után az uralkodónak „kettős testet” tulajdonít (amely azonban mégiscsak egyben kulminál): a fizikálisan megtestesülő és a jogokat, hatalmat ceremoniósan megtestesítő. A ciki esetünkben e második hiánya, hogy kilóg a lóláb: a császár teste a körítés alól. Egy pszichoanalitikus olvasatban a szimbolikus renden kívül álló kisfiú a mesében kasztrálja az Apát, vagyis esetünkben lerántja róla a fallosz által megalapozott második - ceremoniólis rendet/rend ruhát, vagy testet. Ez a mese végén egy apokaliptikus-performatikus helyzetben történik meg. A fiú leleplezi a császárt, de a szó mindkét értelmében. Leleplezi, ahogy valakiről megállapítják, hogy meztelen, és leleplezi, ahogy valakit meztelennek jelentenek ki. E kasztrálásán keresztül a hatalomnak az általános kiröhögése zajlik, a szimbolikus rendbe, a törvény előírásába („akik méltatlanok a tisztségükre, vagy buták, mint a föld, azok előtt láthatatlanná válik a kelme”) még be nem vezetett „ártatlan” gyerek leleplező mozdulatától, mutatva-érintésétől indítatva. A gyerek nem része a szövetnek, nem részesül benne, ezért tudja lerángatni, egy „ártatlanságában” oly megkapó porban való játszózás révén. („Emberek, halljátok,

2 Átlátszó, de balfácán módon az, vagyis a szó szoros értelmében. Ugyanis minden hatalmi beszéd, minden intézmény (apparátus), rendszer és gép (apparátus) átlátszónak, vagyis legitimnek, ellenőrizhetőnek, összevethetőnek, átvilágíthatónak állítja a saját nyelvét, csak éppen minden törekvése arra irányul, hogy tulajdonképpeni gépi mechanizmusa és teste takarásban legyen. Ezt az ellentmondást használja ki az Andersen-mese, amikor egy archaikus hatalmi rendszert szövegesít meg. A paradoxon az, hogy az archaikus hatalom végső és döntő érve mindig az uralkodó teste. A mesében ez a végső érv kerül ellentmondásba a sajnos valóban és szó szerint átlátszóra sikeredett hatalmi nyelvvel. A test ugyanis az átjárhatatlanság és ellenőrizhetetlenség leteteményese.

mit mond az ártatlanság?”, kiált fel az általam tanulmányozott gyerekkönyvben a fiát a nyakában „viselő” apa, aki a mesében csak helyettesítés, protézis. Egy sznob kókler, stréber epigon, gyáva nagytestvér, nyúl-vány.) A mese ebből a szempontból arról beszél, hogy lehet nem beletartozni a szimbolikus (hatalmi) rendbe, azt kívülről meg lehet szüntetni - lehet arról beszélni, hogy császáron nincs ruha, vagyis apunak nincs fütyije. (Vagy milyen kicsi. Illum, nézzétek a faszát.)

Mindenesetre Jean Baudrillardnak, ha nem is közvetlenül, de van egy-két meglátása a császár új ruhájával kapcsolatban. Azt mondja például, hogy „érkeznek a modellek³ és - akár egy bomba⁴ - orbitális cirkulációjuk konstituálja az események eredeti magnetikus mezejét.” Lefordítva mindezt a mesére, a szimulált ruha (vagyis a kordában tartó törvény) létrehozza a hatalmat, az ünnepet, a második testet - mindent, amit kell. A hatalom önmagát legitimálandó nukleáris elrettetéssel operál, vagyis szimulált maghasadással, amibe a hatalmi nyelv (a ruha) hasadása is belefér, ennyiben a kisfiú egy, az apparátusba kalkulált csavar (vagy olló). Ezt nevezi Baudrillard „operacionális negativitásnak”, amikor tehát a hatalom, mivel szüksége van a valóság illúziójára, saját legitimitásának illúziójára, a botrányal bizonyítja az igazságot, a válsággal a rendszert, forradalommal a tőkét. Ennek modelljét látjuk viszont az Andersen-mesében, a kisfiúban és mutatóujjában, a Roszak-könyv fedelén. És ez a mese egyben minden olyan diskurzus modelljéül is szolgál, amelyek apparátusok, hatalmi gépezetek és ruhák rombolásából élnek a valóság jegyében, közben pedig észrevétlenül éltetik azokat, mondhatni újraszövik őket egy (r)evolúciós gesztussal. Éppen ezért legalább annyira ideologikusak, mint az általuk bírált diskurzus.

Úgy képezem, hogy a kisfiú a mesében a kamaszkor küszöbén így szól: „Vigyétek tőlem a kisdededet. Most elmesélek valamit az Atyáról.” (Mészöly Miklós) A teoretikus, aki az etimológia szerint néző egy ünnepen, lassan átfordul az objektivitás partizánjának állapotába⁵, és a valóságot kutatja a ruha mögött. Olyan ez, mintha Don Juanként a függöny, vagy a szoknya hasítékán tartva kezét, ily módon folyamatos kapcsolatot tartva a „valósággal”, valakinek mindig lehetősége lenne a „színpadról” visszasurranni „oda”. (Betenni „illum in illum” - „azt abba”.) Jean Baudrillard, aki ezzel szemben sokkal szkeptikusabb, a tökéletes szimulakrumok terét, amelyben élünk, a sivataggal asszociálja. Rímelve Nietzsche, aki szerint „valamely illúzió szétrombolásából még nem lesz igazság, tudatlanságunk növekszik csupán, »üres terünk« tágul, »sivatagunk« területe növekszik”.

(Az apparátus és a valóság.)

Az „apparátus” szó eszközt, készüléket jelent. Walter Benjamin így nevezte például a kamerát, tehát a fényképezőgépet és a filmfelvevőgépet a harmincas években. Benjamin szerint ezek azok az eszközök, amelyek forradalmasítják a művészetet. Az apparátus lehetővé teszi ugyanis a reprodukciót, gyártását olyan képeknek, melyeket már nem leng be az aura szelleme, ami belengte a klasszikus értelemben vett műalkotást, „itt”-et és „most”-ot adva neki.

„A legtökéletesebb reprodukció esetében is hiányzik a műalkotás »itt«-je és »most«-ja, vagyis egyszerű létezése azon a helyen, ahol van... A reprodukció technikája leválasztja a reprodukáltat a hagyomány birodalmáról...A vevő mindenkori szituációjában aktualizálódik a reprodukált.”

Benjamin argumentációja azért lényeges, mert a fotózáson és filmkészítésen mint apparátus-működtetésen kívül olyan kérdéseket segít problematizálni, amelyek már sokkal inkább a mi kérdéseink, semmint az eredeti szövegkontextusé és a szerző koráé. Vagyis: épp Walter Benjamin

3 Gondoljunk arra, hogy a császár bizonyos értelemben szupermodell, és ezt nem is nehéz elképzelni, hiszen az ünnepi felvonulás olyan, akár egy egyszemélyes divatbemutató. Baudrillard persze tágabb értelemben beszél a modellről.

4 Mondjuk hidrogénbomba, pl. Claudia Schiffer.

5 Richard Rorty szerint a szolidaritás partizánjait a Nyugat történetében az objektivitás partizánjai váltották fel (még a korai görögöknél), és ennek a hagyománynak vagyunk mi az örökösei. Az objektivitás partizánja a valósággal teremt kapcsolatot, hogy meneküljön a szubjektivitástól és a provincializmustól, saját társadalmát az Igazság fényében kívülről lássa.

idézése, aktualizálása, reprodukálása segítségével gondolkodhatunk el most már a műalkotás, tehát egy kép, egy színész, egy pillanat reprodukálásán túl adatok, információk, programok reprodukálásáról a számítógép kapcsán. Az eredeti gondolat ilyen mérvű kiterjesztését, reprodukcióját az apparátus fogalmának időközbeni megváltozása teszi lehetővé. Már nem csak a filmfelvevőgép és a fényképezőgép apparátus, de a számítógép is az.⁶ Mindezek (vagyis a médiumok) vizsgálatához pedig kitűnő analógia a mozi, ahogy azt klasszikus hollywoodi formájában ismerhetjük. A mozi apparátus, és ebben a szóban önmagához öleli annak minden értelmét: gépezet és intézmény, tehát egy markáns diskurzus helye. Az apparátus egy mai amerikai kritikusa, Greg Ulmer szerint a mozi és a számítógép legalább annyira ideologikus, mint amennyire technológikus. Vagyis a hollywoodi narratívák „átlátszatlan” stílusa és a termék fogyasztásának „természetessége” működik a számítógépben is. A számítógép technológiájának célja, hogy eltűnjék a kompjuter, azaz az apparátus „teste” (hardware) és „lelke” (software). Hogy ez sikerüljön, Sailer (Nicholas Cage) kígyóbőr zakója („személyes szabadságom jelképe”, Veszett a világ), és Joker (Jim Carrey) találmánya (az „interaktív” és agyelszívó valóságsszimulátor, Mindörökké Batman) együtt szolgálnak biztosítékként. Magyarul az individualizmus és a realizmus mint az amerikai ideológia twin peaks-e vagy ikertornya (Ulmer) van beépítve a moziba és a számítógépbe.⁷ Ez a realizmus-illúzió csak úgy jöhet létre, ha a technológia úgy szövi meg a nyelvet, az információt, hogy az képes legyen megszüntetni azokat a hatásokat, amelyek, ha rálát és reflektál a médiumra, vagyis az apparátus testére, elidegeníthetik a kezelőt, visszaöklendezhetik a beszipantott és megemésztett elmét.⁸ Ezzel pedig visszaérünk a meséhez és annak szövetéhez. Ulmer nem explicit módon idézi, de retorikája (ami a mai filmkritika elfogadott sémáin alapul, lásd: „átlátszóság” [transparent]⁹ „varratok” [sutures], „egyvégtűség” [seamless] stb.) megengedi a párhuzamokat, másrészt szkeptikus nyilait a mesebeli kisfiú paradicsomi almás ártatlanságára irányozza. Ugyanis szerinte „fikciónak” és „valóságnak” az egyre profibbá váló technika által lehetővé tett keveredésével az e rendszert vizsgáló kritika bajban van. Vagyis képtelen arra, hogy megvilágítsa az eltűnő apparátust, hogy Roszak humanista gesztusával rámutasson a meztelen gépre¹⁰, a gép testének ideológiától megfosztott és védtelenné tett valóságára.

Persze kérdés marad, hogy volt-e valaha egy olyan korszak, mondjuk a humanista szubjektum apparátusának, a könyvnek a korszaka, amikor az olvasó elme meg tudta különböztetni a jót a rossztól, a hamisat a valóditól, és hogy ez a készség csak a technicizálódás - a mongoloid tévé (Ihab

6 Az interaktivitás szempontjából (amennyiben ez szerepelne az apparátus definíciójában) a televízió nem nevezhető annak, ha a channel surfing ma már egyre bővülő lehetőségeit nem mérvaljuk. Ha mérvaljuk, akkor a tévé egy végsőig fejlesztett, globális, interszatelit (műholdak közötti grasszálást, tehát vágást, fűzést, otthoni mozgókép-készítést lehetővé tevő) apparátus.

7 Ez persze a televízióra is áll mint apparátusra. Informálás és konformálás egymás szinonimái lesznek a számítógép- és információburjánzásban. Párhuzamként kínálkozik itt Barthes, aki az irodalmi művet (amelynek fedelei kijelölik pontos határát, és így kötet lesz belőle) a maga kézzelfoghatóságában a mindenen átvágó szöveg himtagjaként határozza meg. Roszak, ha megkérdeznénk, talán a tévére és a számítógépre mondaná ugyanezt. Csak ezek az információ falloszai. Beállnak a szobába, és nyomják belénk. Ha belegondolunk, Barthes és Roszak mozdulata között nincs nagy különbség: mindkettő hatalomnyeső, azaz kasztrációs gesztus (illum), de egyik sem a hús-vér élvezet ellen irányul, hanem az emberiség nagy plasztikfalloszai, vagy más néven vibrátorai ellen, melyek uralma, túlzott hatáskörű alkalmazása megakadályozza a - szerintük - valódi élvezést. (Ilyen vibrátor a tévé, a számítógép, de ezek szerint a könyv se más.)

8 A komputertechnológiában a valóság egyre tökéletesedő illúzióját az „egyvégtű” szövet-információkörnyezet ö-kelméje biztosítja ö-átlátszóságában.

9 Ez itt nem ellentmondás, mivel a médium nyelve ugyan valóban átlátszatlan, azért, hogy leplezze a technológiát, és így valóságillúziót generáljon, de nézhetjük ezt a másik oldalról is, hogy tehát a technológiának átlátszóvá kell válnia ahhoz, hogy láthatóvá tegye a nyelvet. A filmszakadások a moziban, a software-botrányok szerte a világon, vagy ha teát öntesz a billentyűzetre - mindezek még egy esetlen és kevésbé átlátszó technikai nyelv bizonyítékai. Ez mind-mind megoldásra vár, s talán reménykedhetünk a kompjutertudósok találmányosságában.

10 Hisz épp ez a kérdés Walter Benjamin kettős látásával is: ott ér véget a művészet kultikus hatása, mondja Benjamin, ahol egy eredetiből, egy valóságból - egy képből, egy könyvből több „tud lenni”, vagyis ahol nincs is már szó eredetiségről. Ez a szemlélet alapvetően a műalkotás körül látja-érzi az aurát, valamint benne - és nem a körül, aki épp szembeül. Valami annyiszor ismétlődik, ahányszor nézik, lehetne mondani faragatlanul. Egyrészt az eredeti műalkotás aurája is mindig már annyiszor bomlik el, ahányszor nézik, másrészt nehéz lenne valakitől elvitatni, ha egy kópia láttán aurát szagol.

Hassan) és a személyi számítógép beköszöntével tűnt az éji homályba. Naiv nosztalgiával búcsúztatható egy valamikori, még apparátuson túli különbségtevés képessége, és még naivabb hittal kiprédikálható a totális információs univerzum a humanizmus nevében, mégis úgy tűnik, hogy egyrészt az apparátusok térhódításával, a médiumosodás világméretű elterjedésével nem köszönt be lényegi változás az olvasást (akár egy kép olvasását) illetően, vagyis nem a gépen értett apparátus az, ami eltávolítja a dolgot magát, megmásítja a tényt, eltörli a különbségeket fikció és valóság között, hanem az írás, más szóval a jelölés lehetősége, melynek globális terméke, a nyelv univerzális apparátusként távolít el minden beszélőt az ún. valóságtól; másrészt a tudás státuszának megváltozása, ahogy azt Lyotard leírta, vagyis hogy informatikai mennyiségekké alakításával számítógép-nyelvre fordítható, és így függetlenedik az embertől és külsővé válik, mégis megváltoztathatja magához az olvasáshoz és íráshoz mint humanista eszményekhez való viszonyunkat, ha nem is lényegileg. Az „új olvasáskészség” (new literacy), nem az ember jelöléshez való viszonyának új módozata, másképpen nem a jel-jelölt távolságát befolyásolják az e készséget feltételező gépek, nem hoznak létre transzparens nyelveket, hanem ez a képesség úgymond a jelölés sebességének változásában mutatkozik meg. Ragaszkodva a meséhez: nem az a rettegni való pillanat, amikor már az ártatlanság megtestesítőjeként megismert kisfiú sem látja már meg, hogy a király meztelen, talán épp azért, mert a legveszélyeztetettebb nemzedékhez tartozik, és szeme elfátyolosodik a játékprogramoktól. A kisfiú soha nem látott tisztán, hogy szemére most a mesterséges intelligenciák bocsássanak hályogot, eltakarva előle a pőrén szőrös valóságot. Eltakarták azt már az anyutól tanult szavak. Tehát nem könny és nem hályog, nem sírás és nem szembetegség, amit az apparátus használata a belétekintőnek okoz. Sokkal inkább mintát rajzol elé, úgy, ahogy egy ruhának vagy egy táj vagy város térképének mintája van. Az apparátus szövetként és térképként, vagyis nyelvként fog működni, így pedig ragaszkodik a legrégebbi hagyományhoz. Az e nyelvben való haladás sebessége az, ami talán változik. Úgy is lehet mondani, hogy az apparátus lovat ad alánk, hogy az információ révén burjánzó nyelvi rengetegben (amely sokkal inkább egy önmagát tervező betondzsungel, utcák törvényeivel és nyelvjáték-negyedekkel, mint őserdő) a közlekedés öngerjesztő sebességét fel tudjuk venni. Egy másfelé mutató hasonlatot segítségül hívva, az „egyvégtű” (Ulmer) „információs függöny” (Roszak) nem egy combtőig felvágott, de jó sűrű szoknya, melynek hullámaiban kezét megmerítve a kritikus humanista előbb-utóbb rést talál; sokkal inkább egy leporelló, amit kedvére hajtogathat az, akit érdekel. A császárt meztelennek látni ugyanolyan illúzió, mint Don Juan potenciálja, melynek bizonyítása női nevek felsorolásába fullad egy sehol sem nyíló rakottszoknya-leporellóról.

(Az eltévedt lovas.)

Van, aki, ha papírra ír, az írását sokkal céltudatosabban vezeti: lassan, de „halad”. Ezzel ellentétben a számítógépes szöveg gyártásakor elkalandozik, amúgy magyarosan, és portyázó hadviselés-szerűen megüt egy-egy területet. Ez az eljárás a fogalmi beszéd logikus vezetése, eltervezett témájának linearitása, a bekerítéses hadművelet szempontjából mindenféleképpen szabálytalan - irreguláris. Pikkoleptikus, ahogy Paul Virilio mondaná, egy hipotetikus duktushoz képest, az argumentáció „öntudatához” képest. Egy szabályos és szabályozott művelet, egy kifejtéses diskurzus folyamatos megszakítása. Milyenek azok a kondíciók, melyeket a gép ez irányban segít kifejlődni benne? Milyen kapcsolatban van a kalandozásra, bolyongásra való hajlam a számítógépes írással-olvasással? Az apparátus felszínre hozná az íróban elrejtett archaikus mozgatókat, mondjuk a magyar hadviselésre a hét törzstől a Néphadseregig jellemző trehánytságot? Talán magába az apparátusba belekódolva a bolyongás mint redukálhatatlan lehetőség, és hogy a nyelv, amit beszél, pontosabban amit ír a begépelő, az az egyre tökéletesedő szimulációk és apparátusok között a számítógéppel mint saját allegóriájával találkozik, abban az értelemben, hogy maga a nyelv is végső soron ugyanúgy működik, mint az apparátus felkínálta végtelen és homogén mező: kitüntetett pontok nélkül. A nyelv egy végtelen koincidienciában megpillantja önmagát a monitorban, de nem mint Mennyei Jeruzsálemet, és nem mint az Örök Várost, és nem mint az Édent, melyek nem szimulálhatók várostérkép és földrajzi térkép segítségével, és amelyek kitüntetett pontja kikerülhetetlen, mint tájfutónak a pecsét. A gépben (és mindenhol másutt, a

könyvben is - az apparátusok tendenciája csupán arisztokratizmusuk porladása, és ezzel egyidőben szimulatív technikáik tökéletesedése) nincs utolsó írás és nincs utolsó lovas. Utolsó íráson értve azt, amit már nem lehet tovább írni, és utolsó lovason azt, aki leszáll a lováról, vagy akit leszállítanak.

Erdész Ádám

Aczél és távolodó kora

Révész Sándor Aczél-életrajzáról és fogadtatásáról

A hazai folyóiratok és napilapok hasábjain rendszeresen olvashatunk keserű hangú esszét, indulatos publicisztikai írásokat arról, hogy a magyar társadalom, elsősorban az értelmiség elmulasztotta a közelmúlttal való szembenézést. A mögöttünk lévő évtizedek, s benne a magyar értelmiség szerepvállalásának kritikai áttekintését szorgalmazó szerzők nehezen cáfolható érveléssel újra és újra bizonyítják, hogy ha nem beszélünk őszintén a mögöttünk lévő időszak árulással felérő rossz kompromisszumairól, a hamis öngazolási technikákról, a sok-sok sikernek álcázott kudarcról, akkor a múlt hazugságai óhatatlanul átszivárognak jelenünkbe. Megmarad az értékek viszonylagossága, változatlanul maradnak az értelmiségi társadalmat megosztó, nagyjából manipulációval kialakított frontvonalak és véglegesen elveszítjük az otthonos világ megteremtésének esélyét.

A meg-megújuló sürgetések ellenére az elmúlt években alig történt valami: nem voltak széles körben hivatkozási ponttá váló nagy viták, nem volt katarzis. Ha egy-egy személyes teljesítménynek köszönhető feldolgozás vagy dokumentumkötet megjelenése után meg is indult a tisztázó vita, a gondolatcsere nagyon hamar vagdalkozássá vált. Elemzések és érvek helyett perdöntőnek szánt információkra épültek a vitacikkek, s a szembenállók gyakran még csak nem is a maguk tisztázása végett sorolták az adatokat, hanem megelégedtek ellenfeleik múltjának diszkreditálásával.

Ez az áldatlan helyzet indította Révész Sándort Aczél életrajzának megírására. „Ez egy kezdeményező könyv. A közelmúlttal való diskurzus megújítását próbálja szolgálni - írja a biográfia utolsó fejezetében -, és a közelmúlttal való diskurzus befulladására ihlette. A könyvhiány ihlette. Nem normális állapot, hogy Kádár halálának hetedik, Aczél halálának ötödik évfordulóját úgy érzük meg, hogy nincs róluk könyv... Szeretném, ha lenne már ennek a rongyos magyar demokráciának a diktatúra bukása után hat-hét évvel egy kis önbizalma a múlt szemlélődőbb szemléletéhez, az értéktartó kontemplációhoz.” Aczél György, mint a Kádár-rendszer reprezentatív politikusa, kétségkívül olyan személy volt, akinek életén keresztül tanulmányozhatóak a rendszer specifikus jegyei, működésének feltárása pedig tükröt tarthat a magyar elit értelmiség széles körei elé.

Források és módszerek

Az első kérdés, milyen anyagból és milyen módszerekkel építkezett Révész Sándor. Munkája során egyszerre találkozott a forráshiány és forrásbőség okozta gondokkal. Az MTA könyvtárának adományozott Aczél-hagyaték egyetlen lapját sem olvashatta, nem jutott hozzá bizonyos belügyi iratokhoz s az MSZMP Politikai Bizottságának üléseiről készült magnófelvételek sem kutathatók. A szerző rendelkezésére állt viszont a volt pártarchívum anyagainak egy jelentős része, a publikált és kéziratossá visszaemlékezések, interjúk sokasága, a módszeresen gyűjtött Oral History-életrajzok, és az egyetlen személy által gyakorlatilag áttekinthetetlen sajtó. Révész felkereste a kor számos szereplőjét is s a jegyzetek tanúsága szerint történetek mellett dokumentumokat is kapott tőlük. Ez a forrásbázis elégségesnek bizonyult egy érdekes és Aczél életének fontos pontjait hiánytalanul érintő monográfia megírásához. Maradtak ugyan megválaszolatlan lényeges ténykérdések, de furcsa módon, olykor a konkrét adatot illető bizonytalanság Aczél politikusi módszereit mutatja be

hitelesen. Lássunk egy konkrét példát: az Írószövetség 1986-os közgyűlése a hatalommal való konfrontáció jegyében zajlott le, a szövetség a párt vezetése számára elfogadhatatlan választmányt és tisztikart választott. Ellenlépésként a feloszlásától új írószövetségek) létrehozásáig többféle megoldás szóba került, s elkezdődött a párthű tagok szövetségből való kilépési, kiléptetési akciója. Révész a rendelkezésére álló források alapján nem tudta biztosan megállapítani, hogy Aczél vajon támogatta-e az utóbb kudarcba fulladt kiléptetési akciót, avagy más megoldást szorgalmazott. A forrásként felhasznált visszaemlékezések, illetve személyes közlések egymásnak ellentmondanak. A szerző ilyen esetekben idézi a különféle vélekedéseket, ha vannak vonatkozó dokumentumok, sajtócikkek, azokat is, esetleg logikai következtetéseket von le, hangsúlyozva, hogy az általa valószínűbbnek vélt változat ellenkezője is bekövetkezhetett.

Bizonyos - az említetthez hasonló - tények a kötetben ugyan rejtve maradnak, de a szerző eseményeket rekonstruáló tevékenysége során pontosan kirajzolódik az Aczél által sokszor alkalmazott módszer: határozott állásfoglalás a döntéshozó pártforum előtt, a döntés teljes vagy részbeni - esetleg enyhített - végrehajtása, s közben az érintettek számára a negatív döntést igyekezett eredményként felmutatni. Mi több, arra törekedett, hogy az érintettek egy része magára vállalja a negatív döntés végrehajtását vagy legalábbis szimbolikus támogatását. Egy-egy ilyen szituációban kamatoztatta színészi múltját, emberismeretét, s az egyszerű korrumpáláson túl volt egy nagyon hatásos érve: inkább saját kezűleg megnyirbálni az amúgy sem tágas mozgásteret, semmint kivárni, hogy „azok”, „a keményvonalasak”, „a sztálinisták” elvegyék az egészet. Egy-egy ilyen szituációt Aczél igen sokféle módon tudott tovább pörgetni, például úgy, hogy miután egy szervezet, intézmény néhány tekintélyes és tisztességes tagját - a szervezet, az intézmény egészét védendő - rávette a mozgástér önkéntes korlátozására, az alkura nem hajlók számára úgy interpretálta a történeteket, hogy ő szívesen segített volna, de hát voltak, akik önként feladták a pozíciókat, immár nincs mit tenni...

Mivel Révész Sándor részben kényszerűségből, részben érdeklődése folytán erőteljesen támaszkodik a kortársak visszaemlékezéseire, az Aczéllal valamilyen kapcsolatban álló személyek szempontrendszerre sokszor és sokféle formában megjelenik könyvében. E forrástípus kiemelt használatának eredményeként széles körképet kapunk arról a közegről, amely működésének terepe volt. Ugyanakkor ez a forrástípus bizonyos veszélyeket is rejt: az optimálisnál jobban lecsökkenhet a szerző és tárgya közötti távolság. Révész többnyire sikeresen kerüli el a csapdákat, egy-egy résznél, például a záró fejezeteknél vélem úgy, hogy a szerző alkalmanként másnak adja át a beszélő pozícióját. Hozzá kell tennem, hogy az Oral History-források alkalmazása tulajdonképpen most kezdődött meg, e forrástípus használatának szabályait éppen úgy ki kell alakítani, ahogy az előző generációk kiszűrték a hamis és hibás keletű okleveleket.

Feltétlenül meg kell említeni, hogy a könyvnek van egy publicisztikai vonulata is. A szerző olykor kilép a vizsgálódó kutató pozíciójából s vitázni kezd. Nézzünk egy példát: az Aczél és Illyés közötti bonyolult kapcsolatot boncolgató fejezetben a tények sorolása, a szempontok mérlegelése során egyszer csak megáll Révész, s egy ismeretlen szerzőtől, egy nem túl jelentős, rövid életű lapból idéz egy, Aczél „elnemzetietlenítő” politikáját támadó passzust. Az idézet a felderíteni kívánt tényekhez nem visz közelebb, ám felvillant egy lehetséges interpretációt, s ezzel más fénytörésben mutatja fel az adott kérdést, e résznél Illyés patrióta lépéseit. A publicisztikai él általában a rendszerváltozás után „populistának”, „szélsőjobboldalinak” minősített csoportok ellen irányul. Az ő méltánytalannak tekintett támadásaik ellen Révész Sándor meg kívánja védeni Aczélt. Ám túlbecsüli e csoportok jelentőségét és befolyását s hőst olykor túlzottan is megvédi.

Végezetül még két megjegyzés a forrásokhoz és a módszerhez: a volt pártarchívumban fellelt anyagokra, vélhetően a személyiségi jogok védelme okán, a fondszám és az őrzési egység megjelölésével hivatkozik Révész. Ha van is szerző, kiléte titokban marad, azaz e téren az olvasó nem mérlegelheti az információ hitelességét. Gyakran szerepel, olykor névvel, máskor név nélkül a jegyzetekben a „magándokumentáció” megjelölés. 1980-ban a Fiala Írók József Attila Körének szentendrei találkozáján Tóth Erzsébet úgy fogalmazott, hogy a hatalom ne hazudozzon tovább a forradalomról, Elek István pedig a politikai intézményrendszer megváltoztatásának szükségességéről beszélt. A jegyzetben a következő szerepel: „Belügyi jelentés a szentendrei

találkozóról. Magándokumentáció.” A szerzőt természetesen dicséri, hogy ilyen dokumentumokhoz is hozzájutott, ám az kérdés, hogy ki őriz efféle iratokat, s alkalomadtán hogyan magándokumentál vele.

Hatalom és szerep: Aczél

A vaskos könyv nem teljesen egységes, első része inkább hagyományos életrajz, amelyben helyet kap a magánszféra, a középső a pálya emelkedését követő karriertörténet, míg a záró rész lazább szerkezetű eseményfüzér, amelyben a szerző a '70-es, '80-as évek nagy kultúrpolitikai ügyeit - Fiala István József Attila Köre, Mozgó Világ, írószövetségi közgyűlések stb. - veszi sorra. Mindegyik rész kimondottan érdekes, Révész Sándor rengeteg új információt nyújtó, sokszereplős történetként írta meg Aczél György életét. Egy igazán látványos felemelkedés és egy gyors zuhanás eseménysorai pörögnek szemünk előtt. Nyomon követhetjük, hogy az árvaházat megjárt fiatal Aczél hogyan találkozott a cionista és baloldali mozgalmakkal, megismerhetjük rövid színészi pályáját, háború alatti zsidómentő akcióit, majd tanúi lehetünk annak, hogy 1945 után milyen módon indult el egy fiatal kommunista politikus ígéretes karrierje. Aczél zempléni, majd baranyai megyei titkárként elismertséget szerzett magának pártjában, ám háború előtti kapcsolatai miatt ő is az egyik koncepciós per vádlottja lett. 1949-ben letartóztatták s öt gyötrelmes évre eltűnt a maga által is épített rendszer börtöneiben. 1957-ben a Kádár-kormány forradalom utáni berendezkedése idején, művelődési miniszterhelyettesé váló kinevezésével kezdődött másodkarrierje, amely valóban a csúcra vitte. A '60-as évek második felére nemcsak a magyar kulturális élet irányítója lett, hanem hosszabb időre megszerezte a Kádár-rendszer számára a magyar szellemi-művészeti élet számos reprezentánsának támogatását, vagy legalábbis a támogatás látszatát. Személye köré a '70-es-'80-as években egész legendakör szövődött: a működését pozitívan interpretáló legenda szerint ő volt az értékmentő, aki a meg-megújuló sztálinista törekvésekkel szemben a lehetőségek határáig megvédte a szellemi élet szabadságát, a negatív interpretáció szerint ő volt az, aki a hazai szellemi-kulturális életet szétzüllesztette s az erkölcsi értékeket jóvátehetetlenül felpuhította.

Révész Sándor vaskos kötetét végigolvasva két olyan tényezőt regisztrálhatunk, amelyek e változatos pálya kereteit kijelölték. Aczél gondolkodását a harmincas évektől fogva meghatározta az a nagyon sok kortársát megérintő messianisztikus hit, hogy fel lehet és fel kell építeni egy jobb, igazságosabb és ésszerűbb világot (Vámos Tibor megfogalmazása). A másik, gondolkodását és pályáját meghatározó tényező az volt, hogy a szocializmussal szemben nem látott alternatívát. A Horthy-korszak Magyarországot Európa egyik legelmaradottabb országának, a kontinens első fasiszmusának tekintette. Számára - amint azt Révész Aczél egyik interjúkötetéből, „a második beszélgetőkönyvből idézi -, 1956 is »fasiszta boszorkányszombat volt«”. A rendszerváltozás után pedig a „megváltozott világ első számú üldözöttének érzi magát”, s meg volt győződve, hogy „ez (a rendszerváltozás) egy vadállati terrorba fog itt fulladni”. A két világháború közötti Magyarországot illető véleményt magyarázza a származása miatt elszenvedett üldöztetés, 1956 és a rendszerváltás minősítése inkább pszichológiai magyarázatra szorulna, de nem is ez a fontos, hanem az, hogy ez a vélekedés alapvetően strukturálta Aczél gondolkodását. A messianisztikus hit - később annak maradéka -, a szocializmus vagy fasiszmus felfogás egyértelműen kijelölte lehetséges politikai helyét, s erről a pontról az óriási megrázkódtatással járó börtönelményei sem tudták kimozdítani.

A konkrét politikai szerepre pedig alkati tulajdonságai predesztinálták. Már első komolyabb megbízatásakor, zempléni megyei párttitkársága idején remekül kamatoztatta adottságait. Rövid idő alatt széles körű személyes kapcsolatrendszer épített ki, majd a gyenge pontokat kitapintva munkálkodni kezdett: a Kisgazdapárt egyes helyi vezetőit múltjuk kompromittálónak minősített dokumentumaival szelídítette meg, szociáldemokra pártvezetőket a jövőd karrier ígéretével készített együttműködésre. Fél év alatt sikerült elérnie, hogy legyen embere a Parasztszövetségben, átvitte, hogy a korábban ellenséges Szociáldemokrata Párt megyei vezetésének élére egy titkos kommunista párttag kerüljön, sőt a Kisgazdapárt is a kommunista vezetőkkel való egyeztetés után választott vezetőséget. Igen taktikusan viselkedett az egyházakkal szemben is: „Egyházak felé először a papokkal építettünk ki személyes kapcsolatot - olvashatjuk Aczél Révész Sándor által idézett egykorú jelentésében -, felhasználtuk a református lelkészeknél a reformátusság

szétforgácsolódásának kérdését, a kultuszminiszter kérdését (mármint, hogy az katolikus volt), azt, hogy magyar vallás stb. A kath. papoknál az alsó papság és a felső papság közötti természetes ellentéteket, hazafiasságot (Róma) használtuk fel. A tömegek felé ugyanakkor a vallás és a reakciós papság különválasztását." Aczél számon tartotta a papok születésnapját, kívánságra küldetett nekik reverendára való szövetet, tokaji bort. Bejárt a sárospataki főiskolába, barátkozott a tanárokkal, ezenközben egyik jelentésében kritizálta az államvédelmet, amiért a Magyar Közösség megyei tagjait, többek között a pataki kollégium reakciós tanárait még mindig nem leplezték le. A különböző csoportokat megosztó ellentétek elmélyítésére, az emberi gyengeségek kihasználására, a jobb-rosszabb kompromisszumok maximális kiaknázására épülő módszereknek is nagy része volt abban, hogy Zemplén megyében a Magyar Kommunista Párt 1947-ben a korábbi 13 %-kal szemben a szavazatok 28 %-át szerezte meg.

Az Aczél működése során készséggé vált, Révész Sándor által „offenzív kegygazdálkodásnak” nevezett módszer még inkább kamatozott akkor, amikor a kulturális élet különböző posztokat betöltő irányítója lett. Először is rendkívül inspirálóan hatott rá a közeg, ifjú korától arra vágyott, hogy az írók, költők asztaltársaságának egyenrangú, mi több, mértékadó tagja legyen. Jól ismerte ezt a világot, a Kádár-rendszer konszolidációja idején aligha volt olyan magas rangú vezető, aki a humán műveltséget illetően versenyre kelhetett volna vele. S Aczél, ellentétben a Marosán-típusú kommunista vezetőkkel, akik - Révész Sándor szavaival - „szenvedéllyel kergették volna az úthenger alá az értelmiséget”, 1956 után sem csak megtorolni akart, hanem a szellemi élet rendszer iránti bizalmát kívánta megteremteni. S mivel, főként az irodalom terén, meglehetősen biztos kézzel választotta el az ocsút a búzától, az igazán jelentős írók - pl. Déry, Illyés, Németh László - megnyerésére, vagy legalábbis pacifikálására törekedett.

Nem kétséges, sikeresen tevékenykedett, az 1956 utáni helyzet megkönnyítette a dolgát: a forradalom leverése után érdemleges változásban a realistán gondolkodók nemigen reménykedhettek, az évek múlásával puhult a szellemi ellenállás. Aczél az általa szorgalmazott szimbolikus alkuban komoly ellenértékeket kínált, a lojalitásért, a látható szembenállás beszüntetéséért - a kívánságok és az ellentételek személyenként változtak - megszólalási lehetőséget, a szellemi életbe való - állással, bizonyos befolyással járó - visszatérés lehetőségét ígérte. S itt nem az amúgy tömegesen megkötött adok-veszek alkuról van szó, hanem a szuverén személyiségek kompromisszumairól. Aczél személyiségének és módszereinek nagy része volt abban, hogy a hazai szellemi élet mintaadó figurái megkötötték a maguk kompromisszumait.

Az értelmiség forradalom utáni pacifikálásával s részbeni megnyerésével, Aczél György szaporodó híveire támaszkodva megteremtette a magyar szellemi élet, résztvevők számára viszonylag kényelmes, de rácsokkal gondosan körülzárt játékterét. Ha valaki elfeledkezett a rácsokról, akár jól is érezhette magát, mert majdnem minden a normális világ szokásaihoz hasonlóan működött. A konszolidáció után Aczélnek elsősorban arra kellett ügyelnie, hogy a tabuk - 1956, a diktatúra mineműsége stb. - elkerülésének kötelessége minden közszereplő számára magától értetődő legyen. A szellemi élet bizonyos fokú szabadságának engedélyezése s párhuzamosan a kulturális elit lojalitásának megteremtése a Kádári konszolidáció egyik - a mezőgazdasági kistermelés engedélyezésével, a privát szféra felszabadításával egyenértékű - meghatározó eleme lett.

Aczél a maga körülzárt terepén - Révész fejezetcímeit idézve - „idomár” és „gazda” volt egy személyben. Politikájához illeszkedett az intézményrendszer, ám emellett intézményként funkcionáló személyes kapcsolathálót működtetett, e módszer révén alaposan megnagyobbította a maga játékterét. Számtalanszor eljátszotta, hogy az intézményektől, vagyis a kulturális irányító apparátus tiltásától megmentett egy könyvet, egy filmet - amolyan keményvonalasokkal küzdő, felvilágosult kultúrpolitikusként megjelenve -, miközben a hivatalos intézményeken is az ő akarata futott végig. A kedvvel, alkalmanként szenvedéllyel játszott idomár- és gazdaszerep váltotta ki a legtöbb indulatot Aczél ellen. Ám visszatekintve kisszerűvé válik ez a szerep: az író szeretné megjelentetni könyvét, valakinek módjában áll ezt megakadályozni, az, aki betilthat, természetesen uralja a helyzetet, s innen még bátran hátrálhat is azzal, hogy nem tiltja be, csak elfekteti, csak kihúzat belőle, azaz elerőtleníti s a szerzőt megalázza. S ez csak egyetlen eszköz, Aczél döntően beleszólt a kulturális, tudományos posztok elosztásába, emelhetett, megrendíthette egy-egy személy

egzisztenciáját. Nézzük meg az egyik legjelentéktelenebbnek látszó eszközt, az útlevelet. Aczél a maga engedékeny, segítőkész voltát igazolandó elmondta, hogy több ezer útlevélkérést segített elintézni. Bizonyára sok embernek segített nagyot, hisz egy nemzetközi karrier elindulása múlhatott azon, hogy egy tehetséges fiatal énekes ott legyen egy nyugat-európai városban a lemezfelvétel előre meghatározott időpontjában. Kétségkívül ezek a gesztusok pozitívan minősítik Aczélt, ám az is minősít, hogy olyan rendszer állhatatos és invenciózus építőmestere volt, amelyben egy jegyzett művésznek a nagyemberhez kellett fordulnia, hogy elutazhasson egy fesztiválra.

Hogy a kulturális területen olykor korlátlanul látszó hatalom mennyire a pillanatnyi politikai viszonyokból fakadt, az világosan megmutatkozott a '70-es évek második felében, amikor színre lépett egy „nem félelemviselt” nemzedék. A József Attila Kör, a Mozgó Világ köré csoportosuló nemzedék reprezentánsai képtelenek voltak nem beszélni a korlátokról és a tabukról, sőt többeknek ez lett a nagy témája. Szaporodott azok száma, akik, mintegy virtusból, keresték az alkalmat a három évtized alatt külön törzssé fejlődött Aczél-kultúrapparatesíkokkal való konfrontációra. E nemzedék más területen is újdonságot hozott: első számú fórumuk, a Mozgó Világ átlépte a magyar értelmiségi társadalmat súlyosan megosztó s Aczél György által is alaposan kiaknázott „népi-urbánus” ellentétet. Aczél György nem értette, miért nem működik a korábban jól bevált integráló módszer. Arra a megváltozott körülmények között már nem volt ereje, hogy a folyamatok irányát megfordítsa, de lassítani, kisiklatni apparátusa segítségével még tudott. Az utóvédharcok során a Mozgó Világ körül alakult ki a legnagyobb csata, a lap megszüntetése a kompromisszumot felrúgó nemzedéket nem változtatta meg, viszont megszűnt az a fórum, amely megerősíthette volna a szolidaritást a magyar szellemi élet két markáns irányzata között. E jóvátételten, s a betiltás résztvevőit illetően megbocsáthatatlan lépés következményei jóval később mutatkoztak meg...

Aczél pályáját követve Révész Sándor kalauzolása mellett nyomon követhetjük a hazai szellemi élet kisebb-nagyobb fordulóit, s láthatjuk a ma is számon tartott s az elfeledett szerzők sokaságát. Révész, a már említett publicisztikai betétek miatt előálló fénytörésen túl, törekszik arra, hogy méltányosan bánjon azokkal is, akik az általa közíróként képviselt szellemi irányzattól igencsak távol állnak. Például az 1956 utáni Illyés-Aczél tárgyalásról készített, s Illyést a valóságosnál alkalmasint kompromisszum-készebbnek mutató, pártnak szánt jelentést - és a hasonló dokumentumokat - kellő forráskritikával értelmezi. A honi értelmiségi társadalom Révész által felállított tablóját tanulmányozva egy ponton támad komoly hiányérzetünk: nem jelenik meg a tudatosan kívül maradók, például Nemes Nagy Ágnes által fémjelzett alternatívája. Pedig Révész Sándor, mint az Antall Józsefről írt egyetlen életrajz szerzője, pontosan tudja, hogy voltak „alámerülők”, voltak kívül maradók. Ők az Aczél-életrajznak nem szereplői, de a kornak annál inkább, s az általuk képviselt alternatíva hiteles megjelenítése lényegesen módosítja a kompromisszumokról, illetőleg az adott keretek optimális kihasználásának elméletéről szóló, apologetikus elemeket nem nélkülöző magyarázatokat.

A fogadtatás

Révész Sándor könyvéhez szorosan hozzátartozik a fogadtatás is, hiszen, mint idéztük, az életrajzi kötetrel a közelmúltról való diskurzus megújítását kívánta segíteni. A könyvet nagy érdeklődés fogadta, a megjelenés tényét széles körben hírül adta a napi sajtó s a későbbiekben igen sok recenzió és könyvel kapcsolatos interjú jelent meg. A skála a szokványos ismertetésektől a történeti munkának szóló szakmai elemzésig terjedt. (Az utóbbiak közül Rainer M. János Kortörténeti tankönyv - haladóknak című, a Holmi 1997. évi 9. számában megjelent recenziója emelkedett ki.) A lapok törekedtek a sok szempontú közelítésre, kértek írást Aczél egykori munkatársaitól, ellenfeleitől, akadt olyan orgánus, amely nemcsak különböző szemléletű, hanem hangsúlyozottan különböző életkorú szerzőktől kért értékelést: az Élet és Irodalomban - 1997/19. - a megidézett korban szerepet játszó Bata Imre mellett az Aczél bukása idején még középiskolás Varga Péter elemezte a monográfiát. Most, a közelmúltról folytatandó diskurzust illetően fontosnak vélt, s a főbb tendenciákat kirajzoló, folyóiratokban és napilapokban megjelent írásokat szeretném sorra venni.

A könyvet a politikum iránt nyitott, baloldali, liberális szemléletű orgánusok fogadták a

legnagyobb érdeklődéssel: a kéziratból korábban részleteket közreadó Mozgó Világ májusi számában négy írást közölt Révész könyvéről. Alig maradt el ettől a Kritika, ott három terjedelmesebb reflexió jelent meg. Ezzel szemben nem reagált - legalábbis 1997-ben - az Aczél-biográfiára a Valóság, a Magyar Szemle, a Hítel. Természetesen előfordulhat, hogy a felkért recenzensek késnek, mindenesetre úgy tűnik, azoknak volt elsősorban mondanivalója, akik vagy Aczél munkatársai, törekvéseinek támogatói, vagy pedig munkálkodásának közvetlen kárvallottjai voltak. Az előzőek közül megszólalt Szabolcsi Miklós, Vámos Tibor, Sükösd Mihály, Agárdi Péter, míg az utóbbiak közül Heller Ágnes, Eörsi István, Radnóti Sándor.

Az Aczél György szellemi vonzaskörébe tartozók egyértelmű elismeréssel fogadták Révész Sándor munkáját. Szabolcsi Miklós, akit a könyvben Aczél egyik '60-as évekbeli főtanácsadójaként aposztrofál a szerző, „kitűnő műnek” minősítette a monográfiát (Kritika, 1997/6.). Vámos Tibor, aki egy időben nagyon közel állt Aczélhoz, ugyancsak dicsérte a könyvet, kiemelve többek között a szerző empátiáját és sine ira et studio szemléletét (Kritika, 1997/6.). Agárdi Péter, Aczél '70-es években színre lépő, fiatalabb generációhoz tartozó munkatársa egy interjúban és egy terjedelmes tanulmányban is kifejtette véleményét; sommás értékelése: „A könyv nagyon tetszik.” (Nappali Ház, 1997/2.) Az említett recenzensek, kommentátorok számára különösen fontos, hogy Révész Sándor honnan beszél. Ezt a pontot Szabolcsi Miklósa következőképpen határozta meg: „...Radikálisan liberális, a mai politikai palettán leginkább a Beszélő, a 168 óra, a Mozgó Világ által behatárolt körhöz tartozik. Innen bírál és innen próbál megérteni. (Ami annyit is jelent, hogy egyformán távol van a szocializmus apologetáitól és a »nemzeti« szélsőségektől.)” Számukra - amint azt Vámos Tibor meg is fogalmazta - a szerző hovatarozása a mű értékét, hitelességét növelő tényező: „Révész a szabadgondolkodó ellenzék kemény magjához állt közel, és ennek értékeit ma is őrzi. Azokhoz tartozik, akik a Mozgó Világ újraindításának körülményeit elítélik. Ennek ellenére a történelmi hűséghez és a tárgyszerűséghez ragaszkodva tudott reális, sőt legtöbbször vonzó képet rajzolni Aczélról, túllépve előítéleteken, csábító és máig közkedvelt démonizálásokon.” Az idézett megszólalók nem reflektálnak Révész elsősorban eseményeket idéző könyvének azon részleteire, amelyekben a szerző elemez és kommentál. Így például nem esik szó arról, hogy Aczél a „liberalizálással” távolról sem a plurális demokrácia felé kívánt haladni, hanem egy olyan, számára optimális helyzet felé tört, amikor is megszűnik az általa épített rend elleni opposíció. Ugyancsak szó nélkül marad az a gondolat is, hogy „az adottságokból legtöbbet kihozni” ideológiával bármely diktatúra szolgálata magyarázható. E kérdések helyett a megszólalók írásaiban Aczél személyiségéről, a Kádár-rendszerben betöltött szerepéről, s a maguk Aczélhoz való viszonyáról olvashatunk. Kritikus, netalán önkritikus gondolatokat nem találunk, mi több, Agárdi Péter Mozgó Világ-beli tanulmánya zárásában Aczél Györgyöt Eötvös Józsefhez és Klebelsberg Kunóhoz hasonló formátumú és jelentőségű művelődés-politikusnak minősíti (Mozgó Világ, 1997/5.). Anélkül, hogy ezt az összehasonlítást bővebben boncolgatnánk, annyit azért meg kell jegyezni, hogy az említett két magyar kultuszminiszter mind a közoktatás, mind pedig a magas kultúra terén egész - részben ma is élő - intézményrendszert teremtett. Az ő életrajzíróik népiskolai hálózatról, ma is működő kutatóintézetekről írnak fejezeteket, nem pedig arról, hogy egy betiltott filmrészlet miként került mégis vissza a filmbe. A mű folytathatóságát már nem is érdemes említeni. Egyébként Szabolcsi Miklós is s ugyanezen tanulmánya következő oldalán Agárdi is említi, hogy Aczél a közoktatás, a hétköznapi kultúra, a tudomány fejlesztése terén távolról sem működött olyan eredményesen, mint a személyes szálakon mozgatott értelmiségi politikában.

A diskurzusból kritikus hangon megszólalók egyetlen nagyon fontos kérdéskört jártak körül több oldalról: vajon a szerző teremtett-e elégséges távolságot maga és vizsgálatának tárgya között? Más megfogalmazásban ugyanez a kérdés úgy hangzik, vajon a módszer és a szemlélet nem vezetett-e a kádárista lágy diktatúra felértékeléséhez? Radnóti Sándor a Kritikában megjelent recenziójának azt a címet adta: „Aczél György - közelről”. Kalmár Melindának adott interjújában értelmezte is ezt a címet s elmondta, hogy ez a portré - bizonyos Aczél-t demonizáló közelítések ellenhatásaként - kicsit túl közelről készült, s kicsit túl megértőre sikeredett a beállítás. Majd hozzátette: „... meg kell írni távolról is, és a távolról pedig nem a gyűlölködés hangja lesz, hanem az érem másik oldalának az erősebb kidomborítása, amely úgy szólna, hogy Aczél mérhetetlenül felelős a magyar szellemi élet

és kultúra zülléséért, rendkívüli felelőssége van abban, hogy nagyon kevés integer emberre tudunk rátekinteni ebben az elmúlt korszakban." (Nappali Ház, 1997/2.)

Gróh Gáspár ugyancsak a szerző csalóka semlegességét tette szóvá: „Révész tárgyilagossága olyan fokú, mint azé a laboratóriumában rákos sejtenyészeteket tanulmányozó kutatóé, aki mikroszkópjával, analitikai műszereivel pontos képet ad tárgyról. Eközben leírja mindazt, ami lombikjaiban történik, csak éppen arról nem szól egyetlen szót sem, hogy amit vizsgál, az valós körülmények között, az emberi szervezetben halálos fenyegetést jelent." (Magyar Nemzet, 1997. jún. 4.) Említenünk kell, hogy ellenkező vélemény is megfogalmazódott, Szabó Miklós szerint Révész Sándor példásan megfelelt az empátia és a kritikai távlat követelményének (Magyar Narancs, 1997. márc. 13.). Ez a vélekedés mindazonáltal kisebbségben maradt.

A legélesebb kritikával két olyan szerző illette az Aczél-monográfiát, aki a rendszerváltás folyamatába illesztve vizsgálta Révész Sándor munkáját. Nádas Péter Az elvarázolt párbeszéd című esszéjében arról írt, hogy Révész könyvébe átszivárog a puha diktatúra költészeti és filozófiai panelekből összetákolt jelbeszéde, „amely a nyelvet nem csupán átértelmezi, hanem fokozatosan kikapcsolja, gesztusokkal helyettesíti”. A Révész által alkalmazott módszert még határozottabban elutasította Nádas Péter. Interpretációja szerint a szerző egyszerűen váltogatja a Kádár-rendszer adottságait elfogadó s azokból legtöbbet kihozni akaró apologeták és a demokrácia normái szerint értékelők szempontjait, s a szempontok mechanikus váltogatásával semlegesíti mondanivalóját. „Módszerével - írja Nádas - inkább az egykori reformer szocialisták igen képlékeny és kétes demokrácia felfogásához közeledik, aminek szintén van karakterisztikus politikai jelentése." (Nappali Ház, 1997/2.) S ezt azért is tartja különösen veszélyesnek, mert ez az irányzat ásta alá az erkölcsi közmegegyezést. Nádas Péter gondolatai a könyv tárgyánál lényegesen szélesebb horizontot pásztáznak végig, ő kérdéseivel újra és újra oda tér vissza, hogy vajon miért él tovább - mintha mi sem történt volna - a Kádár-rendszer számos eleme, a „puha diktatúrából” miért csak „langyos demokrácia” lett.

Hasonló szempontból illette kritikával az Aczél és korunk c. munkát Kovács András is. Ő is a „kádári lágy diktatúra felértékelődésének logikáját” véli tetten érni a szerző közelítési szempontjaiban. Az Aczél-könyv és Révész Sándor korábbi, Antall József-monográfiájának összevetése során arra a következtetésre jutott, hogy „Révész ábrázolásában a diktatúra politikusát sokkal melegebb, megértőbb atmoszféra veszi körül, mint a demokrácia első miniszterelnökét”. Kovács András ezt elsősorban azzal magyarázta, hogy a tárgyat beleérző megértéssel közelítő szerző át-átsúszik az ábrázolt cselekedetek igazolásába (BUKSZ, 1997/ősz). Ugyanő szakmai hibaként minősítette azt, hogy a szerző Aczél pályáját nem az intézményes folyamatokba ágyazottan mutatta be, s így Aczél jelentősége a valóságosnál nagyobbak tűnhet.

Révész Sándor az utóbbi két írás bizonyos passzusaira válaszolt. A könyvről szóló értékelő és teoretikus megjegyzésekre, mint leírta, az illendőség okán nem reflektált, hanem kritikusaik tárgyi tévedését (Nádas), illetve a maga mondanivalójának helytelen interpretálását (Kovács) tette szóvá (Nappali Ház, 1997/3-4., BUKSZ, 1997/tél). Ami váratlan ezekben a válaszokban, az a szerző ingerültsége. Különösen meglepő a válaszokból kicsapó indulat azok után, hogy Révész könyvét hangsúlyozottan a diskurzus felújítására, sőt a harci gondolkodás hűtésére szánta. S ha már reflektált kritikusi írásaira, sokkal jobb lett volna a módszerről, az empátiával kapcsolatos kérdésekről írni, mert így a vita a legkisebb hozadék nélkül zárult le, pontosabban maradt félbe.

A Révész Sándor könyvét legmelegebb szavakkal dicsérő kritikák és a legkeményebb bírálatok láthatóan erősítik egymást, egyik oldalon igazolást láttak a monográfiában, a kritikusan közelítők pedig gyengébb, erősebb apologetikus tendenciákat találtak. E sorok írója szerint az egymást erősítő recepció túlon túl nagy súlyt adott a könyvben meglévő publicisztikus mezőnek, amely kétségkívül gyengítette a mű szakmai erejét.

A könyv fogadtatásának mérlegét megvonva azt regisztrálhatjuk, hogy a Révész Sándor által remélt diskurzus sajnálatos módon elmaradt. Bár nagyon sokan írtak a kötetéről, a megszólalók között alig-alig alakult ki párbeszéd. Egyik oldalon maradt az apológia, a másik oldalon pedig a szerző gondoskodott a gondolatcsere kisiklásáról... Ennek ellenére Révész Sándor mégis nagyon fontos folyamatot indított el. Azzal, hogy megírta az első monográfiát a Kádár-korszak egyik vezető

politikusáról, megindult a közelmúlt és a jelen közötti távolság kiterjesztése. Révész Sándor a gyakran alkalmazott címvariációt parafrázálva arra utalt, hogy Aczél kora átnyúlik napjainkba. Könyvével ezt a korszakot bizonyos területeken zárta - ha lesz következő Aczél-életrajz, annak már a távolságot még tovább növelő, hagyományos „Aczél és kora” címet kell adni. S ha már a múlttal való illúziótlan szembenézés késik, legalább távolodjunk.

Cs. Tóth János

A lét hátterei

- Gnant János művészetéről -

Ha az Aradon született művész nevének elemzéséből indulnánk ki, akkor vélhetőleg németalföldi elődök nyomát találhatnánk meg, a -ndt végződést kutatva. Tekintsünk el a nevek, korok népekhez kötött jelentésétől és vegyük észre az ő életútja okán, a gondolkodás és a kultúra határoktól függetlenül létező kitüntetett szerepét. Gnant János a temesvári tanárképző főiskola elvégzése után fél évtizedet töltött Csángóföldön. 1978-tól visszakerült Aradra, ahol a városi színház festőtárának a vezetője lett. 1990 óta ugyanez a foglalkozása, de már Békéscsabán, a Jókai Színháznál. Miközben a mások által álmodott koncepciók megvalósítója, újraalkotója - az egyes díszletek kivitelezésénél - párhuzamosan önálló művészi oeuvre is kibontakozott. Erdélyben és a többi romániai nivós kiállító helyen, különösen Aradon megszokott esemény, hogy kollektíva tagjaként vagy egyéni művészként láthatók alkotásai. Máig tagja a Romániai Képzőművészek Szövetsége grafikai szekciójának és bekapcsolódott Békéscsabán a Békéstáji Művészeti Társaság tevékenységébe is.

Eddigi művészi munkássága két elkülöníthető szakaszra tagolható, ami nem függ össze az országváltással, sokkal inkább belső útkeresési fázisnak tekinthető. A csángók között töltött időszakában szembekerült a természet és ember alkotta tárgyak ezernyi évgyűrődésben vibráló atmoszférával. Rácsodálkozott, mennyire ott vannak ebben a régióban a földi lét örömtípusai. A látszólag egyszerű struktúrájú faházakról fotókat készített és egyedi képkivágásait a barna és a zöld finom, de mégis drámai színeivel rusztikussá formálta. Egy-egy épületrészlet szimbolikus jelentése számára az egész földi lét szorongásokkal teli élményegyüttesét nyújtja. Így vált korai művein a fotó médiumán keresztül az intellektuális művészet gyöngyszemévé a népművészet házakban megnyilvánuló motívumkincse. Ezekon a munkákon a tér dimenzióinak sűrűjében, mintha külön csatornát nyitott volna a fotó és a grafika között. Kiindulópontja a fotón rögzített természetes valóságselet, amihez a manualitás ad szellemi többletet. Az expozíciótól az előhívás fázisain keresztül több lépésben manipulálja a negatívot, ám a különböző valóságssíkok között a rajz teremt meg az időtlenséget, az elmélyült gondolatot. Tehát a fotón rögzített opuszok az emberi gesztusok által válnak jelentéshordozóvá.

Gnant egyre csak kérdez, képeit átlengi a képzeletbeli szabadság, s filozofikusan mintha csak azt hirdetné, a csoda a valóságban, a mindennapi életben van. Így nem formális, mediális problémákról van szó képei esetében, mert nem a fotótechnika válik jelentéshordozóvá, hanem a geometrikus forma testesítése az üzenethordozó. A plasztikusság nem a szépség álomba ringató félrevezetését szolgálja, éppen ellenkezőleg, a fájdalmas elmúlás emlékképeit hangsúlyozza. Az elemi anyagokat hordozó fából, földből és kőből készült csángó házakat megörökíti, s az említett rajzos gesztusokkal telítve, egy tipikusan „posztmodern” szituációt hoz létre. A mostani ezredvégen a művészet és a társadalom egyaránt visszavonul, visszahúzódik saját intim szféráiba, melyeket úgy hiszi, még képes megtartani, befolyásolni és megérteni. Az enyészet visszafordíthatatlan, ha a tárgyakat, épületeket vesszük, de ezen az alapon indulhat meg valami új, valami változás, a jövő önépítéséből.

Legfrissebb munkáin Gnant szakított eddigi motívum-kincseivel és felhagyott a fotó alkalmazásával is. Pasztellképeket állított ki a csabai Jókai Színházban. A tárlat a legutóbbi évek

gondolati fejlődését regisztrálja: már nem az ember alkotta tárgyak jelentése izgatja, hanem a létnek olyan kézzelfogható formái, mint a föld. Metafizikai jelentést tulajdonít műveinek; bizonyítva, hogy a különböző létezési formák összefüggnek, sőt nincs köztük hierarchia. Földrétegek mozgásának leképezésére asszociálunk, de mértani szerkezetek kitapintható ütközését látjuk grafikáin. Egy olyan territóriumban vagyunk, ahol nincs mód a kitérésre, ahol szinte minden megtörténhet, ami két dimenzióban elképzelhető. Azt sugallják pasztelljei, az új káosz esélye ugyanannyi, mint az új rend lehetősége. A művek fölépítettségét, szerkezetességét továbbra is a természeti erők határozzák meg, de a geometriai rétegződés már a művészi alkotómunka elgondolása alapján rajzolódik ki. A kompozíció fegyelme, rendezettsége elengedhetetlen követelmény nála, amit a vörös-barna-fekete alkalmazásával tesz elevenné. Hol vulkánikus kitérés előkészületére, összegyűrt hegységek torzójára gondolhatunk, hol tárgyilagos kubista táj rajzolódik ki előttünk. A kiállító művészi megnyilvánulásai egy természetes evolúció útját járják, s egy autonóm személyiséget összefogottan ábrázolnak.

Az elmúlt nyáron faplasztikákat készített, melyek rokon ihletettségben születtek pasztellképeivel. Művészi gondolatai és a tárgyi lét izgalmas dilemmái mellé újabb alkotói problémákat sorakoztat föl. Ha türelmesek vagyunk Ghandt műveihez, azok magukkal visznek vizsgálódása útjára és magyarázatot adnak a kételyeinkre. Mintha Martin Heidegger 1978-as gondolatai (Nappali Ház, 1989/2. 35. p.) illenének mindehhez: „És mégis - talán az eddigi ember az évszázadok során túl sokat cselekedett, és túl keveset gondolkodott”.

E számunk szerzői

Balla D. Károly (Ungvár)
Báger Gusztáv (Budapest)
Berta Ádám (Szeged)
Bozsik Péter (Budapest)
Czifrik Balázs (Győr)
Cs. Tóth János (Békéscsaba)
Erdész Ádám (Gyula)
Grecsó Krisztián (Békéscsaba)
Hazai Attila (Budapest)
Kiss Ottó (Gyula)
Müllner András (Szeged)
Odorics Ferenc (Szeged)
Szilasi László (Szeged)
Tandori Dezső (Budapest)
Térey János (Budapest)